

BİLİMLER IŞIĞINDA YARATILIŞ III

CREATION IN THE LIGHT OF SCIENCE III

EDİTÖRLER / EDITORS

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZBEYAZ
Arş. Gör. Dr. İsa YALÇIN

BİLİMLER IŞIĞINDA YARATILIŞ III
CREATION IN THE LIGHT OF SCIENCES III
EDİTÖRLER / EDITORS

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR, Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZBEYAZ
Arş. Gör. Dr. İsa YALÇIN,

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak Tasarımı: Duvar Design
Yayın Tarihi: Aralık 2024
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN:978-625-5551-03-0

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

**BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ III**

**CREATION
IN THE LIGHT OF SCIENCES III**

EDİTÖRLER / EDITORS

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZBEYAZ
Arş. Gör. Dr. İsa YALÇIN

BİTLİS, 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	2
KUŞ GÖÇLERİNDEKİ SIRLAR (<i>SECRETS IN BIRD MIGRATIONS</i>)	3
MODERN -SEKÜLER - LÂİK BİLİMİN EKSİK VE YANLIŞLARI VE BUNUN, MÜSLÜMAN DÜŞÜNCEDE YOL AÇTIĞI YARALAR: İSLÂMÎ BİR BİLİM EPISTEMOLOJİSİ ÖNERİSİ	8
YARATILIŞ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ (<i>HUMAN AND HUMAN FREEDOM WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF CREATION</i>)	21
YARATILIŞ GEREĞİ İNANMA İHTİYACI VE DİNİN SÖZLÜ KÜLTÜRE ETKİSİ (Atasözlerimizin Nas ve Fıkhi Kaideler Eksenli Analizi) [<i>THE NEED TO BELIEVE AS A REQUIREMENT OF CREATION AND THE EFFECT OF RELIGION ON ORAL CULTURE (An Analysis of Our Proverbs Based on Nas and Fiqh Rules)</i>]	33
NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN ŞİİRLERİNDE VAROLUŞ MUHASEBESİ (<i>EXISTENTIAL ACCOUNTING IN NECİP FAZIL KISAKÜREK'S POEMS</i>)	47
İNSANIN YARATILIŞ SERÜVENİ.....	58
İNSAN VÜCUDUNUN İŞLEYİŞİNDE MOLEKÜLER SEVİYEDE HASSAS AYARLAR (<i>FINE TUNINGS AT THE MOLECULAR LEVEL IN THE FUNCTIONING OF THE HUMAN BODY</i>).....	72
HZ. HAVVA'NIN YARATILIŞI (<i>THE CREATION OF EVE</i>).....	84
KÂİNATIN DİLİ MATEMATİK (<i>MATHEMATICS, THE LANGUAGE OF THE UNIVERSE</i>)	93
ATOMUN CANLIYA HİZMETİ (<i>SERVICE OF THE ATOM TO LIFE</i>)	96
BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİYE GÖRE: İHTİLAF'TAN İTTİHAD'A İSLAM ÂLEMİNİN MESELELERİ (<i>ACCORDING TO BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ: ISSUES OF MUSLIM WORLD FROM CONFLICT TO UNION</i>)	114
İLETİŞİM VE BEDEN DİLİ: KÂİNAT VE MEVCUDATIN SESSİZ KONUŞMASI (<i>COMMUNICATION AND BODY LANGUAGE: THE SILENT SPEECH OF THE UNIVERSE AND BEINGS</i>)	127
ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ (9-12. SINIF) ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA YARATILIŞ KONUSU (<i>THE TOPIC OF CREATION IN THE SECONDARY EDUCATION RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS (9TH-12TH GRADE) CURRICULUM AND TEXTBOOKS</i>)	136
DİJİTAL ÇAĞDA YENİ MEDYA PLATFORMLARININ PSİKO-SOSYAL HEGEMONYASI: ALGI YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN GENÇLİĞİN İNANÇ PROBLEMLERİ ÜZERİNE BİR TAHLİL (<i>PSYCHO-SOCIAL HEGEMONY OF NEW MEDIA PLATFORMS IN THE DIGITAL AGE: AN ANALYSIS ON YOUTH'S BELIEF PROBLEMS FROM THE PERSPECTIVE OF PERCEPTION MANAGEMENT</i>)	145
SEYYİD HÜSEYİN NASR'DA ANTROPİK İLKE BAĞLAMINDA YABANCILAŞMA VE KOPUŞ (<i>ALIENATION AND DETACHMENT IN THE CONTEXT OF THE ANTHROPIC PRINCIPLE WITH SEYYED HÜSEYİN NASR</i>)....	157

KUŞ GÖÇLERİNDEKİ SIRLAR (*SECRETS IN BIRD MIGRATIONS*)

Ali ALAŞ

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Biyoloji Eğitimi ABD,
Konya, Türkiye

*Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Education, Department of
Biology Education, Konya, Türkiye*

E-Posta / E-Mail: alasali@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7594-5752

GİRİŞ

Hayvanlar arasında gökleri şenlendiren hiç şüphesiz ki kuşlardır. Kuşlar; bitkilerin polenlerinin ve tohumlarının yayılması, böcek, yılan, fare gibi zararlıların populasyonlarının dengelemesi, çeşitli hayvan leşlerinin ortadan kaldırılıp, hastalıkların yayılmasının önlenmesiyle vazifelenirilmiş omurgalı hayvanlardır. Yeryüzünde 10.000 civarında kuş türü yaşamaktadır. Türkiye'deki kuş türü sayısı 487 olarak tespit edilmiştir (Mills, D., 2019; Bacak ve ark, 2019).

Kuşların dişleri yoktur ve bunun yerine beslenme tarzlarına uygun olarak yaratılmış gagaları vardır. Vücutları tüylerle kaplıdır. Sıcakkanlı hayvanlar olup, kanatları vardır ve çoğu uçabilir. Çeşitli büyüklük ve ağırlıklarda olabilirler. Mesela, günümüzde yaşayan en büyük kuş türü olan deve kuşu, 2.75 m boyutta ve 130 kg ağırlığında iken, en küçük kuş türü olan sinek kuşu 6 cm kadardır. Diğer taraftan kuşlar, omurgalı hayvanlar içinde en hareketli olan hayvanlardır. Çeşitli kuş türlerine uçabilme, yüzebilme ya da koşabilme yetenekleri sayesinde kolayca yer değiştirebilirler (Jackson et al., 2003; Cox, 2010). Göçmen olmayan kuşlar bütün yıl boyunca aynı lokalitede bulunurlar. Mesela, çığılkatan kuşları gibi göçmen olmayan kuşlar bütün yıl boyunca aynı habitatta yaşamlarını sürüdürler (Jackson et al., 2003).

Kuşların birçoğu üremek ya da kışlamak amacıyla uzun mesafelere gidebilecek kabiliyette yaratılmışlardır. Bu amaçla hayatlarının farklı evrelerinde bir yıllık periyotta, farklı mevsimlerde yüzlerce hatta binlerce kilometre yol kat ederek denizleri, çölleri veya yüksek dağları bir uçtan diğer uca geçebilirler (Burnie, 2012).

Dünya'daki kuş türlerinin yarısından fazlası uzun menzilli göçler yapabilecek kabiliyette yaratılmışlardır. Her yıl milyonlarca hayvan kendileri için daha uygun kaynak bulmak ve kötüleşen çevre şartlarından (besin azalması ve sıcaklık değişimleri gibi) uzaklaşmak için buldukları bölgeden daha uygun şartlara sahip alanlara doğru göç ederler. Göç hadisesi, kelebekler ve diğer böcekler, memeliler, deniz kaplumbağaları ve balıklarda da görülmesine rağmen hiçbiri kuşların

göçleri kadar kapsamlı değildir. Öyle ki, kuşların topluca gerçekleştirdikleri göç küresel ölçekli olup, bazı türlerin göçleri esnasında gidiş ve dönüş te hesaba katıldığında 30.000 km'yi bulmaktadır. Kuşlarda göç zamanlaması, onlara rabbimizin verdiği biyolojik iç saat ile ayarlanmaktadır. Kuşlardaki biyolojik iç saat, fotoperiyodik (gün uzunluğu yani güneşin doğuşundan batışına kadar geçen sürenin uzunluğu) etkilere bağlı olarak gerçekleşen mevsimsel etkilere göre programlanmıştır (Franchis Et al. 2011).

Arı kuşu (Sinek kuşu) ince ve uzun gagalı olup, çiçek nektarlarından istifade edebilmek için havada asılı durmak zorundadır. Bunun için saniyede 50 ile 200 defa kanat çırpabilmektedir. Mesela, mangrow sinek kuşu kanatlarını saniyede 50 kez çırpabilecek kabiliyette yaratılmıştır. Uçma hadisesi için birim zamanda daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulur. Kat edilecek uzun mesafe nedeniyle en ekonomik enerji kaynağına ihtiyaç vardır. Diğer taraftan uçuş esnasında hava direncini kırılması önemlidir. Bu nedenle kuşların vücudu bir mühendislik harikası olarak iş biçiminde tasarlanarak yaratılmıştır. Diğer taraftan iskelet sistemlerindeki kemikler içi boşluklu olarak yaratıldığı için oldukça hafiftir. Mesela çok hızlı uçabilen yırtıcı bir deniz kuşu olan bora kuşları ya da frigate kuşları diye bilinen kuşların iskelet sistemlerindeki kemiklerin ağırlığı 114 gram kadardır. Oysa bu kuşların kanat açıklığı 2.3 m kadar olabilmektedir (Jackson et al., 2003; Franchis Et al. 2011; Mills, D. 2019).

Kuşların Kemikleri İçi Boşluklu Olarak Yaratılmıştır

Kuşlarda hem vücut ısısının korunması hem de aerodinamik bir yapı oluşturmak için kemiklerin içinin kısmen boşluklu olarak yaratıldığı ve payandalar ile güçlendirildiği dikkatimizi çekmektedir (Jackson et al., 2003; Franchis Et al. 2011). Bu durum, onların hafif ve kuvvetli bir yapı kazanmaları, havada süzülme ve uçmak için en ideal şekil alabilmeleri açısından fevkalade ehemmiyetlidir.

Sıcakkanlı hayvanlar olarak yaratılan kuşlarda çok etkili bir solunum, kalp-damar ve metabolik sistemler vardır. Uçuş esnasında kanat kaslarının ihtiyacı olan enerji üretimi, oksijenli solunumla temin edilir. Sporcularda görülen kramp benzeri ağrıların önlenmesi için enerji üretimi esnasında ortaya çıkan atıkların da kaslardan hızla uzaklaştırılması, söz konusu bu sistemlerin koordineli olarak çalıştırılmasıyla gerçekleştirilir. Kuşlar bu koordinasyonu sağlayabilecek ilim ve iradeye sahip değildir. Kuşlarda görülen etkili gaz alış-verişi, deri ve vücut duvarları arasında ve de kemik boşluklarında olduğu gibi göğüs ve karın boşlukları boyunca yerleştirilmiş olan hava keseleri vasıtasıyla da gerçekleştirilir. Bu hava keseleri akciğerler ile bağlantılı olup, havadaki oksijenin etkili bir şekilde vücuda alınmasında görevlidir. Hava kesesi sistemi ile vücuda maksimum düzeyde oksijen temin edilir. Nefes alma esnasında soluk borusu ve bronşlardan giren temiz hava, arkadaki hava keselerine doğru akar. Daha önce alınıp kullanılan hava, ön hava keselerine doğru itilir. Diğer taraftan göç esnasında oksijenden maksimum düzeyde istifade edilebilmesi için göçten önce rahmani bir tasarrufla hemoglobin, alyuvar ve miyoglobin üretiminin artırılması, kalpte ve uçma

kaslarındaki kılcal damar ağı derinlere kadar yayılacak şekilde çoğaltılması gibi çok önemli adaptasyonlar da gerçekleştirilir. Kuşlara verilen bu özellikler, uzun menzilli göç yapacak kuşlar için eşsiz bir donanım ve performans sağlanması bakımından son derece önemlidir.

Tesadüflere yer bırakmayacak şekilde, çok ince mühendislik hesaplarını gerektiren kuşlardaki bu donanımların, onların ihtiyaçlarını bilen bir Zat yani Allah (C.C.) tarafından yapıp, işletildiği aşikârdır. Diğer taraftan, kuşlarda günlerce ve hatta aylarca yiyecek almadan hayatın idame ettirilmesi ve yolculuk esnasında ihtiyaç duyulan enerji kaynağı için yeterli yağ depolanmasının nasıl gerçekleştirildiği halen daha tam olarak çözülememiştir.

Çubuk Kuyruklu Çulluk Kuşu Durmaksızın Uçarak Pasifik Okyanusunu Aşabilir

Günümüzde kuşların göç rotaları uydu teknolojileri ile izlenebilmektedir. Kuş bilimcileri, bilimsel adı *Limosa lapponica* olan çubuk kuyruklu çulluk (Bar-tailed Godwit)'un erkek bireylerinin göç rotasını takip için yaptıkları çalışmada, vücuduna elektronik çip takılan bu kuşun 16 Eylül 2020'de Alaska'daki çamurluk alanlardan ayrılıp, hiç durmaksızın uçarak, 12.200 km yol kat ederek Pasifik Okyanusu'nu geçtiği ve Yeni Zelanda'ya ulaştığını tespit etmişlerdir. Yapılan hesaplamalara göre bu uçuş esnasında zaman zaman saatte 88.5 km hıza kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Yine bir başka çalışmada, çip takılarak uydu ile takip edilen bir başka çubuk kuyruklu çulluk kuşunun (*Limosa lapponica baueri*) Alaska'dan başladığı göç yolculuğu esnasında hiç durmadan 11 gün 1 saat süreyle uçarak, 13560 km yol kat ederek, Tasmanya ve Avustralya'ya ulaştığı belirlenmiştir. (<https://www.nationalgeographic.com>; <https://www.guinnessworldrecords.com>).

Uçabilmek için birim zamanda daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulur. Kat edilecek uzun mesafe nedeniyle en ekonomik enerji kaynağı kullanılmalıdır. Göç öncesi enerji yönünden zengin besinler (yüksek yağ içerikli meyveler ve tohumlar) ile beslenen kuşlarda vücut ağırlığı iki katına çıkarılır ve bunun % 60'a yakını yağdır. Göç esnasında esansiyel yağ asitlerine ihtiyaç duyar. Mesela poliansature yağlardan olan linoleik asit (bir omega 6 yağ asididir) ve linolenik asit (bir omega 3 yağ asididir) esansiyel yağ asitleri kuşların vücudunda üretilmediği için rabbimizin onlar için hazırladığı gıda maddelerinden temin edilir. Ayrıca uçuş esnasında metabolik reaksiyonlar sonucunda oluşabilecek serbest radikallerin zararlı etkilerinden korunmaları için antioksidant kapasitesi yüksek olan E vitamini ve anthosiyanın içeren meyve ve besinlerle de beslenirler (Bolser, et al. 2013; Skrip and McWilliams, 2016; Williams, 2021). Kuşların sonbahar göçü esnasında konakladıkları bölgelerde bu tür gıda maddeleri rahmani ve şefkatli bir el (Allah) tarafından onların beslenmeleri için çeşitli çalıların meyvelerinde hazırlanmıştır.

Göçten önce aşırı beslenme (hiperfaji) ve kilo almayla eş zamanlı olarak sindirim organlarının (mide, taşlık ve ince bağırsağın) küçültülerek yeniden yapılandırılması (<https://www.guinnessworldrecords.com>; Piersma and Gill, 1998) maksimum düzeyde beslenme ve

göç uçuşu esnasında ihtiyaç duyulan enerjinin temini rahmani bir planlamanın eseri olup, asla tesadüflerle izah edilemez.

Yaratılış harikası olan bu hayvanlarda hikmetin bir eseri olarak uçuş öncesi Alaska'da yaklaşık iki ay beslenen çubuk kuyruklu çulluk (erkek) bireylerin enerji depoları artırılırken, sindirim organları küçültülmektedir. Egzersiz organlarının boyu ve kapasitesinin ise artırıldığı düşünülmektedir.

Kuşlar Uçuş Rotalarını Nasıl Buluyorlar?

Kuşların yıllık göçler esnasında kullandıkları yollar uçuş rotası olarak isimlendirilir. Bilim adamları kuşların uçuş rotalarını nasıl bildiklerini tam olarak çözememişlerdir. Ancak Rabbimizin kuşlara verdiği dahili bir küresel konumlandırma (GPS) sisteminin var olduğunu düşünmektedirler. Bunun için gündüz uçuşlarında güneşin ve geceleri ise kutup yıldızı ya da kuzey yıldızı gibi yıldızların konumundan faydalandıkları tahmin edilmektedir. Kuşların gözleri ile beyni arasında adeta bir pusuladaki gibi hangi yönün kuzey olduğunu belirleyen bir sistem olabileceğini düşünmektedirler. Diğer taraftan kuşun iç kulağındaki nöronlarda bulunan eser miktardaki demirin de yön bulmada kullanıldığı varsayılmaktadır. Şaşırtıcı olan bir diğer durum da yön bulmada ve kuşun konumunu tam olarak belirlemede kuşun gagasının da kullanıldığı yönündedir. Kuşların gagasının beyinle irtibatı trigeminal sinir ile sağlanır. Bilim adamları, bu sinirin dünyamızı çevreleyen manyetik alanın algılanmakla görevli olduğunu tespit etmişlerdir. Bilimsel verilere göre magnetik alanın kutuplarda çok güçlü olduğu ve bu gücün ekvatora doğru gidildikçe zayıfladığı bilinmektedir (Franchis, 2011; Williams, 2021; <https://www.nationalgeographic.com>; <https://www.nationalgeographic.org>).

SONUÇ

Literatür taramalarından da anlaşıldığı gibi yeryüzünde bitkisel üretimin gerçekleşmesi için polenlerin dişi çiçeklere taşınması ve biyolojik çeşitliliğin devamı için bitki tohumlarının yayılmasında vazifeli olan kuşlar aynı zamanda böcek, yılan, fare gibi zararlıların popülasyonlarının dengelemesi, çeşitli hayvan leşlerinin ortadan kaldırılıp, hastalıkların yayılmasının önlenmesinde de görevlidirler.

Her yıl milyonlarca kuş, sıcaklık değişimleri ve gıda tükenmesi nedeniyle veya üreme amacıyla bölgelerinden daha uygun şartlara sahip alanlara göç etmektedir. Göç esnasında ihtiyaç duydukları enerji hammaddesi olan yüksek yağ içerikli meyveler ve tohumların göçten önce hazır edilmiş olması, göç öncesinde fizyolojik ve anatomik adaptasyonların gerçekleştirilmesi tesadüfü imkânsız kılan rahmani bir inayet ve tasarruf ile gerçekleştiğinin en büyük delillerindedir. Diğer taraftan kuşlarda göçün zamanlaması, Rabbimizin kuşlara verdiği biyolojik iç saate göre ayarlandığı gerçeği de aşikârdır.

KAYNAKLAR

1. Bacak, E., Güngör, U., Arslangündoğdu, Z. (2019). *Gala Gölü Kuşları*. Edirne: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Edirne Şube Müdürlüğü.
2. Bolser, A.J. et al. (2013). Birds Select Fruits with More Anthocyanins and Phenolic Compounds During Autumn Migration. [The Wilson J. of Ornithology, 125\(1\):97-108.](https://doi.org/10.1676/12-057.1) <https://doi.org/10.1676/12-057.1>
3. Burnie, D. (2012). *Nature Guide Birds*. Dorling Kindersley Publishing New York. 354pp.
4. Cox, G. W. (2010). *Bird Migration and Global Change*. Island Press 305pp.
5. Franchis, P. Et al. (2011). *Illustrated Encyclopedia of Birds*. Dorling Kindersley Limited 80 Strand, London WC2R 0RL. 514pp.
6. Housto, R. (2019). *Zoology-The Secret World of Animals*. DK Publishing New York. 416 pp.
7. G. M. King, D.RN. Custance (1991). *Colour Atlas of Vertebrate Anatomy*. Blackwell Scientific Publication. 130 pp.
8. Jackson, J.A. Et al. (2003). *Grzimek's Animal Life Encyclopedia*. Second edition. Volume 8, Birds I. Thomson-Gale Group, USA. 550pp.
9. Mills, D. (2019). *Canlılar Kitabı, Yeryüzündeki Yaşamın Görsel Ansiklopedisi*. Çeviri: Karahisar Turan, S. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. 304 s.
10. Piersma, T., Gill Jr., R.E. (1998). Guts Don't Fly: Small Digestive Organs in Obese Bar-Tailed Godwits. *Ornithology* 115(1):196-203. DOI:[10.2307/4089124](https://doi.org/10.2307/4089124).
11. Piersma, T., Gill Jr. R.E., Ruthrauff, D.R. (2021). Physiomorphic transformation in extreme endurance migrants: Revisiting the case of bar-tailed godwits preparing for trans-pacific flights. *Front. Ecol. Evol.*, 17 June 2021 <https://doi.org/10.3389/fevo.2021.685764>
12. Rappole, C. H. (2013). *The Avian Migrant. The Biology of Bird Migration*. 458pp.
13. Skrip, M. M. [McWilliams](#), S. R. (2016). Oxidative balance in birds: an atoms-to-organisms-to-ecology primer for ornithologists. *Journal of Field Ornithology*. 87 (1), 1-26.
14. Spiecker, Lisa, et al. "Endless skies and open seas-how birds and fish navigate."*Neuroforum* 27.3 (2021): 127-139.
15. Williams, D.T. (2021). *What Is a Bird?: An Exploration of Anatomy, Physiology, Behavior, and Ecology*. Princeton University Press. 368pp.
16. <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/bird-migration-one-of-natures-wonders-heres-how-they-do-it> (14 Kasım 2021).
17. <https://www.nationalgeographic.org/media/how-do-birds-navigate/> (14 Kasım 2021).
18. <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/86385-longest-non-stop-migration-by-a-bird> (14 Kasım 2021).

MODERN -SEKÜLER - LÂİK BİLİMİN EKSİK VE YANLIŞLARI VE BUNUN, MÜSLÜMAN DÜŞÜNCEDE YOL AÇTIĞI YARALAR: İSLÂMÎ BİR BİLİM EPİSTEMOLOJİSİ ÖNERİSİ

Ayhan KÜFLÜOĞLU

Yazar, İstanbul, Türkiye

E-Posta / E-Mail: metabilgi@metabilgi.org , ayhank27@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6572-5318

Bilim Tarihinin En Büyük Yalanı: Sebeplerin, sonuçları yaptığına İnanırılmışız!

“Modern - Seküler - Lâik Bilim/selliğe hâkim olan Materyalist - Natüralist - Determinist Epistemolojinin, telkin ve tekrara dayalı, zihnimize dayattığı subliminâl altmesaj ve endoktrinasyonları neticesinde; zihnimiz formatlanıp, yeniden programlanarak; bu virüslü mesaj ve kodlar neticesinde; sebeplerin, sonuçları yaptığına / yapabileceğine inandırılmışız!..”

1600 - 1700'lü yıllarda, Rönesans - Reform - Aydınlanma Üçgeninde doğup ve sonra, kültür ve coğrafyadan bağımsız olarak, tüm dünyayı hegemonyası altına alan ve başka bir epistemoloji, başka bir bilim anlayışı kabul etmeyen, üstelik reddeden; Modern - Seküler - Lâik Bilim/sellik Epistemolojisi; Ateist-Deist ve Materyalist, Natüralist ve Determinist Felsefî Paradigmalar zemininde temellendiği için; gözlem - deney - ölçüm veri ve bilgilerini dile dökerken, aksiyomatik olarak, “özne ve failsiz” cümle ve ifadeler inşa eder. Yani: “Tanrı yok(muş); varsa ve olsa bile, evrenin işleyişine karışmıyor(muş)” altzemin ve kontekstinde, ifadeler kullanır. Yani “evrendeki faaliyet ve sonuçlar, Tanrı'nın fiil ve eseri değil(miş)” bağlamında, cümleler inşa eder. Bilinçaltı zihne; bu alt/subliminâl mesajı, telkin ve ilka, kod ve programlayan; kirlî - virüslü ifadeler kullanır; bilincimizin işitemeyeceği desibelde, bilinçaltımıza usulca fısıldar.

Halbuki, “Tersine Mühendislik” Yöntemini kullanıp; “sonuçlar”dan, “sebepler”e gidersek; gözü olmayanın, “görmeyi” ve “görme fiili”ni bilmesi ve buna göre bir “göz” yapması veya “kulağı” olmayanın, “sesi” ve “işitme fiili”ni, bilmesi ve buna göre bir “kulak” yapması; mantıken muhâl ve mümtenî olması gibi; atom ve molekül veya sistem ve organizasyon olarak; “göz, kulak, bilinç, akıl” gibi duyu ve hislerden yoksun; yani “kör, sağır, şuursuz ve akılsız” ve en önemlisi, “cansız” olan

kâinattaki “madde, kuvvet ve enerji”nin; göz ve görme, kulak ve işitme, akıl ve akletme gibi, fiil ve eser ve sonuçlara; “sebebe” olmaları, olabilmeleri; mantıken muhâl ve mümteni’, imkânsızdır...

Sırf eser/sonuçlardan önce geldikleri için ve devamlı, sonuçlarla bitişik ve ardarda/ardışık geldikleri için ve sonuçlara (*nesne ve eserlere*), “ısı, ışık, çekme - itme, basınç” gibi kuvvet uyguladıkları için, bunlara “sebebe” ismi vermek ve sonra, sonuçlara, “sebebe” olduğuna, olabileceğine inanmak, ma’kûl değil. Sebeplerin, sonuçları yaptığına ve meydana getirdiğine inanmak, mantıklı değil.

Sonuçlara, sebebe olduğuna inandığımız bu “*somut madde ve enerji*” ve “*soyut kanun ve mekanizmalar*”, gözümüzün önünde olduğu için, arkasındaki dağ gibi “*Büyük Kuklacı*”yı gözümüzden gizleyen bir kibrit çöpü gibidir ki; gözümüzün önünde durduğundan, arkasındaki koca dağdan daha büyük görünüp, o dağı görmemize mâni, yani perde olmaktadır. Oysa, hayvan değil ki; sadece gördüğümüzle yetinelim, sadece gördüğümüze inanalım! Şapkadan tavşan çıkıyor diye, şapkanın tavşan doğurduğuna inanalım!...

Bir bilardo topunun hareketini, diğer bir bilardo topunun çarpmasıyla, nedenselleşebilir ve akli, buna ikna edebiliriz ama milyarlarca bilardo topunun (*yani atomların*), “kütleçekim - elektromagnetizma vs...” rüzgarlarının, bilardo toplarını birbirine çarptırması sonucunda; ortaya, meselâ bir “insan” veya “ağaç” çıkmasını; Bilim/sellik Epistemolojisinin, bu analitik - tikel - indirgemeci, varlık tasavvur ve kurgusuyla açıklayamayız. Bu determinist - natüralist epistemoloji ve ontolojisiyle, nedenselleşemeyiz.

Zarların devamlı altı altı gelmesi gibi, devamlı gerçekleşen bu olayları; yani zarların devamlı düşüş gelmesini “tesadüf”le de açıklayamayız! Zarlarda bir hile ararız yani. Olanlar, arasına olsa, tesadüfe verilebilir belki ama kâinatta zarlar devamlı düşüş geliyorsa; halâ tabiî sebebe ve tesadüflerle olduğunda ısrar etmek, inattan başka birşey değil! Yani: Evrendeki bu fiil/faâliyetleri; atomlara, muhalif yönlerden gelen etkiler sonucu; bu atomların çarpışma - birleşmeleriyle açıklayamayız. Çeşitli yönlerden birbirlerini itme-çekme ve çarpışma-yapışma-ayrılmalarıyla nedenselleşemeyiz; akli buna inandıramayız.

Evrende devamlı olagelen bu fiil ve olayları, “*doğa, fizik - kimya kanunları*”yla da açıklayamayız. Çünkü ve zaten: “*Kanun*” varsa; madde - enerji ve atomları, o kanuna uymaya sevkeden bir kuvvet, bir fail ve programlayıcı var demektir. Çünkü: Soyut ve zihnî olup, hiçbir somutluk ve maddîlikleri olmayan; yani fiziksel bir vücut/mevcudiyetleri olmayan “Doğa Kanunları”nın; somut maddeye etki edip, o madde ve enerji ve atomları, bir yerlere sevk etmesi ve üç boyutlu belli koordinatlarda durdurup, “canlı insan” inşa etmesi, hattâ “cansız masa” bile inşa etmesi; “kanun” (*Doğa Kanununun*) tanımı icabı imkânsızdır. Çünkü dediğimiz” gibi; “soyut ve zihnî” yasa ve kanunların, “somut ve haricî” maddeye, kuvvet uygulamaları ve madde ve atomları, belli noktalara yönlendirmeleri ve bir noktada sabitlemeleri mümkün değildir.

Çünkü: Zihnimizdeki kanunu, kâğıda yazıp; meselâ “Kırmızı ışıktadır duracaksınız” kanunu var diye; zihnimizdeki, kâğıt üstündeki o kanuna, akılsız-cansız atomlar uymaz; bu kanunda bir yaptırım kuvvet, yani emir ve zorundalık görmezler.

O hâlde: O kanunu yazan, o kanunun uygulama ve müeyyidesini de yazıyor ve madde’ye uyguluyor, yaptırıyor ki; “madde” o kanuna, “haberi olmadan” uyuyor! O hâlde: Kâinatta sabit ve genelgeçer olan kanunları yazan ve atomlara emredip, atomları kudretiyle sevkeden ve emir-kural-kanunlarını uygulatan bir “kanunkoyan”, bir “Hâkim-i Hakîm” var...

Başka bir örnek: Anne karnındaki bebeğin, gelecekte doğunca süt emmesini amaçlayan, plânlayan ve bilen bir sebep, yani Rabbimiz; o bebeğe, daha doğmadan annenin karnında parmağını emme stajı yaptırarak, bu dünyaya hazırlıyor... Demek: Ancak geleceği plânlayan ve bilen biri, “şimdi ve geçmiş” yazabilir; senaryonun bütününe bilen biri ancak, bu kurguyu tutarlı olarak tasarlayıp, yazabilir ve maddeye o rolü verebilir. İnsan ve hücrelerini, o yöne sevkedebilir; hücreleri, önceden belirlenmiş koordinatlara çekebilir ve/veya itebilir...

Başka bir yazının konusu olmak üzere, buraya şu notu da düşmek gerekiyor ki; sebeplerin, kâinattaki fonksiyon ve hikmet ve rolü biraz netleşsin:

Birşeyin yokluğunun sebebi, varlığının da sebebi demek değildir... Yani: Katil, katil/maktulün “sebebi” diye; aynı katil, o “maktul yaşarken de, yaşamasına sebeptir” diyemeyiz Aynen bunun gibi: Meselâ suyun yokluğu, bitkiyi susuz bırakmak; bitkinin kurumasına, ölmesine “sebebi” oluyor diye (yani ademî sebep); aynı “su” için, “bitkinin yaşamasına ve büyümesine de sebeptir” diyemeyiz! Bu, mantık kurallarına aykırı olur...

Elhasıl: Kâinatta hiçbirşey, “mümkün” olduğu için olmuyor. Ama biz, devamlı olageldiği için, “mümkün(müş)” zannediyoruz! Bu, bize zihnimizin bir oyunu!

Bugünkü aklımızla, 15 yaşında dünyaya doğsaydık: “Beni buraya kim getirdi, nereden geldim, niye geldim!?!... Aaa! Çok tuhaf!; Yumurtanın içerisinden ‘kuş’ çıkıyor!... Ayağımla basıp, elimle ufaladığım, renksiz, tatsız, kaba topraktan; çeşitli renk ve tatta, sanat eserleri çıkıyor!...” diye herşeye, her yere hayretle bakardık. Ama doğarken başlayan ülfet ve alışkanlık, bakışımızı büküyor! Herşeyle kurmamız gereken ünsiyeti kuramamamızın bedeli, ülfetimizle ödeniyor maalesef!...

Evet; herşeyin bir bedeli var: “Kâinattaki herşey; tabii sebeplerle, yani maddenin tabiât ve özellikleri icabı, kendi kendine (yani failsiz ve ustasız) ve tesadüfen olması mümkün ki oluyor; oluyor ki demek ki olması mümkün” şeklindeki; kısırdöngüsel (kuyruğunu ısırarak yılan gibi, fasid daire); yani delil ve müddeâ, sebep ve sonucun devamlı yerdeğiştirdiği totolojik, fasid kıyasına inanırsak; kendini gerçekleştiren inanç (veya iddiâ, kehanet) gibi; bize herşey öyle görünür. (Birileri beni takip ediyor veya insanlar, beni sevmiyor diye inanan birinin; insanlardan gördüğü her davranışı, öyle yorumlama ve anlamlandırma, yani öyle görmesi gibi.)

Elhasıl: “Allah yok(muş), görmüyor(muş), bu işleri o yapmıyor(muş)!” gibi inanır veya davranırsak; Rabbimiz de bize, öyle davranır! “Yok(muş)” gibi davranır! “Ben kulumun zannı üzereyim...” Hadis-i Kudsi’sine bu açıdan da bakılabilir.

Önceki yazılardan: “Sormadığımız sorunun, cevabını göremeyiz... Yanlış sorunun, doğru cevabı olmaz... O hâlde; doğru cevaplardan önce, doğru soruları sormayı öğrenmeliyiz... Neyi ararsan, onu bulursun... Aradığın şeyi, kaybettiğin yerde ara... Doğru soru, ilmin yarısıdır...” gibi ifadeleri hatırlayanlarımız vardır muhakkak. İşte biz de; olaylara, olanlara, olgulara doğru sorularla yaklaşırsak, ancak o zaman görebiliriz, oradaki, olanlardaki cevabı! Yoksa; “Bu son paragrafta kaç tane ‘s’ harfi var?” sorusunu sormadan; o cevabı aramayız, görmeyiz, farketmeyiz!...

O hâlde kâinata bakarken, doğru soru nedir?, Evrene hangi soruların ışığında bakarsak, cevaplar görünür olur ve anlam arayışı son bulur? (*Yola çıkmadan; en başta sorulması gereken, doğru soru bu bence!*)

Bu sorunun cevabı, ayrı bir yazı, hattâ kitap konusu bence. Ama anahtar işlevi görecek, kısa bir cevabı var bence. O da şu: İnsan zihin ve nazarını kesrete ve afaka dağıtan sorular yerine; toplayıcı/birleştirici/bütüncül/holistik, yani “**vahdet ve ehadiyet**” odaklı sorular sormalıyız ki; akıl ve kalbimiz kendine gelsin ve birleşsin.

Meselâ: Kur’ân’dan mülhem; “Herşeyi emriyle yöneten ve kudret eliyle sevkeden Allah’tan başka, hangi sebep; yeryüzündeki tonlarca suyu artııp, göğe taşıyıp, tonlarca ağırlıktaki bulutlarla uzaklara nakledip, sonra muhtaçlara usulca indirir ve bunu milyonlarca yıl, defalarca yapar!?!...” sorusu; muhatabın nazarını, vahdet - ehadiyete ayarlayan ve kalbini toparlayan güzel bir soru...

Modern - Seküler - Lâik Bilim/selliğin; Materyalist - Determinist - Natüralist Paradigması, neden Yanlış?

“Seküler Bilimsel Paradigma”, evrende olan hiçbirşeyi “açıklamaz.” Sadece; gözlem - ölçüm deneylerini veri ve sonuçlarını, “materyalist - determinist - natüralist” şablonda, “neden-sonuç” kurgusuna yerleştirir! Yani Bilim’in yaptığı, “Neyin - nasıl” gerçekleştiğidir; “neden - niçin” gerçekleştiği değil. Lâik Bilim/selliğin bu yaptığına ise; “açıklama” değil, “tespit ve tasvir” diyoruz. Modern Bilim’in bu: “*Evrende neler ve nasıl gerçekleşiyor?*” sorusuna verdiği cevaba, “tasvir” diyoruz. Tasvir ise, “neden - niçin”in cevabı değildir.

Meselâ: Yanıcı - yakıcı - patlayıcı gaz olan hidrojen ve oksijeni göstererek, bunların birleşiminden ortaya çıkan “*serin sıvı su’nun sebebi bunlardır*” demek ve buna “*bileşik*” ismini verip, karışımdan farkını anlatmak; suyun neden - niçinini çözmek ve açıklamak değildir. Yoksa ben bu olaya “*bileşik*” değil de, “*sihir*” ismi verseydim; sihir olmadığını nasıl ispat edecektiniz!? Evet;

hidrojen ve oksijen, “Suyun yapıtaşları nedir?, Su, nelerden müteşekkildir?” sorusunun cevabıdır ancak! Daha fazlası değil.

Elhasıl: Varlığın; “vücuda gelmesi ve hareket ve sonuçlar”ı, kendisini aşar; ve daima, ‘eser / sonuç’, ‘sebeup’ten daha mükemmel olup; doğal neden ve kendikendinlikle, nedensellenemez ve açıklanamaz.

Su örneğinden devam edersek; suyun özellikleri, onun inşasında kullanılan yapıtaşı ve cüzlerinde yokki; “suyun varlık ve özellikleri, bu cüzlerinden kaynaklanıyor” diyebilelim. Yani: “Suyun varlık ve özellik/sıfatlarının nedeni, hidrojen ve oksijendir” diyebilelim! Üstelik bu cüzlerde, suyun tam tersi özellikler varken; yani mantıken, buna imkân ve ihtimâl vermek bile, mümkün değilken!

“Suyun parça - bütün ilişki ve illiyetinde, mantık ve rasyonalite yok” derken; meselâ: Yoldan geçen bir adamı tutup, buraya getirsek. Yakıcı ve patlayıcı olan hidrojen ve oksijeni gösterip; “bunların birleşiminden ortaya ne gibi özelliklerde bir madde çıkar?” diye sorsak. O kişi, bunu akıl yürütmeye, mantıkla çözemez. İllâ deney yapması; yani bu iki gazı belli oranlarda karıştırması veya bunu, bir kitaptan okuyup, öğrenmiş olması gerekir. Mantığını yürütse; bu iki yakıcı - patlayıcı gazın birleşmesiyle, en fazla, “yakıcı bir gaz”ın ortaya çıkmasının muhtemel olduğunu söyler. Yani: Bu iki gazın birleşiminden “sıvı” bir madde bile çıkacağını öngöremez. Akıl yürütmeye, bunu bilemez. İllâ deney yapıp, görmesi veya bir yerlerden okuyarak öğrenmesi gerekir.

Bu hayalî temsildeki adam haklı! Çünkü: Meselâ ahşap ve taştan yapılan ev, ahşap ve taştan yapılmış ev olur; çünkü yapıtaşları “ahşap ve taş.” Yapıtaşları bunlardan müteşekkil olan bu evin inşası bittiğinde, o ev birden, yapıtaşlarından ayrı ve farklı “vücut ve özellikler”de, bambaşka birşeye; meselâ “altın”a dönüşse; üstelik ahşap ve taş’ın zıttına, bir de “metal ve iletkenlik” vücut ve özelliği kazansa; bu sihre şaşarız!... Ama “su”da, nedense hiçbir şaşkınlık yaşamıyoruz! “He bilim çözmüş; bileşik olunca böyle oluyormuş demekki...” diyoruz. Bu mu’cizevî olaya “bileşik” ismi verince; sanki muâmma çözülmüş ve açıklanmış illüzyonu yaşıyoruz!

Demek çağımıza hâkim olan, “Maddeperest - Esbapperest - Tabiâtperest - Tesadüfperest Bilim/sellik Felsefesinin ürün ve sonucu olan Bilim ve Ders kitaplarını okuyanların, kulaklarına üflenen “sihir” çok daha etkili ki; normâlde evrende “gaz” hâlinde bulunan patlayıcı - yakıcı - yanıcı oksijen ve hidrojenden, serin ve sıvı ve söndürücü, ıslak “su” çıkması, bize gayet ma’kûl ve tabîî geliyor! Şapkadan tavşan çıkması kadar bile, bizi şaşırtmıyor bu olay!

“H₂O”dan, su çıkması / olması; Yatay Sebep - Sonuç İlişki / etkileşiminin mi bir sonucu; yani ‘su’, bir “inşa ve te’sisin” mi sonucu!? Yoksa; (yukarıda izah ettiğimiz gibi) Dikey Sebep - Sonuç ilişkisinin mi; yani hiçten “ihtira ve icad ve yaratılışın” mı bir sonucu!?

Bu varlık ve özelliklerinin yok'tan yaratılışına “bileşik” ismi vermek ve kimyasal “karışım”dan farkını anlatmak; suyun, “neden - nasıl olduğu”nu çözmek ve açıklamak mıdır; yoksa sadece, olanı “tespit ve tasvir” midir!?

Konuyu biraz daha açarsak: “Su’yun sebebi nedir, nasıl meydana gelir?” sorusuna; indirgemeci bir metodla, suyu analiz ederek, bulduğu elementlere, ‘oksijen, hidrojen’ ismi vererek, sonra ‘2 hidrojen, 1 oksijenin birleşmesi sonucu, su olur’ demek ve bu olaya “bileşik” ismi vererek, karışımdan farkını anlatmak; suyun ortaya çıkış (yaratılış) sebebini açıklamak değildir; su’yun, nasıl meydana geldiğinin sırrını çözmek değildir; sudaki özelliklerin nedenini bulmak hiç değildir! Sadece, ne ve nasıl olduğunun tasviridir ancak. Yani: “Neden ve niçin” sorusunun cevabı halâ muallâkta! Biz zaten şapkadan nasıl tavşan çıktığını soruyoruz! Parçasında olmayan, hattâ zıt özellikler taşıyan şeylerden, hangi hokup pokusla, su çıktığını soruyoruz!

Yukarıda dediğim gibi: Ben bu olaya; “bileşik “değil de, “sihir” ismini verseydim; sihir olmadığını nasıl ispat edecektiniz?

Elhasıl: Suyun yapıtaşlarını tespit edip, sürecin nasıl gerçekleştiğini tasvir ederek, buna “bileşik” ismi vererek; su’yun ve özelliklerinin, neden - niçinini çözmüş ve açıklamış olmayız.

Çünkü: Bilim’in bu izahı; “Suyun yapıtaşları nedir? Su’yun, fizikî vücudunun sebebi nedir?” gibi soruların cevabı olabilir ancak veya “suyun yaratılış sürecinin tasviri” olabilir ancak; “Su’yun özelliklerinin kaynağı nedir, suyun sıfatları nereden kaynaklanır?”ın değil.

Elhasıl: Su’yun varlık ve özelliklerinin kaynağı, suyun parça ve cüzlerinde bulunmaz; parçalarında bulunmadığı için de, parçalarına indirgenerek açıklanamaz. Böyle bir açıklama, mantık kurallarına uymaz. Bunun, hiçbir rasyonalitesi yoktur. Rasyonalitesi olsaydı; meselâ, tuğladan örülmüş bir duvarın, bittiği zaman, altın’dan duvar olmasına şaşırırmamız gerekirdi!..

Evet, bunun hiçbir mantıkî tabanı yoktur; çünkü cebinde parası olan, başkasına para verebilir ancak; ışık sahibi olan, ışık verebilir; ilmi olan, ilim verebilir; parça ve cüzler, kendilerinde olmayı, birleşerek, bütün’de veremez!

Bilakis durum tam tersidir; çünkü: Hiç parası olmayanların biraraya gelmesi, toplamda, zenginliği arttırmaz, bilâkis fakirliği arttırır! İlmi olmayanların toplanması; toplamda ilmi arttırmaz; bilakis cehaleti arttırır. Körlerin toplanması, körlüğü arttırır...

Madem “bütün”ün özellikleri, cüzlerinde yok ve cüzlerinde olma ihtimâli de yok; o hâlde, “bütün”ün dışına bakmak gerekir, resmin bütününe; hattâ zamanı da katarak, filmin bütününe!

Elhasıl: Su’yun varlık ve özellikleri; Yatay Determinizm ve sebep - sonuç ilişki ve illiyetiyle, açıklanamaz. Çünkü: Su’yun, rasyonalitesi yoktur. Bu mu’cizevî olayı; “*materyalist - determinist* -

natüralist” şablon - kavramlara dökerek, “*sebep - sonuç*” kalıp ve kurguları üzerinden yapılan her ‘bilimsel açıklama’; aslında ‘açıklama’ olmayıp, sadece süreç - durum tasvirinden ibarettir.

Yani: Su’yun; tabî ve maddî sebeplerin, fizikî ve kimyevî süreçlerin, mantıkî ve doğal bir sonucu olduğu, ispat edilemez. Seküler Bilimselliğin; analitik ve parçalayıp - indirgemeci bakışıyla, bu açıklanamaz!

Üstelik “su”, bu konuda tek örnekte değildir. Çünkü: Kâinatın hammaddesi olan, yaklaşık 114 küsur elementin veya cüzleri olan atomlar ve alt parçalarının, “hammaddeleri” aynı olduğu halde, bunların değişik kombinasyon ve şekil, sayı ve uzay - geometrilere bağlanmalarıyla; çok farklı özellik ve sıfatlarda, “maddeler ve özellikleri”, hiçten icad ve yaratılıyor!

Yani “su” gibi, bunların da varlık ve taşıdıkları özellikler, yapıtaş ve cüzlerinden kaynaklanmıyor! Kendi tabîat ve tabî özelliklerinden, sebeplerinden kaynaklanmıyor.

Evet 114 küsur element ve/veya atomlarının hammaddeleri aynı. Uzayda diziliş ve geometri, sayı ve bağlantı biçimleriyle; Büyük Kâinat Ekranında, ozon veya oksijen, hidrojen veya helyum beliriyor...

Olayı metaforize edersek: Atom veya hammaddelerini, “mısır taneleri” gibi düşünürsek; bunlar değişik kombinasyonlarda birleşince; “altın, flor, gümüş, demir...” oluyor; sonra ayrılınca, gene “mısır tanesi” oluyorlar!..

Elhasıl: Gördüğümüz iki boyutlu, cansız bir resimde, ressamın görünmesi gibi; yazılı bir “A” harfinde, yazarın görünmesi gibi; çok boyutlu ve üstelik canlı ve hareketli Kâinat Kitabında, Kâinat Ekranında, Allahû Teâlâ çok açık ve net ve berrak görünüyor ama Modern - Seküler - Lâik Bilimselliğin Epistemolojisi ve zihnimize kodlayıp - inandırdığı “*kendi kendine çalışan otomatik evren*” tasavvurunun telkin ve efsunuyla hipnotize olduğumuz için, bir nevi uykuda yaşayıp, kendimizi ayık zannediyoruz! Ayık zannettiğimiz için de, uyanmaya çalışmıyoruz.

Çağdaş Bilim/sellik Epistemolojisinin zihnimize çizdiği ve hapsettiği sahte ve sanal bir evren tasavvuru bu! Matrix’te denildiği gibi: “*Zihnimizin içi, bir hapisane!*” Bu Bilim; bize bir masal, bir hikâye anlatıyor! Ve bizim, buna inanmamızı istiyor! Halbuki: Eser, fiilsiz ve ustasız ve fiil de, failsiz olamayacağı, en basit ve zorunlu Mantık Kuralı!

Cansız Mona Lisa’nın bile ressamı varken, Canlı ve hakiki Mona Lisalar’ın ressamı neden yok!?

İşin ilginç yanı:

Cansız, 2 boyutlu Mona Lisa resminin neden - niçin - nasılını açıklamak ve bu sanat eserinin, nasıl meydana geldiğini nedensellemek için; resmin, “*hem her yerinde olan ve hem de hiçbir yerinde olmayan*”, yani üçüncü bir boyuttaki; bir “fail ve özne ve ressamı” (*yani görmediğimiz*,

deneyselleyemediğimiz, bize öyle söylenen, geçmişteki Da Vinci'yi kabul etmek, mantıken zorunluken ve buna itirazımız yokken... Sahte olmayan, yani “resim” olmayan, hakiki ve canlı milyarlarca Mona Lisa için; “*hem yerde olan ve hem de hiçbir yerde olmayan*”, Allahû Teâlâ'ya inanmamak, kabul etmemek, fizik - kimya - biyoloji makalelerinde yer vermemek; üstelik bu absürd davranışı, bilimsel görmek; rasyonel ve mantıki ve tutarlı bir düşünce sanılıyor!

Sahte ve cansız Mona Lisa resmini geçtik, “*Mona Lisa*” kelimesini bile, birbirine muhalif yönlerden esen “elektromagnetizma rüzgârları”yla harekete geçen, “atom kalem/noktaları”yla nedenselleyemezken, hakiki ve canlı ve üstelik çok boyutlu Mona Lisaların, neden - nasılıni çözdüğünü iddiâ ediyor, Ateist - Materyalist Bilim! Bize, bu algı ve imajı telkin ediyor!

Bu ateist - materyalist ve natüralist - determinist paradigmalara esir düşmüş Seküler - Lâik Bilim/selliğin, bu felsefelerden dezenfekte edilip, ayıklanması gerekiyor ki; bilim ve ders kitaplarındaki, bu nevi telkin ve tekrar ve subliminâl meajlarla, endoktrine ve hipnotize olmaktan kurtulalım, ayıralım!

Evrendeki herşey Kendi kendine mi oluyor/oluşuyor; yoksa, biri mi yapıyor?!

Elhasıl: Modern Bilim/selliğin evren hakkında yaptığı şey: Ham gözlem - deney - ölçüm veri ve bilgilerini; Ateist ve Materyalist, Natüralist ve Determinist Şablon ve Kurguya yerleştirdiği; bir “*tasvir*”dir. Tasvir ise, “açıklama ve nedenselleme” değildir.

Modern - Seküler - Lâik Bilim/sellik Epistemolojisi; evrendeki olay ve olguları açıklarken şu dilsel formatı kullanır:

“Bu iş/olay; şu sebep - sonuç ilişkisi; falan tabiat kuvveti, filan enerji ve basınç, bu fizik - kimya kanunu, şu dönüşüm - çevrim veya gelişim - adaptasyonla oluyor / olur...”

Bu dilsel formatta sunulan ve bize “Din ve inançtan bağımsız ve ayrı Bilim, tarafsız ve nesnel Bilgi, olgusal ve nötr Bilimsel Bilgi” diye iddiâ edilen; halbuki ateist-deist ve materyalist, natüralist ve determinist arka fon ve bağlamda inşa edilip, kurgulanmış bu gözlem - ölçüm - deney veri ve bilgileri, bize eksik ve yanlış bir “varlık ve bilgi tasavvuru” kodlayıp, bilinçaltımıza enjekte eder.

Çünkü: Bu Bilimsel Bilgi Formatının; “Bu bu olay; şu şu madde ve sebep, ilişki ve mekanizmalarla oluyor/olmakta” şablonlu (güya evren, kendi kendine otomatik olarak işleyen süper bir bilgisayar ve makinaymış gibi!) ifadeleri; “Bu işi Allahû Teâlâ yapmıyor/karışmıyor!... Bu işler, O’ndan bağımsız ve ayrı, kendi kendine otomatikman oluyor ve olması zaten mümkün!... Sanki Allah yok(muş); varsa ve olsa bile bu işleyişe karışmıyor(muş)!..” demenin, **asimetrik ve tersinden** ifadesidir!

Bu tür gizli ve asimetrik ifadeler, bilinçli kulağımıza direkt “*Allah yok(muş); varsa ve olsa bile, işleyişe karışmıyor(muş)!... Evrendeki faâliyetleri O yapmıyor(muş)!*” demekten, çok daha

etkili ve te'sirlidir. Çünkü: Mesaj; derinden ve bilincimizin işitemeyeceği desibelde, fısıltıyla bilinçaltımıza gönderildiğinden, bizde herhangi bir tepki ve itiraz doğurmaz.

Bu tür "esbapperest" (*determinist*) ve "tabiatperest" (*natüralist*) kurgu ve şablon üzerinden yapılan; yani "otomatik çalışan evren" tasavvur ve aksiyom ve önkabulüne yaslanan; bu tasavvura göre, kalıba dökülen gözlem - deney - ölçüm bilgileri; bu "ateist-deistik" algı ve anlamlandırmalar; bilincimiz farketmeden, (*yani subliminâl mesaj ve telkin-tekrarlarla*) bilinçaltımızı formatlar ve ateist-deist ve materyalist, natüralist felsefenin şablonları üzerinden, yeniden kodlar ve programlar.

Seküler Bilimselliğin bu hipnotik ve efsunlu dil kalıpları, "Allah yok(muş); varsa ve olsa bile işleyişe karışmıyor(muş)!" algı ve inancını, kâlp ve bilinçaltımıza programlar ve yönlendirir. Artık baktığımız herşeyi bu algı ve imaj üzerinden görmeye başlarız. Bir resme bakarken; reflektif çağırışımla, derhal bilincimize gelen "görmediğimiz ressam"ın varlığı ve bu resmi yapmış olması; "Allah - İnsan - Kâinat" düzleminde kopmuş olur! Ve sonunda, hiçbirşey bize O'nu hatırlatmaz olur! Çünkü zihnimizdeki Müslümanca düşünce ve tasavvur kodları bozulmuş ve artık kâinatı, bir ateist-deist veya agnostiğin bakış açısıyla görmeye ve anlamlandırmaya başlarız!

Bilimsel gözlem - ölçüm bilgi ve ifadelerinde saklı ve dürülü olan; yani bilinçli aklımızın duyamayacağı şiddet ve frekansta; yani sessizce ve derinden, bilinçsiz akıl ve kalbimize üflenip, fısıldanan; Seküler - Lâik Bilimselliğin bu tür Hipnotik Dil Kalıpları; camide ve bayramda Müslüman, diğer yerlerde seküler-lâik; yani part-time bir Müslüman doğurur.

"Nesnel ve olgusal, objektif ve nötr Bilimsel Bilgi" ambalajıyla sunulan ve bizim de öyle olduğuna inandığımız, bu tür kirlili ve virüslü bilgiler, bir trojan ve Truva Atı gibi; bilinçaltımızın derinliklerine sızar ve anaokulundan beri ve medyada yapılan tekrar ve telkinlerle; kök salıp, büyümeye ve sonra da; zihin - kâlp ve ruhumuza dal budak verir; oradan da, algı ve anlamlandırma, tasavvur ve davranışlarımıza sirayet eder!

Gözümüzü açtığımızdan beri maruz kaldığımız bu hipnotik/bilinçaltı mesaj ve tekrar, telkin ve yönlendirmeler neticesinde; kalbi, "müslüman"; fakat zekâsı, bakışı, nazarı "kâfir (*ateist*)" ve/veya "müşrik (*deist*)"; bir nevi şizofrenik (*çifte gerçekli*) bir insan çıkar ortaya!

Sonra da: "Nedenlerle açıklayabildiğini, nedenlere; nedenlerle açıklayamadığını da, Allahû Teâlâ'ya verip."... Bu yanlış mantıkla; güya Rabbimiz'i ispat ettiğini düşünen, başka bir insan çıkar ortaya!

Halbuki: "Nedenlerini bildiklerimizi, nedenlere; bilmediklerimizi veya henüz bilemediklerimizi de, Allah'a vermek" şeklinde yaptığımızı sandığımız bu ispat yöntemi; "cehalet ve bilmediklerimiz" üzerine inşa edilmiş, birşeye iman ediyormuşuz kozu verir, karşı tarafa! Bu

sebepten; kâinatta “sebepler”in rolü ve ne hikmete binaen te’sis edildiklerini, kafamızda netleştirmemiz gerekiyor.

Ve Stratejik Eylem Plânı olarak:

İyi bir “**bilim okuryazarı**” olup; ham Bilimsel Verilerin, bize ifade edilirken, kurulan cümle ve seçilen kelimelerin, hangi arka fon / zemin ve bağlamda (*kontekst*) inşa edildiğini farkedebilmemiz ve bunu ham Bilimsel Veri ve bilgiden, ayırmamız ve İslâmî nazarla, yeniden revize edip, güncellememiz gerekiyor. Yani: Bilimsel Bilgi ve İfadelerdeki, **Hipnotik Dil Kalıplarını** tespit edip, temizlemek için; bu kirlili ve virütik/virüslü bilgilere karşı, bir “*Antivirüs Programı*” geliştirmeliyiz.

İkinci aşama olarak da:

Çağımıza hâkim olan, bu Modern - Seküler - Lâik Bilim(sellik) Epistemolojisine alternatif, yeni bir “**İslâmî Epistemoloji**” ve Bilim anlayışı; yeni bir Varlık ve Bilgi Nazariyesi geliştirmeliyiz. Yani önce teşhis, sonra tedavi.

“İnanma - İnanmama”nın, ortası veya Dış ve Objektif noktası Yoktur

Çünkü: Önceki yazılarımızda dediğimiz gibi: “**İnanıp - inanmamak**”tan bağımsız ve ayrı ve bu iki şıkka tarafsız ve eşit mesafeden bakılabilen; yani nötr ve objektif bir “**bilgi biçimi**” ve “**ifade biçimi**” mümkün değildir. Çünkü: Kâinatta, gözleyip - incelediğimiz birşeye; ya “**Yaratıcı ve yöneticisi var(mış)**” gibi veya “**yok(muş)**” gibi bakabiliriz. Ve başlangıçta seçtiğimiz, bu şıkka göre; gözlem bilgilerimizi ifade ederiz. Çünkü: **Dilin mantığı** ve **Mantığın dili** icabı, bu iki şikkın ortası veya dış gözlem ve koordinat noktası yok! Diğer deyişle: Epistemolojik ve ontolojik açıdan; seçebileceğimiz, gidebileceğimiz, bakabileceğimiz üçüncü bir alternatif, üçüncü bir şık yok!

Modern Bilim; hak - bâtıl tüm “**inançlar**”ı, ‘bilgi’nin nesnellik ve objektifliğini bozan bir “**virüs**” gibi gördüğü için; “**inançsızlık**” tarafına geçmiştir! Halbuki: “**İnançsızlık**” da, bir “**subjektif**” algı ve tutumun sonucudur. Yani: İnanç gibi; inançsızlık da, “**subjektif**” bir tutumdur!

Ülke ve kültürleri aşır; çağımızda, genelgeçer ve anaakım olmuş; **Modern - Seküler - Lâik Bilim/sellik Felsefe** ve epistemesi, bu subjektif ve taraflı tutumu sebebiyle; evrenden elde ettiği bilimsel gözlem - ölçüm bilgi ve verilerini; bir ateistin bakış açısına göre dizayn eder. Kâinattan topladığı “**Bilimsel Bilgi ve data / veri**”yi; ateist - materyalist - natüralist kontekst ve bağlamda, inşa ve ifade eder...

Bu, “**Din dersi - Fen dersi**” ayrımlarının, mantıken mümkün olmaması bir yana. Reel uygulanabilirliği ve sürdürülebilir gerçekliği olmayan; bu sahte ve sanal ayrımları, dinimiz de kabul etmez.

Yani: “*Rabbimiz, Peygamber, Kitap...*” sadece “**Din dersi**”nin konusu olmadığı gibi; “*madde - enerji, uzay - zaman...*” gibi, Rabbimiz’in fiil ve eserleri de; sadece “**Fizik - Kimya - Biyoloji**” gibi

derslerin konusu değildir. Dinimizin; bütüncül ve holistik, “Tevhid Paradigma”sı, bu sahte ayrımlara izin vermez; yukarıda anlattığımız, üçüncü şıkkın muhâl olması sebebiyle, bunu; sürdürülebilir, reel ve mantıkî de görmez.

Bilgi (knowledge) ve Bilim (science) kavramları, Eşanlımlı değildir

Seküler - Lâik Bilim’in bu yanlış epistemoloji ve felsefesine ve bu anlayışla yazılmış bilim ve ders kitaplarına çözüm önerisi olarak; yola çıkmadan önce yapılması gereken ilk şey; doğru bir, kavram sema ve anlam haritalarımızı üretmek ve üzerlerinde mutabakat sağlamak olmalıdır.

Meselâ: “**Bilgi**” (*ilim, veri / data - information - knowledge*) ve “**Bilim**” (*science*) ayrımını yapmakla, işe başlayabiliriz. Kâinat ve içindeki “**bilgi**”nin (veri / data - information - knowledge), “**seküler ve lâik (daha doğrusu, ‘dinden bağımsız’; daha doğrusu ‘ateist’)**, Bilim/sellik Kriter ve yöntemlerine göre, gözlem - ölçüm ve yorumlanması sonucu elde edilmiş, dezenformatif ve manipülâtif “**filtreli bilgi**”ye; yani “**bilgi**”nin “**seküler - lâik bilimsellik**” prizma ve yorum / filtresinden geçmiş hâline, “**bilim**” (*science*) diyoruz biz.

“**Allah’ın olmadığı (ateizm / inkâr); varsa ve olsa bile, işleyişe karışmadığı (deizm / şirk)**” şeklinde özetlenebilecek, bir “**evren tasavvuru**”na dayanan; bu Bilim Anlayışını (*ontoloji ve epistemolojisini*) kabul etmek zorunda değiliz.

Bilimsel yayın ve ders kitaplarında: “*İlâhî yerine, tabiî; yaratma yerine, oluşum; sevk-i ilâhî ve ilham yerine, sevk-i tabiî ve içgüdü; Allah’ın mu’cizesi yerine, tabiatın mu’cizesi; Allah’ın izni ve iradesi yerine, tesadüfen ve rastgele olduğu...*” gibi; bu algı ve altmesajı içeren; “**failsiz ve öznesiz veya sahte failli**” kavram ve ifadelerin kullanılmasının; Bilimsel Yayın ve müfredat şartı olarak, dikte edilmesine karşıyız.

“**Madde ve Enerji + Uzun Zaman ve Tesadüf + Tabiât ve Zorunluluk + Kanun ve Evrim = Herşey Mümkün**” aksiyom / önvarsayım / inancınıza göre kurguladığımız, bu Evren Modelinizi kabul etmiyoruz...

Çünkü: Mevcut Bilim ve Ders kitaplarına hâkim olan, bu “**ateist - deist ve materyalist - natüralist**” anlayış sebebiyle; bu kitaplarda, kâinatın işleyişi hakkında önümüze getirilen her “**neden ve mekanizma**”, her “**tasvir ve açıklama**”; zihnimizde, “**varlık ile Rabbimiz**” arasındaki münasebet iplerini, her gün, biraz daha kesmekte ve kopartmakta. ‘Bilimsel Bilgi’ ambalajlı, bu ateist ve natüralist, kirli, virütik Bilim/sellik’iniz; algı ve anlam dünyamızı ve çağrışımlarımızı bozmakta.

Çünkü: Kâinatın; böyle, (güya) “**Rabbimiz’den bağımsız ve ayrı ve O’na ihtiyaç duymadan**”; güya “**otomatik bir makina ve bilgisayar**” gibi; “**kendi kendine**” işlediği; algı ve altmesajını (*subliminâl mesaj*) enjekte ve endoktrine eden; bu bilim ve ders kitaplarının; anaokulundan beri,

defalarca telkin ve tekrarı; müslümanca düşünme meleke ve refleksimizi kaybetmemize neden olmakta.

Sonuç olarak: Okullardaki ‘fizik, kimya, biyoloji, coğrafya vs...’ tüm ders kitapları ve müfredat; bu kirlili ve virüslü bilgilerden dezenfekte edilip, temizlenmedikçe; ve bu kitaplar, yeniden, kendi kavram ve anlam ve medeniyet haritalarımıza göre yazılmadıkça; okulda öğrenciye, haftada 1000 saat Din dersi, Siyer dersi de versek; hattâ tüm Kur’ân-ı Kerim ve Hadisleri de ezberletsek; (*bozuk arabaya, en kaliteli benzini de koysak, fayda etmemesi veya hasta insana, gıda fayda etmemesi; hattâ zarar verebilmesi gibi;*) o öğrenci ve insanda, beklenen, zihin ve davranış değişikliğini meydana getirmez.

Çünkü, Fen dersinde: “Yağmur; şu şu sebep - mekanizmalarla yağar...” deyip, sonraki Din dersinde: “Yağmur; Allah sebebiyle ve O’nun rahmet ve ihsan ve ni’meti olarak yağar...” arasındaki kopukluk ve boşluğu kapatabilecek, bilgi ve verilerden, çoğumuz mahrum!

Mahrum olduğumuz için de:

“Madem, yağmur; şu şu sebep - mekanizmalarla yağıyor. O hâlde; Allahü Teâlâ neresinde bu işin!? Madem, Bilim’in gösterdiği bu maddî neden ve sistemler bu işi yapabiliyor ve yapıyor; o hâlde, benim Allah’a inanmak için; aklî veya gözlemsel gerekçe ve delilim nedir!? Seküler - Lâik Bilim/sellik’in çizdiği bu deterministik evrende, Tanrı ne iş yapar veya Tanrı’ya gerek var mı!?” gibi soru ve şüphelere cevap verebilecek bilgiden yoksun olanlarımız; ateist olabiliyor veya deist olup; farazî bir “İlk Neden Tanrısı”na inanmaya başlıyor!

Elhasıl: Güya “inanıp - inanmamak”tan bağımsız ve ayrı; güya “seküler - lâik” eğitim diyerek; aslında, bir “ateist - natüralist”in gözüyle ve onların kullanabileceği kavram ve ifadelerle yazılmış, bu fen ve ders kitapları ve müfredatla; kendi anlam küremize yabancı olan bu okullar; bizce, ‘misyoner’ okullarından çok daha tehlikeli ve zararlı olmaktadır!

Gizli İkna Metodu ve bilinçaltı (subliminâl) mesajlarla zihnimize kodlanan bu “ateist - deist ve natüralist” inanç/sızlık ve felsefeler; bu **Yanlış Bilgi Virüsleri**’ni zihnimize zerkeden; bu bilim ve ders kitapları; alenî ve aşikâr, küfür ve şirkin, reklâm ve propagandasını yapan, kitap ve yayınlardan çok daha tehlikeli ve zararlıdır!

Çünkü: “İnanmak - İnanmamak’tan bağımsız ve ayrı, objektif ve nötr Bilim” diyerek; “seküler ve lâik eğitim” diyerek; bu algı ve ambalajlarla zihnimize telkin ve ilka edilen, bu “kirlili ve virüslü bilgiler”e karşı; herhangi bir savunma ve antivirüs kalkanlarımız olmadığı için; bu virüsleri farkedemez ve bunları, zihin ve anlam dünyamıza buyur ederiz.

Bu şekilde, bilinçaltı (veya bilinçdışı) mesajlarla; yani gizli ve sinsi olarak, “ateizm - materyalizm ve natüralizm”i zihnimize kodlayan ve bizi formatlayıp, yeniden programlayan, bu

tür bilim ve ders kitapları; küfür ve şirkin, alenî reklâm ve propagandasını yapan, kitap ve yayınlardan, çok daha etkili ve tehlikeli ve zararlıdır!

YARATILIŞ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ (*HUMAN AND HUMAN FREEDOM WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF CREATION*)

Hasan OCAK

Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, Iğdır, Türkiye
Prof. Dr., Iğdır University, Divinity Faculty, Department of Philosophy and Religious Science, Iğdır, Türkiye

E-Posta / E-Mail: hasanocak35@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2895-8176

YARATILIŞ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

1. Tanrı'nın Her Şeyi Yaratması ve İnsanın Fiilleri

Yaratma olarak tercüme edilen “halk” (hık) kelimesi sözlükte; “meydana getirmek, ortaya çıkarmak, imal etmek, sebep olmak, ölçüp biçmek, tahmin etmek, takdir etmek, bir nesneyi bir nesneye ölçerek kesip dikmek, ayarlayıp yapmak, örneksiz olarak meydana getirmek ve bir örneğe benzeterek yapmak” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzur, 1990; Isfahani, 1986). Felsefi bir kavram olarak ise yaratma (halk); “herhangi bir hammadde kullanmadan veya bir şeyin aracılığına başvurmadan mutlak anlamda yoktan var etmek, bir nesneyi örneksiz, asıl ve emsalsiz olarak var etmek; var olan malzemeyi kullanarak veya birtakım araçlardan yararlanarak yeni bir şey ortaya çıkarmak, bir esere yeni bir şekil vermek, ya da bir nesneden bir nesneyi meydana getirmek” şeklinde tanımlanmaktadır (Çankı, 1954; Flew, 1999).

“Yaratma” (halk) kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de de farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamda “Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan... Allah'tır” (Secde, 32/4), “O gökleri ve yeri (yoktan) yaratandır” (Bakara, 2/117) ayetlerinde yoktan yaratmayı, “Siz Allah'ı bırakıp putlara tapıyor ve yalan uyduruyorsunuz” (Ankebut, 29/17) ayetinde de, yalanın olmayan bir şeyi olmuş gibi ifade etme, bir başka ifadeyle, öncesinde bir şey olmaksızın meydana getirme olması dolayısıyla, yaratma kelimesi, “ana madde olmadan, yoktan yaratma veya yokluktan varlık alanına çıkarma” anlamında kullanılmıştır. Yine “Allah insanı, pismiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı” (Rahman, 55/14), “O, insanı bir kan pıhtısından yarattı” (Alak, 96/2) ayetlerinde “var olan bir şeyden veya bir ana maddeden başka bir şey meydana getirme anlamında”; “Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir” (Mü'minun, 23/14) ayetinde de “ölçüp biçmek, şekillendirmek ve takdir etmek” anlamlarında kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere yaratma (halk) kelimesi, gerek sözlüklerde, gerekse Kur'an-ı Kerim'de, tek bir anlamda değil, "bir şeyi güzelce ölçüp biçmek, takdir etmek, daha önce var olan bir şeyden yeni bir şey meydana getirmek ve öncesinde herhangi bir madde, örnek, asıl olmaksızın yoktan var etmek" gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Tüm ilahi dinlerin birleştikleri noktalardan biri, Tanrı'nın yaratıcı olduğu inancıdır. Bu inanışa göre evrende her ne varsa Tanrı tarafından yaratılmıştır, dahası Tanrı bu açıdan bakıldığında tek yaratıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde Tanrı'nın yaratıcı olma vasfı insanın hürriyeti açısından irdelenecektir. Konu hayati bir önem arz etmektedir, çünkü İslam düşüncesinde bu noktada çok derin fikir ayrılıkları meydana gelmiş ve çetin tartışmalar icra edilmiştir. İlahi metinlerin ifadesine göre Tanrı tek yaratıcıdır ve her şeyin yaratıcısıdır (Kasas, 28/68; Furkan, 25/2; Saffat, 37/96; Lokman, 31/11; Fatır, 35/3; İbrahim, 14/19; Fussilet, 41/37; Nur, 24/45; Rahman, 55/10-12). Evrende her ne varsa bizzat Tanrı tarafından ortaya konmuştur.

Buraya kadar bir problem yok gibi görünüyorsa da mesele insanın fiilleri noktasında düğümlenmektedir. Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olduğuna kimsenin itirazı yok gibi görünmektedir. Ancak bütün mesele, "her şey" ifadesinin sınırları ile ilgilidir. "Her şey" derken bu ifade insanın fiillerini kapsıyorsa, insanın hürriyetinden bahsedilemeyecektir. Kapsama insanın fiilleri dâhil edilmezse, bu durumda insana da yaratma vasfı kazandırılmış olacak ve Tanrı'nın bu noktadaki teklifine gölge düşecektir. Bazen siyasi nedenlerle de olsa İslam düşünürlerini en fazla meşgul eden meselelerin başında bu yaratma ve insanın fiillerinin durumu gelmektedir. Konunun siyasi yönü bizi bu noktada ilgilendirmemektedir. Burada bizim yapacağımız, konuya felsefi ve kelami bakış açılarıyla yaklaşarak bir sonuca ulaşmaya çalışmak olacaktır.

1.1. Tanrı'nın Yaratması

İslam Felsefesi'nin temel problemlerinden birisi de, her bakımdan bir olan Tanrı'dan çokluğun nasıl meydana geldiği, bir başka ifadeyle mümkün varlıklar olarak ifade edilen varlıkların nasıl varlık sahasına çıktıkları sorusudur. Bu konuda ileri sürülen görüşleri temelde iki grupta ele almak mümkündür: Birisi daha ziyade kelamcılar tarafından savunulan kelami görüştür. Buna göre Tanrı, evren ve evrendeki varlıkları yoktan, yani öncesinde herhangi bir varlık olmaksızın, hiçten yaratmıştır. Diğeri de, yoktan yaratmayı kabul etmeyen ve Tanrı'nın varlık veren fiilini ezeli olarak hazır bulunan bir maddenin işlenmesine hasreden felsefi görüştür (Nesefi, 2004; Ebu Hanife, 1982); Wolfson, 2001).

İslam filozofları, Tanrı'nın yaratması hadisesine geçmeden önce O'nun varlığının farklı oluşuna dikkatleri çeker. Bu farklılık öncelikle O'nun varlığındadır ve oradan da tüm sıfatlarına yansır. Tanrı'nın en önemli sıfatı her şeyden önce O'nun "Bir" oluşunda yatmaktadır. Bu "Bir," gerçeklikte "İlk"tir ve O'nun varlığının devam etmesi başka bir şeyin varlığına bağlı değildir. Bilakis O,

başkasından varlık kazanmaksızın kendi kendine yeterlidir. O'nun başkasından varlık kazanan bir cisim olması veya bir cisimde bulunması asla mümkün değildir. O'nun varlığı diğer varlıkların varlığı dışında, farklı bir varlıktır. Anlam bakımından onlarla O'nun arasında asla ortak bir yön yoktur. Aralarında bir ortak yön varsa o da sadece isim bakımındandır. Yoksa o isimden anlaşılan anlam bakımından değil. O, ancak bir olabilir hakikatte "bir"dir ve diğer varlıklara "birlik" veren o'dur. O, ilk hakikattir ve diğer şeylere gerçeklik kazandırır (Farabi, 1986).

Her şeye gerçeklik kazandıran Tanrı, İslam filozoflarına göre başta insan olmak üzere tüm canlılara kendilerine bu dünyada yetecek her türlü donanımı vermiştir. Canlılar kendisini engelleyen her şeyin üstesinden gelmesini sağlayan kuvvetlere sahip olarak varlığa getirilmiştir. Her şeyin zıddı ile kendisinden başka olan her şeyle ilişkisi bu şekildedir. Öyle ki, insana onlardan herhangi biri en üstün varlık, başkasına değil sadece kendisine mahsus olacak bir tarzda ve amaçla varlığa getirilmiş olduğu hissini verir. Bundan dolayı o kendisine zararlı olan yararlı olmayan her şeyi ortadan kaldırmasını en üstün varlığı için kendisine yararlı olan her şeyi emri ve hizmeti altına almasını sağlayacak kuvvetlerde donatılmıştır (Farabi, 1997). Bu güçlerle insan iradesine bağlı olarak istediği gibi davranabilmekte, dilediği eylemi gerçekleştirebilmektedir.

Meşşai ekolün büyük temsilcisi Farabi, yaratılış itibarıyla insanın her yönüyle Tanrı'ya bağımlı olduğunu söyler. Ona göre insan yaratıldığı halin üzerinde bir yapıya sahip olma lüksüne sahip değildir. Bu konuda tek söz sahibi Tanrı'nın bizzat kendisidir. Ancak Farabi'ye göre Tanrı'nın işi burada bitmektedir. Bundan sonrası insanın kendi hür iradesiyle yapacağı eylemlerle belirlenecektir. İnsan ancak başlangıçta kendine verilen sınırlı imkânlar çerçevesinde eylemde bulunabilir ama bu noktada Tanrı'nın yaratması onun eylemlerini belirlemez. İnsanın eylem sahasını belirleyen yaratma, insanın ontolojik yapısıyla alakalıdır. İnsan bu niteliklerini belirleme konusunda hür değildir. Mümkün varlıkların, varlıklardan kendilerine henüz verilmemiş olanlara, kendi başlarına yönelip ulaşma yeterlilikleri yoktur. Durum böyle olunca onlardan her birini dışardan hareket ettirecek ve varlığa getirecek bir yapıp edene, varlıktan elde ettiği şeyi koruyacak bir koruyucuya zorunlu olarak gerek vardır. Suretlerine göre onları hareket ettiren ve bu suretler kendilerine verilince onları koruyan ilk fail bunu birkaç yoldan yapar: a) Bir şeyi varlık kazandığı surete doğru, doğrudan doğruya ve araçsız olarak hareket ettirmekte, b) Varlık kazandığı surete doğru hareket etmesi için maddeye kendi başına yönelecek bir güç vermekle, c) Bir şeye başka bir şeyin sahip olduğu surete doğru hareket etmesini sağlayacak bir güç vermekle, d) Bir şeye başka bir şeye güç verecek bir güç vermekle ki o başka şeyde bu güçle her hangi bir maddeyi maddede bulunması gereken surete doğru hareket ettirsin (Farabi, 1994).

Farabi'ye göre İlk Varlık, öncelikle varlıkları birtakım özelliklere göre yaratmakta, sonra da kendilerine verdiği bu özellikler çerçevesinde onları hür bırakmakta, yaratma ameliyesini insanın eylemleriyle ontolojik anlamda ilişkilendirmemektedir. İlk Fail, mümkün varlıklardan her birine ya

varlığını kazandıran suretiyle birlikte başka bir güç vermekte ya da kendi dışındaki bir cisimde onun varlığını koruyacak şeyi verir ki, onun varlığı kendi için sağlanan o başka cismin korunması ile korunmuş olsun. Her varlığın kendine has bir yapısı vardır. Bu belirlenmiş yapı çerçevesinde her varlık kendine düşen eylemi yapmaktadır. Bu sisteme Farabi, Tanrı'nın evrene koyduğu düzenin bir yansıması olarak bakar. Tanrı evrende hakim olacak bir sistem koyduktan sonra, oraya uygun canlılar ve bu canlılara uygun bir takım özellikler yaratmıştır. Onun ifadesiyle; “mümkün varlıklar, belirlenmiş bir düzene konmuş, onlarda düzen gerçekleşmiş, nihayet her mümkün varlığa ehliyetine göre varlıktan payı verilmiştir (Farabi, 1994).

Farabi'nin bu ifadelerinden anladığımıza göre, evrendeki her canlının belli bir yaratılış gayesi ve bu gayeye hizmet edecek bazı özellikleri vardır. Sorumluluk sadece insana verildiğine göre, bu durumda hür iradeye sahip olarak yaratılmış olması gerekmektedir. Çünkü kendine verilen bu görevi yerine getirebilmesi için bu zorunludur. Mümkün varlıklara ilk başta kendilerine has bu güçler verilince ve onlar eylemde bulunmak üzere serbest bırakılınca, Tanrı'nın fiillerine karşı davranışlarda da bulunabilirler. Bu durum da gösterir ki, insanın eylemleri Tanrısal yaratmanın dışındadır. İnsan başta olmak üzere, mümkün varlıkların hepsi, Farabi'ye göre, “bir engel bulunmaksızın kendilerinden çıkması gereken şeyin varlıkça çıkacağı bir duruma gelince” yani beden ve ruhen bir eylemde bulunma yetisine sahip olunca, “onların varlık yönünden bu durumları, son yetkinliklerini oluşturur” tanımında da ifade edildiği gibi özgürce davranış bir insanın var oluşunun en belirgin özeliği olarak karşımıza çıkar (Farabi, 1994).

İslam düşünce geleneğinde genel anlamda fiil; “tesir sebebiyle meydana gelen durumdur” (Cürcani, 1986) diye tarif edilmektedir. Dolayısıyla fiil; bir müessirden ve bir amilden meydana gelmektedir. Kelami düşüncede fiil, varlık düşüncesi, özellikle yaratma kavramı bağlamında ele alınmış ve tartışma, fiilin faili Tanrı mı, yoksa insan mı, başka deyişle fiilin yaratıcısı Tanrı mı, yoksa insan mı? Sorusu ekseninde düğümlenmiştir.

Ebu Mansur el-Maturidi, hem bir vakıa olarak, hem de varlık açısından insan fiilinin varlığını kabul etmektedir. Ona göre insanın fiil sahibi olması, yani bir iş meydana getirmiş olduğu, çeşitli açılardan incelenerek bilinebilir. Özellikle üç değişik delil ile izah edilebilir: Birincisi; bilgi kaynağı olarak akılla insanın bir fiil sahibi olduğu ve bir iş yaptığı bilinebilir. Bu, daha çok fiilin metafizik açıdan değerlendirilmesidir. İkincisi; tecrübe ile fiilin varlığı sosyal bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncüsü; dini metinlere dayanarak da insanın fiil sahibi olduğunu anlamak mümkündür. Dinin insanlara yüklediği sorumluluklar, bunun en açık delilini teşkil eder (Maturidi, 2002). Burada Maturidi insanın fiil sahibi olduğunu kabul etmekte, fakat yaratma meselesini gündeme getirmemektedir. Ancak çağdaşı Ebu'l-Hasen el-Eş'ari için insanın fiilleri ile Tanrı'nın yaratması ayrılmaz bir biçimde ele alınmaktadır. Ona göre, bütün yaratılmış varlıklar Tanrı'nın fiilidir, O'nun iradesi ve yaratmasıyla meydana gelmektedir. Böyle olduğuna göre kulların bütün

fiillerini de yaratan Tanrı'dır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bunu açıkça ifade eden ayetler vardır. O halde insanların fiilleri, mutlak surette Tanrı'nın iradesine bağlı bulunmaktadır. Bunun en açık delili de insanın arzusuna rağmen fiillerinin bu istek istikametinde değil, Tanrı tarafından tespit edilen - nasıl anlaşılacaksa- yönde meydana gelmesidir. İnsanın işleri her zaman onun istediği gibi gerçekleşmemektedir. O halde fiilleri yaratan insan değil, Tanrı'dır (Eş'ari, 1969). Burada Eş'ari, insanın istediği yönde gelişmeyen fiillerin otomatik olarak Tanrı tarafından istendiği yönde gerçekleştiği sonucuna vararak adeta niyet okumaktadır.

Mu'tezili kelamcılar adalet ilkesini savundukları için fiillerde tevhid ilkesini reddetmektedirler. Fiillerde tevhid ilkesinin niteliğini şu şekilde açıklamaktadırlar: İnsan kendi fiillerinin yaratıcısı değildir, aksine onun fiillerinin yaratıcısı Tanrı'dır. İnsanın ahirette Tanrı tarafından ödüllendirileceğini ve cezalandırılacağını bildiğimize göre, Tanrı insanın fiillerinin yaratıcısı ise ve aynı zamanda insan tarafından değil, aksine kendisi tarafından yaratılmış olan fiillerden dolayı insana ödül ve ceza verecekse, bu zulümdür ve ilahi adaletle çelişir (Mutahhari, 1997). Mu'tezili kelamcılar fiillerde tevhidin adalet ilkesiyle çeliştiğine, bu yüzden de insanın hür ve seçme hakkına sahip olduğuna inanmakta, şiddetle bu görüşü savunmaktadırlar.

Kadı Abdulcebbar'a göre Tanrı insanı yaratmış, kudret, irade, akıl vermiş ve iyiyi kötüyü gösterip tüm bunların sonunda insanın yaptıklarına göre değerlendirileceğini söyleyip serbest bırakmıştır. Aksi bir durum birçok soruyu beraberinde getirecektir. Bu soruları Kadı şöyle sorar: Eğer tüm bunların sonucunda bizim fiillerimizi Tanrı'nın yaratması, yukarıdaki etkenleri ortadan kaldırmaz mı? Yukarıdaki etkenlerin ortadan kalkması, onları bize veren Tanrı'yı kendisiyle çeliştirmesiz mi? Hem sorumlu tutması hem de fiilleri kendisinin yaratması Tanrı için abesle iştigal olmaz mı? (Kadı Abdülcebbar, 2001).

Bu soruların cevabını verme noktasında Mu'tezili kelamcılar ile İslam filozoflarının fikirleri arasında ortak yönlerin olduğunu görmek sanırız şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak filozofların konuya yaklaşımı Mu'tezile'den biraz farklıdır. Filozoflar, Tanrı'nın yaratmasını insan ile ilişkilendirirken sadece ontolojik anlamda bir ilişki kurmakta, yaratama ile insanı eylemlerini birbirinden ayırmaktadır. Mu'tezile de insanın eylemleriyle Tanrı'nın yaratması arasındaki ilişkiyi sorumluluk temelinde insanın hürriyeti lehine olacak şekilde anlamakta ve açıklamaktadır.

1.2. Tanrı'nın Yaratması ve İnsanın Hürriyeti

Tanrı'nın iradesinin aksine hareket edebilme yetkinliği, İslam düşünürleri tarafından insanın eylemlerinin Tanrı tarafından yaratılmadığının en büyük kanıtı olarak öne sürülmektedir ki, bizce de doğru bir tespittir. Aksini iddia etmek, Tanrı'nın kendisiyle çelişen bir varlık olduğunu öne sürmek anlamına geleceği için başta inanç esaslarına aykırı bir durum arz edecektir. Bu fikrini ispat için Farabi, meleklerin yaratılış özelliklerini örnek verir. Ona göre gök cisimleri -bir yönüyle

melekler- cevherleri itibariyle son yetkinliklerinde bulunurlar, yaratılış itibariyle mükemmel varlıklardır ve onların fiilleri öncelikle varlık özelliklerinin, niceliklerinin, biçimlerinin ve değişmeyen diğer niteliklerinin ortaya çıkışıdır. Onlar nasıl yaratılmışlarsa öyle hareket etmek zorundadırlar. İkinci olarak, kendilerinden sadır olan fiilleri de, bu yaratılışın gereği olan ve aksi mümkün olmayan hareketleridir. Bu fiilleri de onların son yetkinliklerinden ötürüdür. Bunlarda karşıtlık bulunmadığı gibi dışarıda onların karşıtları da yoktur. Aksini, bırakın yapmak, düşünme hürriyetleri dahi yoktur. Bunun içindir ki onların hareketlerini hiçbir vakit kesintiye uğramaz. Çünkü Tanrının irade ve yaratmasına bağlıdırlar ve aksi şekilde davranmaları asla mümkün olmaz. Meleklerin haricindeki diğer varlıklar (insanlar), bazen ilk yetkinlikleri, bazen de son yetkinlikleri üzere olurlar (Farabi, 1399). İyi olmaları mümkün olduğu gibi, kötü de olabilirler; Tanrı'nın iradesine uygun davranabildikleri gibi, aksini yapma hürriyetleri de vardır. İnsan, eylemlerinin her birinin karşıtları bulunduğu ve Tanrı tarafından yaratılmadığı için, eylemlerinde hürdür.

Yaratma ve insanın hürriyeti meselesinde İslam filozoflarının görüşlerini ele alırken, onların yoktan yaratma yerine sudur kavramını kullanmayı tercih ettiklerini hatırlamamız yerinde olacaktır. Bütün semavi kitaplarda, mümkün varlıklar tanımına giren kainatın Allah'ın hür iradesi ve mutlak kudretinin sonucu olarak sonradan yaratıldığı şeklinde çok açık bir inanç ve telakki bulunmasına rağmen İslam felsefesi tarihinde ilk defa Farabi dini geleneğin dışına çıkarak Tanrı-varlık ilişkisini sudur veya kozmik akıllar teorisi denilen bir sistemle yorumlamıştır. Her şeyden önce burada akla gelen soru şudur: Farabi başta olmak üzere, suduru savunan sonraki filozoflar neden böylesine karmaşık bir doktrini benimsemek durumunda kalmışlardır?

İslam filozoflarının yoktan yaratma teorisine karşı suduru temellendirmesinde etken olan en önemli hususlardan biri de, bize göre, şer kavramına makul bir yorum getirerek varlıktaki kötülüğün Allah ile bir ilgisinin bulunmadığını, buradan da insanın hür olduğuna bir gerekçe göstermektir.

Sudur teorisiyle İslam filozofları, ezeli olanla sonradan olan, değişmeyenle değişikliğe uğrayan, bir ve mutlak olanla çok ve mümkün olan varlıklar arasındaki ilişkiyi belirlemek, böylece bütün kainatı hiyerarşik bir sistem içinde yorumlamak istemiştir, Buna göre ilk varlık olan Allah her türlü iyilik, güzellik ve yetkinliğin kaynağıdır, O hiçbir şeye muhtaç olmadığı için herhangi bir amaç da gütmeyiz, Zira yüce ve aşkın olan varlık süfli ve bayağı olan mümkün varlıkları amaç edinmez, Şu halde en üstün derecede cömertlik ve yetkinlikle nitelenen Allah'ın irade ve ihtiyarı olmadan kainat tabii bir zorunlulukla O'ndan çıkarak (sudûr) meydana gelmiştir. Yalnız buradaki zorunluluk mantık bakımından olmayıp bizzat Allah'ın zorunlu varlık olmasından kaynaklanan bir özelliktir. Yani O'nun zorunlu ve yetkin sıfatlarıyla nitelenişi ve inayetinin bol oluşu, iradesine gerek kalmadan varlığın kendisinden çıkmasına sebep olmuştur, Daha doğrusu mutlak olan Allah aynı zamanda salt akıldır, kendi zatını bilir, dolayısıyla kendisi tarafından bilinir. Demek oluyor ki O, hem akıl hem akleden (âkıl) hem de akledilendir (makul) (Farabi, 1994). Bu kavramların üçü de Allah hakkında aynı şeyi

yani mutlak bilinci ifade etmektedir. İşte Allah'ın kendi zatını bilmesi varlığın O'ndan çıkmasına sebep olmuş, bilgi ve düşünce eyleme illet teşkil etmiştir. Bu bağlamda bilme ile yaratma aynı anlamdadır ve insanın eylemlerini zorunluluk noktasında belirlememektedir.

Hatta İslam filozofları, bırakalım doğuştan belirlenmiş olmayı, bir insanın doğuştan iyiliğe veya kötülüğe meyilli bir şekilde yaratılmış olmasını dahi kabul etmek istemez. O, şöyle der: “Doğuştan bazı belli fiillere karşı mütemayil olarak yaratılmış bir kişinin mevcut olması zordur ve hatta imkânsızdır. Eğer bu mümkündür denirse, o kişi bu fiillerin zıddını yapmaya muktedir olamaz (Farabi, 1994). O zaman insan tanrı tarafından önceden belirlenmiş bir senaryoyu oynayan bir oyuncu veya daha uç bir ifadeyle bir kukladan ibaret kalacaktır. Bu ise Farabi tarafından kabul edilebilir bir fikir asla değildir.

İnsanların belli bir tarafa ahlaken meyilli olarak yaratılmış olmaları, ahlaken de hiçbir şekilde kabul edilemez bir nitelik arz eder. İnsan bu evrene birtakım görevleri ifa etmek için gelmiştir ve bunun için Tanrı karşısında sorumludur. Bu görevi yükleyen ve ifasını isteyen tanrı, eğer insanları aksini yapacak özellikte ve eğilimde yaratacak olursa bu er şeyden önce ahlaki açıdan büyük sorunlar doğuracaktır. Hiçbir insan ilk andan itibaren mükemmelliği haiz olarak var olmaya müsait değildir ki, onda asla ayrılık bulunmasın ve herhangi bir tarafa meyletmeksizin veya bir zıddın diğerine üstünlüğü söz konusu olmaksızın onun bütün filleri hayat tarzı ve ahlaki özellikleri adalet ve irşada uygun olsun. O yaratılış, bir bedende birleşmenin toplanmaya zorladığı zıtlardan meydana getirildiği içindir. Eğer onun tabii özellikleri ayrılrsa ve belli bir yönde toplanarak eşitleştirilseydi hiçbir uyum var olmazdı. Zira onlar çok farklı çok zıt ve ayırdırlar ve zorla birleşmelerine rağmen çok az veya biraz fazla bir gerilim yaratılıştaki denge eksikliğine kolayca sebep olabilir (Farabi, 1994). Önceden belirlenen senaryoya göre hareket etmekle elde edilen başarı da Farabi'nin katında hiçbir değer ifade etmez. Çünkü burada hür bir iradeden bahsetmek ve dolayısıyla bir insandan bahsetmek anlamsızdır.

Eğer Tanrı'nın direktifleriyle elde edilen değerler -olumlu veya olumsuz olsun- bizzat başarının yegâne sebebi olsaydı, bu fiilin başarısının zamanında ertelenmemesi, yani ortaya çıkmak için belli bir zamanın gelmesinin beklenmemesi, bilakis her ikisinin de beraberce vuku bulması gerekirdi. Bu bakımdan İlk Fail, kendinden bir şeyin meydana gelmesinde bilerek başına bizzat yeterli olduğundan, bu şeyin varlığının ilahi iradenin varlığından daha sonra olmaması neticesi çıkar (Farabi, 1994). Öyle görünüyor ki, Farabi, Tanrı'nın yaratmasının insan eylemleriyle doğrudan ilişkili olmasını zaman açısından da mahzurlu görmektedir. Bilindiği üzere insan eylemleri zaman içerisinde ortaya çıkar. Daha doğrusu insan eylemlerinin mahalli zamandır. Tanrı ile insan eylemleri arasında ontolojik bir ilişki kurduğumuzda, bu durumda Tanrı'nın eylemleri için de zamanı bir gereklilik olarak görüyoruz demektir. Böyle bir düşüncenin Farabi felsefesinde yerini aramak, boşuna bir çaba olmaktan öte gitmeyeceği açıktır.

Mu'tezile kelamcılarını insanın fiillerinin Tanrı tarafından yaratılmadığını ispatlamak için birçok akli delil ileri sürmüştür. Bunları ana hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) Eğer insanın fiilleri yaratma noktasında Tanrı'ya ait olsaydı, yapılmasında alete ihtiyaç olan şeylerin aletsiz de yapılabilmesi gerekirdi. Sözelimi Tanrı, insanda çıkma fiilini yarattığında merdivene ihtiyaç duymazdı. Kuşun kanada ihtiyacı olmazdı. İnsan birçok fiilinde alete ihtiyaç duyduğuna göre, bu durumda insan kendi fiilini kendisi meydana getiriyor demektir.

b) Eğer insanların fiilleri Tanrı tarafından yapılıyor olsaydı, kötülüklerin sorumlusu da Tanrı olurdu. Hal bu ki Tanrı bundan münezzehtir.

c) Fiillerin yaratıcısı Tanrı olsaydı, insanlar o fiilleri yapmaya mecbur olurlardı. O zaman din de dâhil hiçbir şeyin anlamı kalmazdı.

d) Fiillerin yaratıcısı Tanrı olsaydı, insanlar her şeyi Tanrı'dan bekler ve hiçbir iş yapmazlardı (Kadı Abdülcebbar, 1994).

Akli delilleri bu şekilde sıraladıktan sonra Mu'tezile, bunları temellendirmek için bazı ayetleri kendine has bir üslupla yorumlama yoluna gider. Örneğin bir ayette "Allah her şeyin yaratıcısıdır" (Rum, 30/62) denmektedir. Mu'tezile'ye göre literal bir okumayla bu ayetin manası insanların fiillerini de kapsar, ancak bu ayet övgü için varit olmuştur ve zahiri anlam burada terk edilmek zorundadır. İnsanların fiillerinde iyi yönler bulunduğu gibi, kötü yönler de vardır. Kötülüğün yaratılmasında övünülecek bir yön yoktur. Bu ayetteki "her" lafzı çokluktan kinayedir. Bu görüşünü Mu'tezile, Hz. Peygamber'e hitaben söylenen "sana her şey verildi" (Neml, 27/23) ifadesiyle kıyaslama yaparak temellendirir. Çünkü burada anlatılmak istenen gerçekten Peygamber'e her şeyin verilmiş olduğu değil, pek çok şeyin verilmiş olduğudur (Kadı Abdülcebbar, 2001). Mu'tezile'ye göre "Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz" (Bakara, 2/27) tarzında hayret ifade eden bir ayet indirmesi, bizim fiillerimizi Tanrı'nın yaratmadığının bir başka delilidir. O yaratmış olsaydı böyle bir ifade kullanmazdı. Çünkü hayret (taaccub) ifadesi daha önce bilinmeyen durumlar için söz konusudur (Kadı Abdülcebbar, 2001). Mu'tezile'ye göre insanın fiillerini Tanrı'nın yaratmadığının bir başka delili de "Allah'ın yarattığı her şey güzeldir" (Secde, 32/7) mealindeki ayettir. Buna göre Tanrı sadece güzel şeyleri yaratmaktadır ve insanın fiillerinde kötülük de bulunduğuna göre, insanın fiilleri ile Tanrı'nın yaratması arasında doğrudan bir ilişki yoktur (Kadı Abdülcebbar, 2001). Ancak Mu'tezile yukarıda yoruma tabi tuttuğu "her" lafzını burada lafzi manasında, olduğu gibi anlamakta herhangi bir yoruma tabi tutmamaktadır.

İnsanın fiilleri ile Tanrı'nın yaratması arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığına dair nakli delilleri sıraladıktan sonra Mu'tezile, sözü akli delillere getirir. Konunun, insanın dini açıdan sorumluluğu meselesiyle direkt ilişki içinde olduğunu düşünen Kadı, öncelikle şu soruların cevabının verilmesi gerektiğini düşünür: Eğer insanın fiillerinin yaratıcısı Tanrı ise, bu durumda iyiliği emr ve

kötülüğü nehyetmenin ne anlamı var? Tüm fiilleri Tanrı yaratıyorsa biz insanları dine çağırırsak ne değişir, çağırmasak ne değişir, sonuçta Tanrı'nın dediği olacaksa...? (Kadı Abdulcebbar, 2001) Ceza-mükafat noktasında Kadı'nın bu sorulara verdiği cevap gayet açık ve nettir. Ona göre insanın fiillerinin Tanrı tarafından yaratıldığı asla söylenemez. İnsanlar kendi fiillerini kendileri meydana getirirler ve yaparlar, ceza ve mükafatı da bu yüzden hak ederler. Eğer fiiller yaratılsaydı bu olmayacak ve insanın yaratılış gayesi anlamsız olacaktı (Kadı Abdulcebbar, 2001). Bu güçlüğün ortadan kaldırılabilmesi için o, ilahi yaratmanın insanın fiilleriyle sadece mecazen bir ilişkiye girebileceği noktasında bir çözümlü yolu bulma yoluna girer. Çünkü belirleyicilik noktasında Tanrı'nın yaratması, ancak ilk yaratma ile ilgilidir. Tanrı nesnelere ilk kez yaratırken onları belirler, dilediği şekilde yaratır. Ancak sorumluluk verdiği insanın var oluştan sonraki eylemlerinde Tanrı'nın yaratıcılığı, belirleyici bir mahiyet arz etmez. Burada insanın iradesi ön plana çıkar (Kadı Abdulcebbar, 1994).

Mu'tezile'nin önde gelen temsilcilerinden İbrahim en-Nazzam'a göre, Tanrı; insan, hayvan, bitki ve maden gibi bütün varlıkları bir defada ve aynı zamanda şu an oldukları hal üzere yaratmıştır. Hz. Adem'in yaratılışı çocuklarından önce olmamıştır. Tanrı bazı şeyleri diğer bazı şeylerle gizlemiştir (kumun nazariyesi). Öncelik ve sonralık varlıkların yaratılışında ve var oluşlarında değil, ortaya çıkışlarındadır (zuhur nazariyesi). Nazzam'n bu tür fikirleri felsefeden alıp kelama soktuğu bilinmektedir (Özarlan, 2003). Tanrı'nın yaratmasının insanın fiilleriyle bir ilişkisi yoktur. Çünkü aksi bir düşünce, hasımlarının bu fikirde gördükleri sakıncalardan daha büyüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Kadı Abdulcebbar bunu Mücebbera'nın fikrinden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Öncelikle Mücebbera'nın "Tanrı insanları başlangıçta iyi veya kötü olarak yarattı" fikrini savunduğunu aktaran Kadı, bu fikrin yanlışlığı noktasında şöyle der: "Kafir olarak bir insanı yaratıp sonra onu küfüründen dolayı cezalandırmak küfür eyleminin kötülüğünü gösterir. Küfür eylemini yaratan Tanrı olduğuna göre kötü olan bu durumda Tanrı'nın bizzat kendisi olmaktadır" (Kadı Abdulcebbar, 1994). Bu sonucu asla kabullenilemez bulan Kadı, insanın fiillerini kendisinin yarattığına dair delil olarak konuşmayı örnek verir. Buna göre insan, sözü emir, nehiy ve haber yapabiliyorsa; o sözü yaratmaya da kadirdir. Eğer sözü emir, nehiy ve haber kipi şeklinde söylemeye kadir olmasaydı onu yaratmaya da kadir olmazdı (Kadı Abdulcebbar, 2001).

Böylece insanın fiillerini kendisinin yarattığını ispata çalışan Kadı, sözü Cehm b. Safvan'ın, insanın fiiller için sadece bir mahal (zarf) olduğunu savunduğuna ve Dırrar b. Amr'ın da kesb teorisini ortaya attığına getirerek bunları şöyle eleştirir: Ehl-i Sünnet'e göre kesbin geçerliliği sıhhatle beraber mümkündür. Sıhhat şartına bağlı olan bir şeye ne övgü ne de yergi sarf edilebilir, dolayısıyla sonucunda mükafat veya ceza durumu söz konusu olamaz. Eğer insanın tasarrufu Tanrı'nın yaratması ile olursa ve insan fiile mahal olursa, o zaman fiil yönüyle insanın bir müdahalesi mümkün

değildir. Bu durumda o fiil için emir, nehiy, medh ve zem caiz değildir (Kadı Abdulcebbar, 2001). Tüm bu açıklamaları yaptıktan sona Kadı Abdulcebbar, son olarak şunları söyler: Derlerse ki; “bizler insanların fiillerinde hür olduklarını kabul etmiyoruz, bize göre insanın fiilleri mecburiyet altında işlenir ve mahlûkturlar”, cevaben deriz ki; “sizin fasit mezhebinize bizim bir sözümüz olamaz, çünkü biz bu konudaki delilleri ortaya koyduk” (Kadı Abdulcebbar, 2001).

Tanrı'nın yaratması ve insanın eylemleri arasında zorlayıcı mahiyette bir ilişkinin varlığı veya yokluğu meselesi etrafında söylenenler şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Hatta denebilir ki bu mesele belki de İslam düşünce tarihinde üzerinde en fazla fikir yürütülen meselelerin başında gelmektedir. İslam filozofları, insanın eylemleri ile Tanrı'nın yaratması arasında ahlaki bir ilişkiyi varlığını kabul etmemekte ve ilişkiyi insanın yaratılması ile sınırlandırmaktadır. Bunun en büyük delili olarak da insanın, Tanrı'nın isteklerinin aleyhine davranabilmesini, hatta O'nu inkâr edebilmesini delil olarak kullanır. Buna göre eğer Tanrı insanın eylemlerini yaratıyorsa, kendine inanılmayı istemesi ile kendinin inkar edilebilmesini aynı anda yaratması büyük bir çelişki olurdu. Bu çelişkidен kurtulmanın yolu ise onlara göre, insanın eylemlerinin temelinde yine insanın bizzat kendisini görmekle mümkündür.

Mu'tezile de insan eylemleri ile Tanrı'nın yaratması arasında belirleyici tarzda bir ilişkinin varlığının kabul edilmesinin büyük bir çelişkiye yol açacağını delil olarak kullanır. Ancak onun konuya yaklaşımı İslam filozoflarından biraz farklıdır. Mu'tezile'nin burada öne çıkardığı kavram sorumluluktur. Tanrı eğer insan eylemlerini de yaratıyorsa bu durumda onun sorumlu olmasına gerek yoktur çünkü insan Tanrı'nın yaratmasının dışına çıkamamakta ve O'nun yaratmasının dışında hareket edememektedir. İnsanın sorumluluğu noktasında bir şüphemiz yoksa bu durumda insanın kendi eylemlerini kendisinin yapması gerekmekte ve hem eylemleri yaratıp hem de sorumlu tutma çelişkinin ortadan kaldırılması lazımdır.

SONUÇ

Düşünce tarihi boyunca hürriyet problemi kelam ve felsefe ekolleri açısından determinist, indeterminist ve uzlaştırmacı yaklaşımlar olmak üzere başlıca üç farklı bakış açısıyla ele alınmış gelmiştir. Her gruba ait düşünürlerin kendilerine göre haklı sebepleri de yok değildir. Bizim tespitlerimize göre, kelami açıdan determinizmi savunanların en önemli dayanağı ilahi-ezeli bilginin değişmez yapısı olmaktadır. Buna göre Tanrı her şeyi ezeli bilgisiyle ezelde takdir etmiş ve buna bağlı olarak zaman içerisinde olaylar -insan fiilleri de dahil- meydana gelmektedirler. Bu bakış açısının yanlış olduğunu düşünen indeterminist kelami anlayış ise insanın hür olduğunu, ilahi-ezeli bilginin insan fiillerini etkilemediğini, insanın kendi fiillerini kendisinin yaptığını savunmuştur. Buna en büyük delil ise insanın sorumluluğu ve Tanrı'nın asla kötülük işlemeyeceği olarak ortaya atılmış ve bu çerçevede konu işlenmiştir. Uzlaştırmacı yaklaşımı benimseyen düşünürler ise her iki

yaklaşımı da aşırı kabul ederek ne Tanrı'nın mutlaklığına ne de insanın hürriyetine bir zarar getirmeden ikisi arasında bir orta yol bulma çabası içinde olmuşlardır. Felsefi açıdan hürriyet problemine yaklaşımlar da aynı çerçevede şekillenmekle birlikte, kullanılan argümanlar ve dil kendine özgü olmuştur.

Hürriyet açısından insanın tanımında en önemli özellik olarak “ahlaki bir varlık olma”yı öne çıkaran İslam düşünürleri, sorumluluk fikrini ve buna bağlı olarak söz konusu sorumluluğun yerine getirilmesi için gereken fikri-bedeni güçlere sahip bir insan anlayışını savunur. Ama büyük çoğunluğun ortak olarak savundukları konu, insanın Tanrı karşısında hür bir varlık olduğudur. Bunu ispat etmek için insandan Tanrı'ya ve Tanrı'dan insana olmak üzere iki farklı yol kullanılmıştır. Öncelikle insan merkezli ele alınan konu, insanın hürriyetine esas olabilecek bazı yönlerinin ele alınması şeklinde kendini göstermiştir.

İnsan her ne kadar sahip olduğu güç, irade ve seçme hürriyeti ile eylemde bulunabilse de, düşünürlerimize göre insan fiillerinin temelinde akıl ve duyu organları vardır. İnsan aklı ile yapacağı fiilleri belirlerken, duyu organları yardımıyla o iş hakkında doğru karar vererek gerçekleştirir. Bunlardan birinin olmaması demek, hürriyetin ortadan kalkması demektir. İnsan aklını ve vücudunu kullanarak birtakım gayeler için eylemde bulunur. Filozoflar bu gayeleri ahlak ve mutluluk başlıkları altında ele alırken, Kelamcılar ahlak ve sorumluluğu öne çıkarmaktadır. Ancak şurası bir gerçektir ki, her ikisine göre de insan, kendinde bulunan yetenekler sebebiyle kendi fiillerini özgürce yapabilecek güce ve donanıma sahiptir.

Burada belki de önemle üzerinde durulması gereken bir husus vardır ki, o da, insanın hürriyeti meselesi söz konusu olduğunda, Tanrı'nın sıfatları ve Kur'an'ın ifadeleri merkezinde bir yaklaşım ve çözüm denemesi, bizleri net bir sonuca götürme bakımından oldukça kapalı ifadeleri bünyelerinde barındırmaktadırlar. Kur'an-merkezli bir yaklaşım, insanın hürriyeti meselesinde, ister lehte isterse aleyhte olsun, yorum ve anlama açısından hemen hemen aynı değere sahiptirler ve onlardan hareketle ortaya atılacak bir izah tarzı, aksi görüşü bünyesinde barındırmaya devam edecektir. Burada belki bir çözüm önerisi olarak Tanrı'dan yola çıkarak değil de, insanın sahip olduğu düşünme ve eyleme gücünden yola çıkarak, hürriyet noktasında bir sonuca ulaşmaya çalışmak daha doğru olacaktır. Çünkü, ister determinist, isterse indeterminist bir anlayışa sahip olsun, hiç kimse bir eylemde bulunurken sözkonusu eylemi Tanrı'nın yarattığını veya ilahi determinizm altında yaptığını düşünmeden hür olduğunu hissederek yapmaktadır. Sosyal hayatta insan bir eylemi yerine etirdiğinde, onun için rahatlıkla “ben yaptım” diyebilmekte, teorik plandaki tartışmaları aklına bile getirmemektedir. Hürriyet meselesi ele alınırken bu hususun da gözden kaçırılmaması uygun olacaktır.

Yaratma ve insan fiilleri ile ilgili olarak İslam düşünürlerinin fikirleri büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Filozoflar, yaratılış itibarıyla insanın her yönüyle Tanrı'ya bağımlı olduğunu söyler.

Ona göre insan yaratıldığı halin üzerinde bir yapıya sahip olma lüksüne sahip değildir. Bu konuda tek söz sahibi Tanrı'nın bizzat kendisidir. Bundan sonrası insanın kendi hür iradesiyle yapacağı eylemlerle belirlenecektir. İnsan ancak başlangıçta kendine verilen sınırlı imkânlar çerçevesinde eylemde bulunabilir ama bu noktada Tanrı'nın yaratması onun eylemlerini belirlemez. İnsanın eylem sahasını belirleyen yaratma, insanın ontolojik yapısıyla alakalıdır. İnsan bu niteliklerini belirleme konusunda hür değildir. Kelamcılar da aynı düşünceleri akli ve nakli deliller çerçevesinde özellikle sorumluluk kavramını merkeze alarak savunur ve Tanrı'nın yaratması ile insan fiilleri arasındaki ilişkinin insan açısından belirleyicilik vasfının olmadığını ortaya koymaya çalışır.

KAYNAKÇA

- Antony Flew (ed.), A Dictionary of Philosophy, Gramercy Books, New York 1999, s. 80;
- Ebu'l-Muin el-Nesefî, Tebsiretu'l-edille fi Usuli'd-Din, Tahkik ve ta'lik, Hüseyin Atay, Ankara 1993, s. 62-82;
- Farabi, Fususu'l- Hikem, Neş. M. Hasan el Yasin, Matbaat-u Emir, Bağdat, 1399(h)
- Farabi, İdeal Devlet, Çev: Ahmet ARSLAN, Vadi Yay., Ankara, 1997, s. 76
- Farabi, Kitabu's-Siyasetü'l-Medeniyye, Neş., Ali Ebu Muhlim, Darı'l-Mektebeti'l-Hilal, Beyrut, 1994
- İbn Manzur, A.g.e., "h-l-k" mad., C. IV, s. 193: Ragıb el-İsfahânî, el- Müfredât, Daru'l-ma'rife, Beyrut, ts., s. 157-158;
- İmam-ı Azam, Fıkh-ı Ekber, Aliyyü'l-Kari Şerhi, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, s. 110; H. Austryn Wolfson, Kelam Felsefeleri, çev. Kasım Turhan, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 271, 274-275.
- Kadı Abdülcebbar, El-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl, "Teklif", Thk: Muhammed Ali en-Neccar, Abdulhalim en-Neccar, Kahire, 1994
- Kadı Abdülcebbar, Şerh-u Usul-i Hamse, Neş., Hüseyin b. Ebi Haşim, Beyrut, 2001
- Kadı Beydavî, Tefsiru'l-Beydavî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 83.
- Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mektebetü'n-Nehdeti'l-Mısriyye, ikinci baskı, 1389/1969
- Maturidi, Kitabu't-Tevhid, Terc: B. Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara, 2002, 67
- Mustafa Namık Çankı, Büyük Felsefe Lügatı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1954, I, 512;
- Mutahhari, Murtaza, Felsefe Dersleri, Çev: A. Çelik, İnsan Yay., İstanbul, 1997
- Ömer Demir, Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 379-380.
- Ragıb el-İsfehani, el-Müfredat fı Garibi 'l-Kur 'an, Daru Kahraman, İst.,. 1986, s. 345
- Selim Özarlan, Mu'tezile, CÜİFD, C. VII/I, Sivas, 2003, s. 167
- Taberî, Camiu'l-beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Daru'l-fikr, Beyrut 1988, I, 508-509;
- William L. Reese, Dictionary of Philosophy and Religion, Humanities Pres Inc., New York 1980, s. 111.

**YARATILIŞ GEREĞİ İNANMA İHTİYACI VE DİNİN SÖZLÜ KÜLTÜRE
ETKİSİ (Atasözlerimizin Nas ve Fıkhi Kaideler Eksenli Analizi)
[THE NEED TO BELIEVE AS A REQUIREMENT OF CREATION AND
THE EFFECT OF RELIGION ON ORAL CULTURE (An Analysis of
Our Proverbs Based on Nas and Fiqh Rules)]**

Mustafa Harun KIYLIK

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, İslâm Hukuku,
Van, TÜRKİYE

*Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Islamic
Law, Van, TÜRKİYE*

E-Posta / E-Mail: harunkiylk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8238-0144

GİRİŞ

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden biri de insanın ruh ve bedenden müteşekkil oluşudur. Bu açıdan bakıldığında yeme-içme ve nefes alma gibi zorunlu ihtiyaçların bedenle; inanç, sevinç ve mutluluk gibi duyguların da ruhla ilişkili olduğu görülür. İnsanın ruh yapısının en bariz özelliği, bir varlığa inanmasıdır. Bu anlamda insandaki inanma ihtiyacı, yaratılışının bir gereği olup fitridir. (Aydın, 2009)

Bunu bir adım daha ileri götürerek insan yaratılışının İslâm fitratına meyilli olduğu söylenebilir. Zira “Bütün çocuklar İslâm fıtratı üzere doğarlar. Daha sonra onları, anne - babaları (ve cemiyet) şu veya bu dine sokar.” hadisi bunu göstermektedir. (Bk. Buhârî, “Cenâiz”, 92; Ebû Dâvut, “Sünne”, 17; Tirmizî, “Kader”, 5)

Tarihin her döneminde din, toplumları ve fertleri etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Tarihte herhangi bir dine mensubiyeti olmayan insanlar bulunmakla birlikte, tümüyle dinsiz (ateist) bir topluma rastlanılmamıştır. (Bk. Keskin, 2004; Aydın, 2009; Abuzar, 2011)

Yunan filozofu Plutargue'nin şu ifadeleri de bunu teyit eder mahiyettedir: “Dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız.” (Kahraman, 1984; Güneş, 2014)

Genel olarak dinlerin hedefi, toplumda karşılık bulmak, pratiğe yansımaktır. Benimsenen bir din, sosyal ve ekonomik hayatı etkilediği oranda yaşanılabilirlik arz eder ve o dini benimseyen halkta

içselleşir. Bu ve benzeri alanlarda toplumu etkilemeyen, topluma sirayet edemeyen bir dinin son kullanma tarihinin yaklaştığı rahatlıkla söylenebilir. Sahada değil de teoride yer alan bir din uzun ömürlü olamaz. Dolayısıyla inandığı gibi yaşamayan insanların benimsedikleri dinler, yerlerini yaşadıkları gibi inanmaya başladıkları yeni din anlayışına bırakır.

Toplum ve din arasında karşılıklı bir ilişki söz konusu olup din ve toplum, muhtelif düzeylerde birbirlerini etkilemektedirler. Dinin örf ve adetler üzerindeki etkisi de inkâr edilemez. İbadetlerin, mübarek gün ve gecelerin muayyen zamanlarda icrası, takvimi zorunlu kılmış ve astronominin doğuşuna katkı sunmuştur. Sanatla yakın bir ilişkisi olan din sayesinde mimari, şiir ve musiki zenginleşmiştir. İnançlar, toplumların sanat anlayışını da etkilemişlerdir. Şöyle ki İslâm'da heykel ve resim yapmanın iyi karşılanmaması, Müslüman toplumların minyatür, çini, hat ve tezhip gibi sanat dallarına yönelmesini sağlamıştır. (Bk. Güneş, 2014) Dolayısıyla dinlerin toplumların gelenek-görenek, kültür ve sanatları üzerinde önemli bir etkisi vardır. (Aydın, 2009)

Anlaşılacağı üzere dinlerin sözlü ve yazılı kültür üzerinde de etkisini görmek mümkündür. Atasözleri de sözlü kültürün birer ürünü olduğu için, atasözleri de bundan nasibini almıştır. Bu çalışmada Türk atasözlerinin dini inançtan etkilenme düzeyi, örnek bazı atasözleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılacak, genel olarak atasözlerinin, Kur'ân, sünnet ve fıkhi kaidelere uyumlu olup olmadığı dikkatlere sunulacaktır.

1. Atasözü Nedir?

Atasözü için yapılan tariflerden biri şudur: “Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz.” (Oy, 1991)

Atasözleri ilk çağlardan beri kullanılmış ve günümüze kadar aynı kalmayıp bazı etkenler sebebiyle değişime uğramıştır. Söz konusu değişimde değer yargılarının, sosyal yapının, zaman ve mekânın, görgü kurallarına, dilin gelişimine, medeniyete, din, örf-adet ve ağız özelliklerinin büyük rolü vardır. (Oy, 1991)

Atasözlerimiz, büyüklerimizden bize kalan en değerli miraslardan biridir. Hikmetli, öğüt verici ve eğitici özelliğe sahip her bir atasözünde pek çok incelik ve derinlik gizlidir. Bazı durumları ifade etmekte zorlandığımız vakitlerde atasözlerimiz bizim yerimize hayretimizi, öfke ve sevinçlerimizi ifade etmektedir. Aynı zamanda atasözleri, insan ve hayata dair kısa ama veciz ipuçları veren deruni bir âlem olmaktadır. (Çinemre, 2014)

Yukarıda da ifade edildiği üzere atasözleri üzerinde etkili olan amillerden biri de dindir. Allah inancı, İslâmiyet'i kabul ettikleri tarihten beri Türkiye coğrafyasında çok güçlü ortak dinî bir değer olmuş ve bu durum Türklerin günlük yaşamlarına ve atasözlerine sirayet etmiştir. Bazı araştırmalara

göre 936 atasözü ve deyimde 163 çeşit dinî terimin bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlardan biri olan “Allah” lafzı 156 yerde geçmektedir. Allah lafzının yer aldığı her bir atasözünde dinî bir değer vurgulanmaktadır. (Bk. Çinemre, 2014)

Din, sosyal hayatı düzenlediği için dinî mahiyetli atasözlerinin kapsamı da epey geniştir. Atasözlerinde bulunan her bir dinî öge, yer aldığı cümlelerin anlam çizgisini belirlemiş ve ona farklı bir görev yüklemiştir. (Alkayış, 2009)

Bu çalışmada atasözlerinin dini içerikli olup olmadığından ziyade nasların (Kur’ân ve sünnet metinlerinin) ve fıkhi kaidelerin atasözleri üzerindeki etkisi ve atasözlerinin mezkûr hususlarla uyumu üzerinde durulacaktır.

2. Ayet, Hadis veya Fıkhi Kaidelerden Süzülen Atasözlerimiz

Ayet, hadis ve fıkhi kaidelere muvafık olan atasözlerimiz vardır. Çalışmamızda bu uyuma işaret ederken öncelikle ilgili atasözünü verip karşısına uygun düştüğü ayet, hadis veya fıkhi kaideye yer vermenin daha münasip olduğu kanaatindeyiz. Bu başlık altındaki atasözleri bold yazılmış ve alfabetik sıralama esas alınmıştır.

* **Acele ile menzil alınmaz:** “Teennî Allah’tan, acelecilik şeytandandır.” (Tirmizî, “Birr”, 66).

* **Adam adamı bir kere aldatır:** “(Akıllı ve olgun) Mü’min aynı delikten iki defa sokulmaz, ısırılmaz.” (Buhârî, “Edeb”, 83; Müslim, “Zühd”, 63).

* **Ağaç yaşken eğilir:** “Çocuğa yedi yaşındayken namaz kılmayı öğretiniz. On yaşına bastığı hâlde kılmazsa, cezalandırınız.” (Ebû Dâvûd, “Salât”, 26; Tirmizî, “Mevâkît”, 182).

* **Âlim unutmuş, kalem unutmamış:** “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın.” (Bakara, 2/282).

* **Allah balmumu yakana balmumu, yağ mumu yakana yağ mumu verir:** “İnsan için, yalnızca çalışmasının, gayretinin, hâlis niyetlerinin karşılığı vardır.” (Necm, 53/39).

* **Allah boş duranı sevmez:** “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş.” (İnşirâh, 94/7).

* **Allah’tan umut kesilmez:** “Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin.” (Yûsuf, 12/87).

* **Allah sabırlı kullarını sever:** “Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.” (Bakara, 2/153).

* **Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste:** “... Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur.” (Buhârî, “Zekât”, 63).

* **Ana hakkı, Tanrı hakkı:** “Rasûlullah’a: “Hangi iş ve davranış Allah’a daha sevimidir?” diye sordum. O da: “Vaktinde kılınan namazdır.” dedi. Ben: “Sonra hangisi?” “Ana-babaya iyilik etmek.” “Sonra hangisi?” “Allah yolunda cihad etmektir.” buyurdu. (Buhârî, “Salât”, 5; “Mevâkî”, 5)

* **Aslanla gezen taş, kurtla gezen leşe konar:** “İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer: Misk satan, ya sana güzel kokusundan bir miktar meccanen verir ya sen satın alırsın, ya da (hiç değilse onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun. Körük çeken kimse ise, ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun.” (Buhârî, “Zebâih”, 31, “Büyû”, 38; Müslim, “Birr”, 146.).

* **Ata dostu oğula mirastır:** “İyiliklerin en değerlisi, insanın babası öldükten sonra, baba dostunun ailesini kollayıp gözetmesidir” (Müslim, “Birr”, 11-13).

* **Ata malı mal olmaz, kendin kazanmak gerek:** “Hiçbir kimse, asla kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah’ın Peygamberi Dâvûd aleyhisselâm da kendi elinin emeğini yedi.” (Buhârî, “Büyû”, 15, “Enbiyâ”, 37).

* **Ayağını yorganına göre uzat:** “Ve böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki ....” (Bakara, 2/143);

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” (İsrâ, 17/29);

“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.” (Furkân, 25/67).

* **Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim:** “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 19, Tirmizî, “Zühd”, 45).

* **Bekâra karı boşaması kolaydır:** “Fakidu’ş şey’i la yu’tihi.” (Zuhaylî: 2006) Bir şeye malik olmayan, sahip olmadığı bir şeyi başkalarına veremez.

* **Bir elin verdiği öbür elin görmesin:** “Hiçbir gölgenin bulunmayacağı bir günde Allah, yedi kişiyi kendi gölgesinde barındıracaktır; ... bunlardan birisi sadaka verdiği sağ elinin verdiği sol eli duymayacak şekilde gizli tutan kimsedir...” (Buhârî, “Zekât”, 16; Müslim, “Zekât”, 30).

* **Can çıkar, huy çıkmaz:** “Dağların yer değiştirdiğini görürseniz inanın, insanın huy değiştirdiğini görürseniz inanmayın.” (Ahmed b. Hanbel: 2001).

* **Çıkmadık candan umut kesilmez:** “Muhakkak ki Allah, kulun tevbesini can boğaza gelmediği sürece kabul eder.” (Tirmizî, “Daavât”, 98).

* **Danışan dağı aşmış, danışmayanın yolu şaşmış:** “... Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorunuz.” (Enbiyâ, 21/7).

* **Debbah sevdiği deriyi yerden yere vurur:** “Allah-u Teâlâ bir kuluna hayır murad ettiği vakit, onun günahının cezasını acele ile dünyada kendisine çektirir.” (Ahmed b. Hanbel: 2001).

* **Denize düşen yılanı sarılır:** “İki şerden, daha hafif olanı (ehven-i şerreyn) ihtiyâr olunur.” (Mecelle, md. 29).

* **Dünya mümine Cehennem, kâfire ise Cennettir:** “Dünya mümine zindan, kâfire de Cennettir.” (Müslim, “Zühd”, 1; Ayrıca bk. “Tirmizî”, “Zühd”, 16; İbni Mâce, “Zühd”, 3).

* **Erken kalkan yol, erken evlenen döl alır:** Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allahım! Ümmetimin erkenciliğini bereketli kıl” diye dua etmiştir. Râvi (Sahr) diyor ki; Hz. Peygamber, seriyye veya ordu gönderdiği zaman, sabahleyin erkenden gönderirdi. Tüccardan olan Sahr da, ticaret mal ve kervanlarını sabah erkenden yola çıkarırdı. Bu sebeple malı çoğaldı, zengin oldu.” (Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 78; Tirmizî, “Büyü’” 6).

* **Eşğini sağlam kazığa bağla, sonra Allaha ısmarla:** “... Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven) ...” (Âl-i İmrân, 3/159);

“Deveni bağla sonra tevekkül et.” (Tirmizî, “Kıyâmet”, 60).

* **Farzdan önce farz var, namazdan önce boğaz var:** “Akşam yemeğiniz önünüze konduğu vakit, akşam namazını kılmadan yemeğe başlayınız. Acele edip de yemeğinizi bırakmayınız!” (Buhârî, “Ezân”, 42)

“Yemek hazırlarken, büyük ve küçük abdest kişiyi zorlarken kılınan namazın kıymeti yoktur.” (Müslim, “Mesâcid”, 67) Tabi namazın kılınacağı kadar geniş bir vakit söz konusu ise durum böyledir. Aksi takdirde önce namaz kılınmalıdır.

* **Gülme komşuna, gelir başına:** “Kardeşinin uğradığı felâketi sevinçle karşılama! Allah onu rahmetiyle o felâketten kurtarır da seni derde uğratar.” (Tirmizî, “Kıyâmet”, 54);

“Kim bir kardeşini, bir günah sebebi ile ayıplarsa, o günahı işlemedikçe o kimse ölmez.” (Tirmizî, “Kıyâmet”, 53).

* **Hak gelince batıl gider:** “Yine de ki: Hak geldi; bâtil yıkılıp gitti. Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.” (İsrâ, 17/81).

* **Herkesin nabzına göre şerbet vermeli:** “İnsanlara akılları nisbetinde konuşun.” (Ebû Davud, “Edeb”, 20).

* **Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu vardır:** “Evet! Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.” (İnşirâh, 94/6).

* **Her koyun kendi bacağından asılır:** “Hiçbir günahkâr kimse bir başkasının günahını çekmez.” (Fâtır, 35/18).

* **Her ne verirsen elinle o gelir seninle:** “Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah’ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksanz görür.” (Bakara, 2/110).

* **İyilik eden iyilik bulur:** “İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir.” (Rahmân, 55/60).

* **Kadı, anlatışa göre fetva verir. * Şeriat zahire göre hüküm verir:** “Ben insanların kalplerini yarmakla ve iç hallerini deşmekle emrolunmadım!” (Buhârî, “Meğâzî”, 63);

Hız. Üsâme b. Zeyd, “Lâ ilâhe illallâh” diyen birisini öldürdüğünde Rasûlullah ona şöyle demişti: “Lâ ilâhe illallâh’ı (gerçekten) söyleyip söylemediğini öğrenmek için kalbini mi yardım?” (Buhârî, “Meğâzî”, 45; Müslim, “Îmân”, 158). “Rasûlullah’ın (s.a.v.) “Kalbini mi yardım?” sözünde fıkıh ve usulde meşhur olan “Hükümler zahire göre verilir, niyet ve kasıtlar Allah’a havale edilir.” kaidesine bir işaret vardır. (<https://sorularlaİslâmiyet.com/seriat-zahire-gore-hukum-verir-ne-demek> (Erişim Tarihi: 17.10.2023)

“Siz davalarınızı bana getiriyorsunuz ve huzurumda muhakeme oluyorsunuz. Belki içinizden bazıları kendisini daha iyi savunuyor ve ben de sonuçta işittiğim doğrultusunda (zahire göre) hükmediyorum. Kime, kardeşinin hakkından bir şey hükmetmişsem asla onu almasın; zira ben aslında ona ateşten bir parça ayırmışım.” (Buhârî, “Şehadât”, 27, “Ahkâm”, 20; Müslim, “Akdiye”, 4).

* **Kanaat gibi devlet olmaz:** “Hanginiz canı ve malı güven içinde, vücudu sıhhat ve âfiyette, günlük yiyeceği de yanında olduğu halde sabahlarsa, sanki bütün dünya kendisine verilmiş gibidir.” (Tirmizî, “Zühd”, 34).

* **Kanı kan ile yumazlar, su ile yurlar:** “Zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur.” (Mecelle, md. 19). Aslında bu kaide şu hadise dayanmaktadır: “Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.” (Muvatta’, “Akdiye”, 31; Müsned, I, 313; İbn Mâce, “Ahkâm”, 17).

* **Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşıla:** “... Ey akıl sahipleri! İbret alın.” (Haşr, 59/2).

* **Kazaya rıza gerek:** “De ki: ‘Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla isabet etmez. O bizim Mevla’mızdır. Onun için müminler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar’.” (Tevbe, 9/51).

* **Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu:** “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir.” (Şûrâ, 42/40).

* **Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan:** “İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer ...” (Buhârî, “Zebâih”, 31)

* **Kırkıktan sonra azanı teneşir paklar:** “Üç kişi vardır ki Allah Kıyamet Günü onlarla konuşmaz. Onları temize çıkarmaz. Onların yüzüne bakmaz ve onlara acıklı bir azab vardır: Zina

eden ihtiyar, yalan söyleyen idareci ve kibirli fakir.” (Müslim, “Îmân”, 172; bk. Tirmizî, “Cennet”, 25).

* **Kimsenin çırası tana kadar yanmaz:** “... İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne ...)” (Âl-i İmrân, 3/140).

* **Kimsenin ettiği yanına kalmaz:** “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” (Zilzâl, 99/7-8).

* **Komşu hakkı, tanrı hakkıdır:** “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya ve mâliki bulunduğunuz kimselere iyi davranın.” (Nisâ, 4/36).

“Cebrâil bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.” (Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140-141).

Rasûlullah şöyle buyurdu: “Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse cennete giremez” (Müslim, “Îmân”, 73).

* **Korkunun ecele faydası yoktur:** “Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!” (Nisâ, 4/78).

* **Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez:** “(Akıllı ve olgun) Mü’min aynı delikten iki defa sokulmaz, ısırılmaz.” (Buhârî, “Edeb”, 83).

* **Körle yatan şaşkı kalkar:** “İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer ...” (Buhârî, “Zebâih”, 31).

* **Mal, adama hem dost hem düşmandır:** “Biliniz ki kuşkusuz, mallarınız ve çocuklarınız (sizler için birer) imtihandır.” (Enfâl, 8/28).

* **Mazlumun ahı, tahttan indirir şahı:** “... Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur.” (Buhârî, “Zekât”, 63).

* **Misafir kısmeti ile gelir:** “Misafir, rızkıyla gelir, ev sahiplerinin günahlarının affedilmesine vesile olarak çıkıp gider.” (Aclûnî, 1/88, 2/36).

* **Misafirlik üç gündür:** “Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine câizesini (özenle ağırlamak, imkânlar ölçüsünde onu memnun etmek) versin. Ashâb-ı kirâm: Yâ Resûlallah! Misafirin câizesi nedir, diye sordular. Fahr-i Kâinât (s.a.v.) da: Onu bir gün ve bir gece ağırlamaktır. Misafirlik üç gündür. Misafiri üç günden fazla ağırlamak ise sadakadır, buyurdular.” (Buhârî, “Edeb”, 31, 85).

* **Ne doğrarsan aşına o çıkar kaşığına:** “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” (Zilzâl, 99/7-8).

* **Ne ekersen onu biçersen:** “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” (Zilzal, 99/7-8).

“Dünya ahiretin tarlasıdır.” (Buhârî, “Rikak”, 3).

* **Nerde birlik, orda dirlik:** “Cemaatte rahmet, tefrikada azap vardır” (Ahmed b. Hanbel, 2001).

* **Nerde hareket orda bereket:** “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş.” (İnşirâh, 94/7).

* **Ne verirsen elinle o gelir seninle:** “İnsan Öldüğü zaman (bütün) amel(ler)i kendisinden kesilir. Ancak üç şey müstesna; sadaka-i cariyeye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden mu'min evlâd.” (Müslim, “Vasiyyet”, 14).

* **Niyet hayır, akıbet hayır:** “(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredecek bir toplum için biz âyetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.” (A'râf, 7/58).

* **Nus ile uslanmayı etmeli tekdir, tekdirden anlamayanın hakkı kötüdür:** “... İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da gayb'ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün.” (Nisâ, 4/34).

* **Olacakla öleceğe çare bulunmaz. / Ecel geldi cihâne, baş ağrısı bahane:** “Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.” (A'râf, 7/34).

* **Öfke ile kalkan zararlar oturur:** “Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülmektedir; öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.” (Ebû Dâvud, “Edeb”, 4).

* **Sabır acıdır ama meyvesi tatlıdır:** “Sabredenleri müjdele.” (Bakara, 2/155).

“Mü'minin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece mü'minde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur.” (Müslim, “Zühd”, 64).

* **Sabrın sonu selamettir:** “Sabredenleri müjdele.” (Bakara, 2/155).

* **Son pişmanlık fayda vermez:** “Muhakkak ki Allah -Azze ve Celle-, kulun tevbesini can boğaza gelmediği sürece kabul eder.” (Tirmizî, “Daavât”, 98).

* **Söz gümüşse sükût altındır:** Rasûlullah: “Allaha ve ahiret gününe inanan ya hayır konuşsun ya da sussun.” (Buhârî, “Edeb”, 31, 85)

* **Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar:** “... Şu halde cemaate devam ediniz. Muhakkak ki sürüden ayrılan koyunu kurt yer.” (Ebû Dâvûd, “Salât”, 47).

Rasûlullah’ı (s.a.v.): “Bir köy veya kırdı üç kişi birlikte bulunur da namazı aralarında cemaatle kılmazlarsa, şeytan onları kuşatıp yener. Şu halde cemaate devam ediniz. Muhakkak ki sürüden ayrılan koyunu kurt yer.” buyururken işittim. (Ebû Dâvûd, “Salât”, 46).

Sahâbîler bir yerde konakladılar mı, dere boylarına ve dağ yollarına dağılırlardı. Rasûlullah (s.a.v.): “Sizin bu şekilde dağ yollarına ve dere boylarına dağılmanız şeytandandır!” buyurdu. O günden sonra sahâbîler, konakladıkları yerlerde birbirlerinden hiç ayrılmadılar. (Ebû Dâvud; “Cihad”, 88).

* **Tebdil-i mekânda ferahlık vardır:** “Seyahat edin, sıhhat bulun.” (Ahmed b. Hanbel, 2001; Aclunî, 1351)

* **Utanmadıktan sonra dilediğini yap!:** Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İlk peygamberlerden itibaren halkın hatırında kalan bir söz vardır: Utanmadıktan sonra dilediğini yap!” (Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Edeb”, 78).

* **Uyku ölümün kardeşidir:** “Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır.” (Zümer, 39/42).

* **Vakit, nakittir:** “İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit.” (Buhârî, “Rikak”, 1).

* **Veren al, alan elden üstündür:** “Veren al, alan elden hayırlıdır. ...” (Buhârî, “Zekât”, 18). (Bu çalışmada yer alan bazı hadis kaynaklı atasözleri için bk. <https://www.akwa.us/atasozu-mu-hadis-mi/#:~:text=Hadis%2Di%20%C5%9Eerif%3A%20Ebu%27,kurt%20yer.%E2%80%9D%20buyururken%20i%C5%9Fittim>. Erişim Tarihi: 20.09.2023)

* **Yalnızlık Allah’a mahsustur:** “De ki: “O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” (İhlas, 112/1-2).

* **Yatan aslandan, gezen tilki yeğdir:** “Birinizin sırtında odun destesi taşıması, versin veya vermesin, insanlara gidip el açmasından daha iyidir” (Buhârî, “Büyû”, 26).

* **Yiğitlik ondur. Biri kaçmak, dokuzu hiç görünmemek:** “Gerçek yiğit, güreşte rakibini yenen değil, öfkelenmediği zaman nefsine hâkim olan (ve öfkesini yutan) kimsedir.” (Buhârî, “Edeb”, 76)

* **Zahmetsiz rahmet olmaz:** “Evet! Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.” (İnşirâh, 94/6).

3. Ayet, Hadis ve Fıkhi Kaidelere Ters Düşen Atasözlerimiz

Bazı atasözlerimiz de vardır ki ayet, hadis ve fıkhi kaidelere ters düşmektedir. Muhtemelen bu atasözleri başka milletlerden (dinlerden) dilimize geçmiş ya da ülkemizde yaşayan halkın Müslüman olmadan önce kullandıkları, fakat Müslüman olduktan sonra da farkında olmadan kullanmaya devam ettikleri atasözleridir. Zira öyle atasözleri vardır ki Müslüman bir toplumun bu sözleri söylemesi mümkün gözükmemektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

* **Allah’ın Bildiği Kuldan Saklanmaz:** “Açıkça günah işleyenler dışında ümmetimin tamamı (Allah tarafından) affedilmiştir. Açık günahlardan biri de kişinin geceleyin kötü bir amel işledikten sonra, Allah onu örtbas ettiği halde sabahleyin kalkıp: “Ey falan! Ben dün gece şöyle şöyle işler yaptım” demesidir. Hâlbuki o, Rabbi kendisinin günahını örttüğü halde gecelemiştir. Fakat o, sabahladığı zaman Allah’ın örtbas ettiğini meydana çıkarır.” (Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52).

* **Bana değmeyen yılan bin yaşasın:** “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir.” (Müslim, “Îmân”, 78).

“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz.” (Buhârî, “Îmân”, 7).

* **Bekârlık sultanlıktır:** “İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin.” (Nûr, 24/32)

İslâm’da bekârlık değil, evlilik teşvik edilmiştir. Bir hadislerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Nikâh benim sünnetimdir. Benim sünnetimi uygulamayan benden değildir. Evleniniz. Çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim.” (İbn Mâce, “Nikâh”, 1) Tabi buradaki çokluk, nitelikli/kaliteli bir çokluktur.

* **Hırsızın malı hırsıza helaldir:** “Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan (başkalarına) bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.” (Mâide, 5/38). İlgili ayet ve hadisler incelendiğinde kimsenin malının kimseye helal olmayacağı anlaşılır. Zira hırsızlıkta bir başkasına ait mal haksız/batıl yere alınmış (yenilmiş) olacaktır ki bu husus şu ayetle yasaklanmıştır: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin.” (Nisâ, 4/29)

* **Gün geçer, kin geçmez:** “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Mâide, 5/8).

* **Güzele bakmak sevaptır:** Manası doğru olduğu halde halk arasında yanlış bir anlamda şöhret bulmuştur. Bu yönüyle de İslâm'a ters düşmektedir. Hâlbuki bu sözden, kâinatta Allah'ın var ettiği güzelliklere bakarak Yüce Yaratıcının eşsiz oluşunu tefekkür ile seyretmeye işaret vardır. Ne var ki bu ifade günümüzde kasıtlı olarak aslından çarpıtılıp adeta güzel kadınlara (harama) bakmanın sevap olduğu şeklinde şehvete yönelik hayâsızlığa teşvik söz konusudur. (Bk. <https://asuyak.wordpress.com/2015/03/14/islama-aykiri-deyimler-bizden-degildir/>)

* **Kabahat de gizli olmalı, ibadet de:** “Açıkça günah işleyenler dışında ümmetimin tamamı (Allah tarafından) affedilmiştir. Açık günahlardan biri de kişinin geceleyin kötü bir amel işledikten sonra, Allah onu örtbas ettiği halde sabahleyin kalkıp: “Ey falan! Ben dün gece şöyle şöyle işler yaptım” demesidir. Hâlbuki o, Rabbi kendisinin günahını örttüğü halde gecelemiştir. Fakat o, sabahladığı zaman Allah'ın örtbas ettiğini meydana çıkarır.” (Buhârî, “Edeb”, 60; Müslim, “Zühd”, 52).

Bu atasözünde gizli işlenen kabahatlerin izhar edilmemesi yönü doğrudur. İbadetler de ise her zaman durum böyle değildir. Zira gösteriş yapmadan ibadetlerin teşvik edilmesi de icab eder. Hayrettin Karaman mevzu ile ilgili şöyle demiştir: “Kim demiş bilmiyorum “İbadet de kabahat da gizli olur.” diye. Doğru olanı şudur: Farz olan namaz, zekât gibi ibadetler açık olur ki başkalarına da teşvik olsun. Nafile ibadetlerin ise riyaya sebep olmasın diye gizli yapılması tercih edilir.” (<https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/ibadet-acik-kabahat-gizli-olacaktır-2014550> Erişim Tarihi: 17.10.2023)

* **Kabahat öldüründe değil, ölümdedir:** Rasûlullah şöyle buyurdu: “İki Müslüman birbirine kılıç çektiği zaman, öldüren de, ölen de cehennemdedir.” Bunun üzerine ben: Yâ Rasûlallah! Öldürenin durumu belli, ama ölen niçin cehennemdedir? diye sordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): “Çünkü o, arkadaşını öldürmek istiyordu” buyurdu. (Buhârî, “Îmân”, 22, “Diyât”, 2, “Fiten”, 10; Müslim, “Kasâme”, 33, “Fiten”, 14, 15)

* **Kadının sırtını sopasız, karnını sıpasız bırakma:** “Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan korunursanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” (Nisâ, 4/129);

“Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler, namazı kırlarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle yargılayacaktır. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir.” (Tevbe, 9/71).

Hadislerde Kadın:

“Sizin hayırlınız, kadınlarına hayırlı olan (iyi davranan)dır.” (Müslim, “Birr”, 149).

“Sizin en hayırlınız, ehline karşı en iyi davrananızdır. Ben âileme en iyi olanınızım.” (Tirmizî, “Menâkıb”, 63)

“Kadınlara ancak kerîm olanlar ikrâm ederler (değerli olanlar değer verirler); onlara kötülük edenler ise leîm (kötü) kişilerdir.” (İbn Mâce, “Edeb”, 3; Ebû Dâvud, “Edeb”, 6).

“Mü’minlerin iman bakımından en kâmil/olgun olanı; ahlâkı güzel olan ve âilesine nâzik davranandır.” (Nesâî, “İşretu’n-Nisâ”, 229; Tirmizî, “İmân”, 2612).

“... Erkek, ailede yöneticidir ve yönetiminden sorumludur. Kadın da kocasının evinde yöneticidir ve elinin altındakilerden sorumludur.” (Buhârî, “Cum’a”, 11; Müslim, “İmâret”, 20).

“En güzel dünya nimeti, insanın sahip olabileceği nimetlerin en hayırlısı: Zikreden dil, şükreden kalp ve insanın iman doğrultusunda (Müslümanca) yaşamasına yardımcı olan kadındır.” (Tirmizî, “Birr”, 13).

“Dünya bir metâdır. Dünya metânının en hayırlısı sâliha kadındır.” (Müslim, “Radâ”, 64).

* **Karının buyurduğu başa, ananın sözünü vur taş:** “Biz insana, anne-babasına iyi davranmasını emrettik.” (Lokman, 31/14).

“Anne cennet kapılarının ortasındadır.” (Ahmed b. Hanbel, 2001).

“Cennet annelerin ayakları altındadır.” (Nesâî, “Cihad”, 6).

İslâm, dengeli bir yaklaşımla kişinin hem karısının hem de annesinin hak ve hukukuna riayet etmesini emretmiştir. Birini terk edip diğerine yönelmek İslâmî bir bakış açısı olamaz.

* **Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler:** Yağcılığı, hak etmediği halde karşı taraf için bazı süfli menfaatler için hakikati gizlemeyi tavsiye eden bu söz İslâm’la bağdaştırılamaz. Şu ayetten de her türlü yağcılığın ve ikiyüzlülüğün yasaklandığı anlaşılmaktadır: “İstediler ki, sen yağcılık yapasın da onlar da yağcılık yapsınlar (sana yumuşak davransınlar).” (Kalem, 68/9).

* **Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün:** “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!” (Nahl, 16/58).

Oğlan da kız da evlat olması hasebiyle eşittir. Hiçbir ırkın veya zümrenin bir diğerine üstünlüğü olmadığı gibi bunların da birbirine üstünlüğü söz konusu değildir. Zira Allah katında üstünlük takva ile mümkündür. (Hucurât, 49/13)

Medeniyetler benimsedikleri inançları doğrultusunda kültürlerini oluşturdukları için kullandığımız cümlelerin, atasözlerinin İslâm’a uygun olması icab eder. Ne var ki İslâma uygun olmayan manalar barındıran pek çok sözün özellikle de yeni neslin ağzında dolaştığını müşahede etmekteyiz. Dil ve din arasında sıkı münasebetin farkında olan bazı şer odakları ve ideolojiler adeta dili tahrîp ederek gençliğin inancını hedef almaktadırlar.

(<https://asuyak.wordpress.com/2015/03/14/islama-aykiri-deyimler-bizden-degildir/> - Erişim Tarihi: 17.10.2023)

SONUÇ

Pek çok atasözümüz dini kaynaklıdır. Bunların bir kısmının doğrudan naslardan alınarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bazıları ise her ne kadar naslar ve fıkhi kaideler dikkate alınarak oluşturulmamışsa da naslara ve fıkhi kaidelere münasip düşmektedir.

Ayet, hadis ve fıkhi kaidelerden etkilenecek oluşturulan atasözlerimiz olduğu gibi ayet, hadis ve fıkhi kaidelere aykırı atasözlerimiz de mevcuttur. Din, inansın veya inanmasın herkesi ilgilendiren bir olgu olduğu için belki de başka bir dinin propagandası olarak İslâm dinine ters düşen, İslâm diniyle bağdaşmayan atasözleri dilimize empoze edilmiş olabilir. Bu tür atasözlerimizin dilimize girmesinin sebepleri arasında, İslâm'la şerefledikten sonra coğrafyamızda İslâm'a uymayan eski sözlerin kullanılmaya devam etmiş olması da gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Abuzar, C. (2011). "Dinin Toplumsal Yasam Üzerindeki Etkisi", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 26, 146 Temmuz-Aralık.
- Aclûnî, İ. (1351). Keşfu'l-Hafâ, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî.
- Ahmed b. Habel. (2001). Müsned, (thk. Şuayb el-Arnaût vd.), b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Alkayış, F. (2009). "Dini İçerikli Atasözleri Üzerine", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8/27.
- Aydın, A.R. (2009). "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 9, sy. 3.
- Beyhakî, E. B. (2003). es-Sünenü'l-Kübrâ, 3. Baskı, 10 Cilt, (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Buhârî, M. (1992). Sahîhu'l-Buhârî, 8 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çinemre, S. (2014). "Türk Atasözlerindeki Dinî ve Ahlakî Motilerin Eğitim-Öğretim Ortamında Kullanılması", Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 12, No. 27, Haziran, (99-122).
- Ebû Dâvud, S. (1992). Sünenü Ebî Dâvud, 2 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Güneş, A. (2014). "Sosyolojik Olarak Din Ve Toplum İlişkileri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, 24/1, Elazığ.
- İbn Mâce, E. A. (1992). Sünenü İbn Mâce, 2 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kahraman, A. (1984). Dinler Tarihi, İstanbul: y.y.
- Keskin, Y. M. (2004). "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4/2.
- Mâlik b. Enes, (1992). Muvattâ, 2 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, (Mecelle), (1959). Yayına hazırlayan: Ali Himmet Berki, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.

Müslim, E. H. (1992). Sahîhu Müslim, 5 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Nesâî, E. A. (1992). Sünenü'n-Nesâî, 8 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Oy, A. (1991). "Atasözü", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4/44-46.

Tirmizî, E. İ. (1992). Sünenü't Tirmizî, 5 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Zuhaylî, M. M. (2006). el-Kavâidu'l-fıkhiyye ve tatbîkâtuhâ fi'l-mezâhibi'l-erbaa, 2 Cilt, Dimeşk: Dârü'l-Fikr.

Elektronik Kaynaklar:

(<https://sorularlaİslâmiyet.com/seriat-zahire-gore-hukum-verir-ne-demek> (Erişim Tarihi: 17.10.2023))

(<https://asuyak.wordpress.com/2015/03/14/islama-aykiri-deyimler-bizden-degildir/> (Erişim Tarihi: 17.10.2023))

(<https://www.akwa.us/atasozu-mu-hadis-mi/#:~:text=Hadis%2Di%20%C5%9Eerif%3A%20Ebu',kurt%20yer.%E2%80%9D%20buyururken%20i%C5%9Fitim.> Erişim Tarihi: 20.09.2023)

NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN ŞİİRLERİNDE VAROLUŞ MUHASEBESİ (EXISTENTIAL ACCOUNTING IN NECİP FAZIL KISAKÜREK'S POEMS)

Mehmet GÖKTAŞ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum,
Türkiye

*Assoc. Prof. Dr., Ataturk University Faculty of Theology, Department of Turkish-Islamic
Literature, Erzurum, Türkiye*

E-Posta / E-Mail: mehmet.goktas@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6384-5287

GİRİŞ

İbn. Haldûn (ö. 1406) insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birinin tefekkür etme (ability to think) hususiyeti olduğunu söyler (Uludağ, 1991; 997). Düşünen bir varlık olarak insanın, topyekûn varlık üzerine düşünmesi, akıl yürütmesi son derece tabiidir. Nitekim düşünce tarihi bu hususta serdedilen argümanlarla doludur. “Şairler Sultanı” unvanına sahip, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin önemli isimlerinden, mütecessis bir akıl ve zekaya sahip Necip Fazıl da şiirlerinde varlık üzerine düşünmüş, sorgulamalar yapmış, fikir sancısı çekmiştir. Kısakürek'in bu sorgulamaları ve çektiği fikir sancıları, deha düzeyindeki şiire olan istidadı ile birleşince, onu asrımızda hikemî şiirin en güçlü sesi haline getirmiştir. Amacımız Necip Fazıl'ın sanatı ve edebî kişiliğini incelemek ve sanatı üzerinde yorumlarda bulunmak değil; sempozyumun ana temasına uygun olarak onun varlık ve varoluş üzerine şiir diliyle yaptığı sorgulama ve arayış çabasını ortaya koymaktır. Onun ünlü eseri Çile'den hareketle yaptığımız bu çalışmayı “Fikir sancısı” “Sorgulamalar ve Arayış” ve “Mutlak Hakikati Bulma” şeklinde üç başlık halinde incelemeye çalışacağız.

Fikir Sancısı

Necip Fazıl'ın şiirlerini topladığı ve Çile adını verdiği ünlü eseri onun hayatının adeta şiirsel ifadesi gibidir. İlk hayat evrelerinde yaşadığı fikir sancısını ve sorgulamalarını şiirinin mısralarında derinden hissettirir. Bu sancıyı derinden hisseden şair, görünenin ardındaki hakikatin peşindedir. (Karabulut, 2018; 88).

İnsan ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Diğer varlıklardan farklı olarak akla sahiptir. Kriz entelektüel olarak ifade edilen düşünme, akıl yürütme insana has bir durumdur. İnsan bu alemde ne zamandan beri niçin vardır? Vazifesi nedir? gibi istifhamlar şairin kafasını bir cenk meydanına çevirmiştir:

*Kafam bir cenk meydanı, kokusu kan ve barut,
Elindeyse düşünme, gücün yeterse unut! (Çile, 308)*

*Ân oluyor bir garip duyguya varıyorum;
Ben bu sefil dünyada acep ne arıyorum? (Çile, 314)*

Ya ansızın gelen ölüm nedir? Bir yokluk mudur? Ölümden sonra bir hayat var mıdır? Şu tatlı hayat niçin son bulmaktadır? Tüm bunlar düşünen kafaları derinden etkileyen sorulardır. Şair şu tatlı hayatı acılaştırıran ölümü bir an için olsa unutmak ister lakin o hayat kadar gerçek bir olgudur. Bu düşüncelerle şairin kafası ıstırabından çığlık çığlık ağlayan bir çocuk gibidir:

*Başım çığlıklı çocuk, onu nasıl avutsam?
Ne yapsam da ölümü bir saatçik unutsam?.. (Çile, 141)*

Çığlık çığlığa ağlayan ve şairi derin bir fikir sancısı içinde bırakan, nasıl avutacağını bir türlü bilmediği düşünceler, cevabını bulamadığı sorular ne olacaktır? Cevabı fikir sancısı çeken ve beyni kaynayan soylu kafalardadır:

*Onu beyni kanayan soylu kafalara sor;
Ölüm zorların zoru, yaşamak ondan da zor... (Çile, 285)*

İnsan sahip olduğu aklın bir gereği olarak kendisini çepeçevre kuşatmış evrenin ve tüm varlığın mebdeini, menşeyini araştırmaktan geri durmamış ve aramaya durmaksızın devam etmektedir. İşte insanın sahip olduğu akıl bir güç olmakla beraber onun da sınırları vardır. Sınırlı akılla adeta sınırsız denecek kadar büyük, topyekûn varlık ve varoluş hakkında yapılan fikrî mülahazalarda insan çaresizlik içinde kalıp sancılar çekebilmektedir.

*Nasıl alsın deryayı
Kafa bir küçük kâse
Akla yoktur çıkar yol
Ne hesap ne hendese (Çile, s. 256)
Anlamak yok çocuğum, anlar gibi olmak var;
Akıl için son tavır, saçlarını yolmak var... (Çile, 75)*

Varlık-yokluk, hakikat-varoluş, hayat-ölüm tezatları büyük şairde fikir çilesi ve sancısına, emsalsiz bir işkenceye derin bir acı ve ıstıraba sebep olur (Karabulut, 2018; 88). Aşağıya aldığımız satırlar fikir sancısı çekenlerin hissiyatına adeta tercüman olan satırlardır. Bu fikir çilesi, ateşte yanmaktan daha yakıcı, cımbızla vücuttan koparılan parçalardan daha acı bir işkencedir.

*Akrep nokta nokta ruhumu sokmuş,
Mevsimden mevsime girdim böylece.
Gördüm ki, ateşte, cımbızda yokmuş,
Fikir çilesinden büyük işkence*

Çile'nin bütününde şair, metafizik sancılarının ruhunda oluşturduğu trajediyi çözüme kavuşturmayı ve var oluşun sırrına ermeyi amaçlamaktadır. Bu sancılı dönemde Necip Fazıl'ın zihni karmakarışıktır, birçok soru ve vehimlerle iç içedir. Vehimler ve sorular, Necip Fazıl'ın ruhunu sıkıntıya sokar ki şair, bunun etkisinden uzun süre kurtulamaz (Karabulut, 2018; 87).

*Aylarca gezindim, yıkık ve şaşkın,
Benliğim bir kazan ve aklım kepçe,
Deliler köyünden bir menzil aşkın,
Her fikir içimde bir çift kelepçe*

*Bir fikir ki, sıcak yarada kezzap
Bir fikir ki, beyin zarında sülük.
Selâm, selâm sana haşmetli azap;
Yandıkça gelişen tılsımlı kütük.*

(Çile, 18)

*Lâfımın dostusunuz, çilemin yabancısı,
Yok mudur, sizin köyde, çeken fikir sancısı? (Çile, 433)*

Sorgulamalar ve Arayışlar

İnsanın varoluş/ontolojik mücadelesi farklı seviye ve duyarlılıkta da olsa her insan için ömür boyu devam eden bir süreçtir. Özellikle medeniyet değiştiren toplumlarda kimlik problemlerine bağlı olarak ontolojik huzursuzluk bireyler için belirgin bir karakter özelliğine dönüşür. Ortalama insana göre kendi içine doğru derinleşmiş ve daha üst seviyede duyarlılığa sahip sanatkârlarda bu mücadele güçlü bir şekilde hissedilir (Yalçın, 2015; 1157).

“Mutlak Hakikat”i gaye edinen Necip Fazıl, zihnini meşgul eden istifhamların sıkıntısı içinde bunalır. O; Avrupa'nın (kriz entelektüel) dediği, korkunç buhranı veya madde ötesini kurcalama

buhranı ile karşı karşıyadır ve her şeyin aslını arama peşindedir. Kısakürek; artık zamanı, mekânı, aydınlığı, karanlığı, varlık ve yokluğu kısaca her şeyi sorgular. Kendi ifadesiyle o, gaybı kurcalayan ve akla kapılar açmaya çalışan bir çilingir ve meçhuller caddesinin de kimsesiz seyyahıdır (Karabulut, 2018; 90).

Ben şarım, gâibi kucaklayan çilingir (Çile, 90)

Ben kimsesiz seyyâhı, meçhuller caddesinin (Çile, 67)

Hikayesi ve açıklaması zor bir dünyada yaşamaktayız. Bir vehmin etkisiyle insan dünyayı daimî ve kendisini de ölümsüz gibi görebilmektedir. Vâhime olarak ifade edilen bu kuvvenin etkisinden kurtulup gerçekle yüzleşince bütün bir insanlığın faniliği cihetiyle vehmî bir yalana teslim olduğu görülecektir:

Bu nasıl bir dünya, hikâyesi zor;

Mekânı bir satıh, zamanı vehim

Bütün bir kâinat muşamba dekor,

Bütün bir insanlık yalana teslim. (Çile, 17)

Şair, eşyanın uzakta niçin küçüldüğünü elbette çok iyi bilmekte tecahül yapmaktadır. Fakat en temel insani vasıflardan olan düşünme ve sorgulamaları adeta tüm insanlık adına şiir diliyle sorar. “Emr-i mev’hûm-ı itibari” olarak tanımlanan zaman nedir? Varlık âlemi içinde tekâmül kanununa tabi olan her şeyin fıtrî bir eceli/müddeti vardır. İnsan da bu kanundan varestede değildir. Bu sebeple ne zaman nerde geleceği bile belli olmayan bu son insanı derinden düşündürmektedir:

Niçin küçülüyor eşya uzakta?

Gözsüz görüyorum rüyada, nasıl?

Zamanın raksı ne, bir yuvarlakta?

Sonum varmış, onu öğrensem asıl? (Çile, 24)

Ayna dinî ve edebî geleneğimizde çok kullanılan bir metafordur. Şair, zaman zaman aynalarla konuşur dertleşir. Nerden geliyorum? Nereye gidiyorum? Görevim nedir? Eşyanın hakikati nedir? İnsan bu âlemde ne zamandan beri ve niçin vardır? gibi düşünce tarihinin, en temel sorularını bağrında sırları aynalara sorarak onlarla dertleşir:

Lûgat, bir isim ver bana halimden;

Herkesin bildiği dilden bir isim!

Eski esvablarım, tutun elimden;

Aynalar, söyleyin bana, ben kimim? (Çile, 19)

Ressam resimler yapan sanatkardır. Yaptığı resimlerin altına imzasını atar ve bu imzadan biz o resmin kim tarafından yapıldığını öğreniriz. Bazen resimden önce gözler resmin kim tarafından yapıldığını gösteren imzayı arar. Bazı resimler de vardır ki mahir ve ünlü sanatkarına nispetle büyük değer kazanır, müzayedelerde büyük bedellerle alıcı bulur. Şair, insan yüzü kadar küçük bir alanda ilk insandan son insana kadar bütün insanların yüzünü diğerlerinden farklı olarak resmeden ressam kimdir diye sorar. Bu sorgulamanın akıl gibi eşsiz bir nimete sahip insanlar tarafından yapılması ve cevabının aranması sahip olduğu aklın gereğidir:

Yön yön sarılmışım ne yana baksam

Sarılan olur da saran olmaz mı?

Kim bu yüzü çizen sanatkâr ressam

Geçip de aynaya soran olmaz mı? (Çile, 24)

Necip Fazıl, yukarıdaki mısralarda “ben kimim” ve ayna karşısına geçip “kim bu yüzü çizen sanatkâr ressam” gibi sorgulamalardan başka, parçası olduğu makro alemdeki “ses, renk ve hacimlerin” iç içe muhteşem bir düzen içinde nasıl ve kim tarafından kurulduğunu; bahar mevsiminde yuvalarından çıkıp düşünen insanı hayrete sevk eden ve sayısız denecek kadar çok karıncaların nasıl, niçin ve kim tarafından var edildiğini de aşağıdaki beytinde sorar, sorgular. Bu sorgulamalarda malumun ilâmı açıkça kendini hissettirse de düşünen her insandan beklenen budur:

Fikret nasıl kurulmuş, iç içe bu iklimler?

Nasıl kaynaştırılmış, sesler, renkler, hacimler? (Çile, 37)

Çocukta uçurtmayla göğşe çıkmaya gayret;

Karıncaya göz atsa “niçin, nasıl” ve hayret... (Çile, 74)

Varlık hiyerarşisinin zirvesinde insan vardır. İnsan bu âlemde ne zamandan beri ve niçin vardır gibi insanı meraka sevk eden sorulara felsefî antropoloji ve semavi dinler cevaplar vermişlerdir. İnsanı geçmişi, geleceği, medei, menşei, ruhu, hissiyatı ve latifeleri ile en kuşatıcı bilgileri bize son semavi kitap Kur’an vermektedir. Kur’an’da bildirildiği şekliyle insan, ahsen-i takvimde, mükerrerem ve halife olarak yaratılmıştır. İslam tasavvufunda insan yaratıcı kudrete ayna olmanın yanında şu büyük âlemin küçük bir nümûnesidir, misâl-i musaggarıdır. Şairin ifadesine yansıyan şekliyle kâinatı süzen bir mercektir. İşte böyle bir hususiyete sahip olan insan her yönüyle sorgulanmaya değer müstesna bir varlıktır:

Hiç kalmadı soran: Ne var insanda?

Ben duvarda ezik bir böcek miyim?

Yoksa pırıl pırıl tek damla kanda,

Kâinatı süzen bir mercek miyim? (Çile, 276)

Akıl mahluktur ve mahduttur. Nâbî'nin "Âkil kitâb-ı akı halleylemekte gâfil / Keyfiyyet-i cünûnu divâneler de bilmez" (Bilkan, 2011: 702) mısraına yansıyan şekliyle akıl, aklın mükemmel boyutuyla ne olduğunu ve sınırlarını kavramakta aciz ve yetersizdir. Nitekim şair, "Varlık niçin, yokluk nasıl, yaşamak ne, topyekûn" şeklinde niçin, nasıl, ne şeklinde peş peşe sıraladığı sorgulamalar karşında aklın aczini itiraf sadedinde akli yele salıvermenin dışında bir yol bulamaz. Bu sorgulamalar akli yaratıcısına ulaştıran vesileler olması bakımından önemlidir:

Varlık niçin, yokluk nasıl, yaşamak ne, topyekûn

Akli yele salıverip çıldırmadan geçilmez. (Çile, 134)

Yok olma endişesi insanı derinden sarsan bir durumdur ve insan bu tatlı hayatın son bulmasını asla istememektedir. Çocukluk döneminde hayat toz pembe bir rüya gibi iken, yaşlılık ve yaşlılığa bağlı hastalıklar ölümü hatıra getirdikçe yok olma endişesi insanı sarsmaktadır. Necip Fazıl, kendi şahsında tüm insanlığı ilgilendiren bu endişeyi sanat zemininde "ilk düşünce beni yokluk ısırdı" diyerek ifade eder. Fakat şairin bu endişesi var olma gerçekliğiyle izale olur:

Çocukken haftalar bana asırdı;

Derken saat oldu, derken saniye...

İlk düşünce, beni yokluk ısırdı:

Sonum yokluk olsa bu varlık niye? (Çile, 310)

Varlık-yokluk med ceziri içinde adeta bocalayan şair, var olmakla yokluk endişesini izale eder ve dünyada tek neşe olarak var olmayı görür:

Tek neşe bu dünyada, var olmanın sevinci

Ve tek ilim, varlığın bilinmeden bilinci... (Çile, 361)

Mutlak Hakikati Bulma

Necip Fazıl, çektiği fikir sancısı ve mütemadi sorgulamalar neticesinde aradığını bulmanın, gayeye ulaşmanın ve gerçeği anlamının rahatlığı ve huzuru içinde hissiyatını şöyle ifade eder:

Anladım işi, sanat, Allah'ı aramakmış;

Marifet bu, gerisi yalnız çelik-çomakmış... (Çile, 39)

Tanımak, bilmek anlamına gelen marifet, tasavvufi bir kavram olarak Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şüphe götürmeyecek bir bilgiye sahip olmak demektir. Sanat bu gayeye matuf olmalıdır. Bu ulvi gayeye hizmet etmeyen sanat çocukça bir heves içinde bir oyun, eğlence ve nefsi tatminden başka bir şey değildir.

Tüm varlık fani olması yönüyle bir gölgeden ibarettir. Şair, tüm insanların ebedi var olma hissiyatına Artık barınmam gölge varlıkta demek suretiyle adeta tercüman olur. O, kainattaki umumi ahengin nazımı olan Allah'ı bilmek, bu kesret âleminde tecerrüd ile vahdet dairesinde mutlak hakikat ve marifete ulaşmak ister ki gerçekte büyük sanatkârlık budur:

Kaçır beni âheng, al beni birlik!

Artık barınmam gölge varlıkta.

Ver cüceye, onun olsun şâirlik,

Şimdi gözüm, büyük sanatkârlıkta! (Çile, 20)

Fanilik sembolü olarak gölge varlıkta barınmam diyen şaire göre gerçek ve sonsuz hayat, ebedi hayata bir perde olan bu fani hayattan sonra olacaktır. Fakat insan anlaşılabilir bir şekilde yaratılmış olduğunu unutarak varlığı kendindenmiş gibi koyu bir gaflet içinde yuvarlanabilmektedir. Bu gafletle insan, adeta bir gölgeden ibaret olan bu fani hayatı, ölüm denen kaçınılmaz sonu bildiği halde, baki imiş gibi serazat yaşamaktadır. İnsanın gözünü perdeleyen gaflet perdesini aralaması halinde gerçek ve daimî hayatın bu hayattan sonra olacağını şair açıkça ifade eder:

Hayat perdenin arkasında

Hayatın öte yakasında.

Şu gaflet yükü insana bak;

Kendinden varlık cakasında. (Çile, 429)

İnsan ebedi var olmak istemektedir. İnsanlığın en temel meselelerinden olan bu ebedi var olma hissi ve arzusu tüm kutsal kitapların ve düşünce tarihinin en temel konularındandır. Sayılı nimetler hayat aşısı da olsa sayılı olması sebebiyle bir sonu vardır. Bal kadar tatlı da olsa bir gün tükenecek olması sebebiyle ebedi olmak isteyen insanın hayat aşısını acılaştırmaktadır:

Sırtımda, taşınmaz yükü göklerin

Herkes koşar, zıplar, ben yürüyemem

İsterseniz hayat aşını verin;

Sayıli nimetler bal olsa yemem! (Çile, 23)

Akıl ve kalp insanı diğer varlıklardan ayıran en temel vasıflardandır. Çektiği fikir sancısı ve sorgulamaları Necip Fazıl'ı, mutlak gerçekliğe ulaştırır. Başta kendi varlığı olmak üzere tüm varlık bir gölgedir, onun veciz ifadesiyle Her şey bir gölgecik o görünmezden (Çile, 425). Yaratılan her şey insana müteveccih olarak faaliyet halindedir. Düşünen akıl bunu açıkça idrak eder. Düşünen ve sorgulayan akıl adeta tüm varlığın nasıl ve kim tarafından emrine âmâde kılındığını aramak durumundadır. Bütün bu amade kılmalar insanın kendi güç ve iradesinin dışında gerçekleştiğine göre bunu sağlayan mutlak bir güç ve irade olmalıdır. Her şeyi insan için yaratan bu güç ve irade insanı da kendisi için yaratmıştır:

Seni aramam için beni uzağa attın!

Âlemi benim, beni kendin için yarattın! (Çile, 42)

Tasavvufî düşüncede insan bir gönül varlığıdır. Allah kalp ile bilinir ve sevilir. Ayrıca gönül, beyt-i Rahman'dır, kasr-ı İlahi'dir, âyine-i Samet'tir, nazargâh-ı ilâhîdir ve imanın mahallidir. Yunus Emre'nin diliyle "Gönül Çalap'ın tahtıdır ve Çalap gönle bakmaktadır." Böylesine yüce bir gönülden beklenen yüceler yücesi Rabbe yönelmesidir ki zaten yaratılış gayesi de budur:

Rabbim, Rabbim, Yüce Rab, âlemlerin Rabbi, Sen!

Sana yönelsin diye icad eden kalbi, Sen! (Çile, 233)

İnsan ve kâinat Allah'ın varlık delillerinin toplandığı bir kitap gibidir. Bu kudret mucizesi kitapta Allah ilim, irade, kudret, hikmet gibi vasıflarıyla kendini açıkça göstermektedir:

Allah'ım eşyanın hicabındasın!

Sensin suda, kuşta, telde ses veren

Nice hasret varsa gıyabındasın;

Aynalarda sensin seni gösteren (Çile.33)

"Ben gizli bir hazineyim bilinmeyi istedim..." şeklinde rivayet edilen ve özellikle sofi gelenekte kabul gören ifadeden hareketle varlık Allah'ı gösteren bir ayna olarak mütalaa edilir. Bir mimari eser mahir mimarının mimarlık dehasına ayna olduğu gibi, baştan başa tüm varlık, yaratılışlarındaki intizam ve taklidi mümkün olmayan mükemmellekle Yaratıcı kudrete ayna olmaktadır. Aynalar kabiliyet ve kapasite açısından farklılık arz eder. İnsan ruh ve beden

mükemmel imtiazacı, akıl, zekâ, hissiyat, latifeler, kuvvalar, gibi donanım itibariyle varlıklar içerisinde en mükemmel aynadır.

Yollar ki, Allah'a çıkar bendedir. (Çile, 66)

Bütün isimleri ve sıfatlarıyla mutlak ve her şeyi muhit olan Allah'ı, mahluk ve mahdut olan insanın hakkıyla bilmesi mümkün değildir. Varlığı gayet açık olmakla beraber, mahiyetinin bilinmezliği sebebiyle Allah için mevcûd-ı meçhul tabiri kullanılır ki Necip Fazıl bu hususu aşağıdaki mısralarında şöylece dile getirir:

Atomlarda cümbüş, donanma, şenlik;

Ve çevre çevre nur, çevre çevre nur.

İç içe mimarî, iç içe benlik;

Bildim seni ey Rab, bilinmez meşhur! (Çile, 20)

Allah her şeyi yaratandır. Yarattığı varlıkların hayatlarının devamı için muhtaç olduğu her türlü donanım ve vesileyi yaratan da O'dur. Fıtraten aciz olan insanın her ihtiyacında yöneldiği ve sığındığı merci de O'dur. Yaratılan her insanın içinde ebediyet arzusu vardır ve bu duyguyu insan ruhuna nakşeden de O'dur. İnsan bedeninde görme, işitme, tat alma, koklama, dokunma gibi zahiri duyuların yanında; şefkat, merhamet, cesaret, korku, endişe, merak gibi hayatın sağlıklı bir şekilde yaşanması ve muhafazası için yaratıcı kudret tarafından ruhuna takılı manevi duygular da vardır. Bir validenin rahminde şekillenip dünyaya göz açan her varlık anne merhametini derinden hissetmiştir. Tüm validelerde bu merhameti yaratan da Rahman ve Rahim olan Allah'tır:

Garibe sensin Vatan

Nur yurdunu aratan

Sensin, sensin Yaratan

Rahmeti analarda... (Çile, 22)

Annelerde merhameti yaratan Allah olduğu gibi fezadaki milyarlarca ışık yılı mesafeyi, gökyüzünü dolduran küreleri yaratan da O'dur. Necip Fazıl, Feza Pilotu başlıklı şiirinde bir astronotun küstahça "fezada Allah'ı görmedim" lafı üzerine kaleme aldığı şiirinde sınırlı aklı ve ilmiyle her meseleyi çözeceğini sanan insanı küçük bir akvaryumda olmakla beraber kendini okyanusta sanan bir balığa benzetir. Koskoca evrende bir nokta kadar yer etmeyen; cüzi ilmiyle kendini bile anlamaktan aciz insanın "Fezada Allah yok" iddiası, mağrur ilimdeki kabalığın ne acı bir vahşet olduğunun göstergesidir:

Kavanozda kendini deryada sanan balık;

Ne acı vahşet, mağrur ilimdeki kabalık;

Fezâda Allah diye bir şey yok” iddiası!!! (Çile, 411)

Sonlu olan bir varlığın sonsuz olanı kavraması, mutlak aciz bir varlığın mutlak kudret sahibi bir varlığı idrak etmesi nasıl mümkün olabilir? Şüpheli aklın bocaladığı ve çıkmaza girdiği nokta budur ve bu husus bardağa okyanusu sığdırmaya çalışma çabası gibi nafi bir şeydir. Olur-olmaz, varlık-yokluk her şey O'nun kuludur. Işık olmadığında önünü görmekten aciz bir varlığın Allah'ı kamilen anlama çabasında el tutuk dil burkuludur:

İşte şüpheli aklı çatlatan korkunç nokta:

O ki sonsuz var, nasıl aranır dipsiz yok'ta?

Olur ve olmaz her şey, yokluk da onun kulu;

Bu noktaya vardın mı, el tutuk, dil burkulu. (Çile, 309)

Necip Fazıl fikren çektiği sancılar, insan, hayat, ölüm, evren üzerine yaptığı sorgulamalar sonucunda bütün isim ve sıfatlarıyla mutlak olan Allah'ın inkâr edilmez bir gerçek olduğunu manzumelerinde adeta haykırır. Varlığın tesadüfen olduğu ve bir yaratıcıyı inkâr sadedinde alemin hem başının hem de sonun bir hiç olduğu tezini ileri sürenlere iki hiç arasında bu varlığın nasıl var olduğunu sorar ki bu sözün bittiği yerdir:

Âlemin küfre göre hem başı hem sonu “hiç” ...

“İki hiç” arasında varlık olur mu ki hiç?.. (Çile, 358)

SONUÇ

Necip Fazıl son asır Türk edebiyatının en güçlü şairlerinden biridir. “Şairler Sultanı” unvanına sahiptir. Şiirlerini topladığı Çile adını verdiği ünlü eseri onun hayatının manzum ifadesi gibidir. Edebi türlerin birçok alanında eserler telif etmiş çok yönlü bir edip ve mütefekkindir.

Ünlü eseri Çile'den hareketle onun varoluş muhasebesini, sorgulamalarını incelemeye çalıştık. İlk gençlik yıllarından itibaren çektiği fikir sancısı, sorgulama ve arayışları neticesinde Mutlak Hakikati bulmuş ve huzura ermiştir.

Akıl ve kalp insanı diğer varlıklardan ayıran en temel vasıflardandır. Çektiği fikir sancısı ve sorgulamaları Necip Fazıl'ı, mutlak gerçekliğe ulaştırır. Başta kendi varlığı olmak üzere tüm varlık bir gölgedir, onun veciz ifadesiyle Her şey bir gölgecik o görünmezden (Çile, 425). Yaratılan her şey insana müteveccih olarak faaliyet halindedir. Düşünen akıl bunu açıkça idrak eder. Düşünen ve sorgulayan akıl adeta tüm varlığın nasıl ve kim tarafından emrine âmâde kılındığını aramak

durumundadır. Bütün bu amade kılmalar insanın kendi güç ve iradesinin dışında gerçekleştiğine göre bunu sağlayan mutlak bir güç ve irade olmalıdır. Her şeyi insan için yaratan bu güç ve irade insanı da kendisi için yaratmış olan Allah'tır.

Allah her şeyi yaratandır. Yarattığı varlıkların hayatlarının devamı için muhtaç olduğu her türlü donanım ve vesileyi yaratan da O'dur. Fıtraten aciz olan insanın her ihtiyacında yöneldiği ve sığındığı merci de O'dur. Yaratılan her insanın içinde ebediyet arzusu vardır ve bu duyguyu insan ruhuna nakşeden de O'dur. İnsan bedeninde görme, işitme, tat alma, koklama, dokunma gibi zahiri duyuların yanında; şefkat, merhamet, cesaret, korku, endişe, merak gibi hayatın sağlıklı bir şekilde yaşanması ve muhafazası için ruhuna takılı manevi duyguları da yaratan O'dur.

Necip Fazıl hayat, ölüm, insan, evren ve topyekûn varlık üzerine yaptığı fikrî mülâhazalar neticesinde var olan her şeyin tüm esma ve sıfatıyla mutlak olan bir Hâlık tarafından yaratıldığını bunun inkar edilmez bir gerçeklik olduğunu şiir diliyle sanat sarmalı içinde ifade eder.

KAYNAKÇA

- Karabulut, M. (2018). Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde "Fikir Sancısı". *Türk Dili*, 68 (798), 87-91.
- Kısakürek, N.F. (2011). Çile. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Mahim, F. (2010). Necip Fazıl'da Allah-Âlem-İnsan Münasebeti. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Uludağ, S. (1991). İbn Haldun, Mukaddimel-II. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yalçın, F. (2015). Necip Fazıl Şiirinde Ontolojik Huzursuzluk ve Mekânın Tekinsizliği. *Turkish Studies*, 10 (16), 1153-1168.
- Bilakan, A. F. (2011). Nâbî Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.

İNSANIN YARATILIŞ SERÜVENİ

Mehmet YOLCU

Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Bitlis, Türkiye

Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Bitlis, Türkiye

E-Posta / E-Mail: myolcu@beu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4501-4399

1) KUR'ÂN'DA YARATMA KAVRAMI

Ku'ran-ı Kerim'de yaratılış elbet insanın yaratılışı ile başlamaz. Ondan önce Semâvât (Galaksiler, yıldızlar, gezegenler) ve Arz yaratılmış olmalıdır. Aynı şekilde dağlar, nehirler, denizler, göller ve çöller kadar, yemyeşil ormanlar, bağlar, bahçeler de hayata geçirilmiş olmalıdır diye düşünmekte bir sakınca yoktur. Bitkiler ve hayvanların da daha önce yaratıldıkları düşünülebilir. En son yaratılan canlı insan olsa gerektir. Kur'an yaratılışın bu devasa âlemini bize birkaç zamanla ifade eder. Bu Kur'an ifadesiyle birkaç gündür. Arzın ve semâvâtın olmadığı bir demde iki gün, dört gün, altı gün bize neyi anlatabilir? Allah katında bir gün, bin gün olsa ne değişir, elli bin gün olsa neleri ifade edebilir?

Şimdi bu konuları ve alakalı sualleri bir tarafa koyarak Kuranda insanın yaratılışına ilişkin ilahi mesajları, ayetleri ve bununla ilgili ibareleri gözden geçirmeye çalışalım.

Haleka

Haleka (خلق) kökü Kur'ân-ı Kerîmde 250 defadan fazla kullanılmıştır. Hem fiil hem isim şekilleriyle çokça geçer bu fiili yaratma manasını taşır.

Allah'ın İsimlerinden el-Hâlik, el-Hallâk, Ahsenu'l-Hâlikîn Kelimeleri de yaratan en iyi ve mükemmel, en güzel yaratan anlamlarına gelir. Onun yaratıcılığı görülen görülmeyen, bilinen bilinmeyen, varlık namına ne varsa hepsine şamildir.

Râğıb, "Halk, gözle görülür hey'et, şekil ve suretlere tahsis edildi. Huluk ise, basiretle idrak edilir kuvâ ve seciyyelere tahsis edilmiştir" der.¹

Allah'ı tanıtmamanın en bariz şekli olan Yaratıcı vasfı, Mekke devrinde Kur'ân-ı Kerîm'de genişçe yer almıştır.

---

¹ Er-Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. Terc. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Yarın Yayınları, İstanbul 2015: (خلق) mad.

Bede'e ve Müştakları

Bede'e (بَدَأَ) fiil kökü yaratmaya başlamak manasında mazi siygasıyla Kur'ân-ı Kerîm'de 6 defa, muzari şekliyle de yine 6 defa geçer. İf'âl babından muzari şekliyle 3 defa yer almaktadır. Bede'e ve müştaklarından 13'ü Kur'ân'da yaratma manasıyla ilgili olduğu gözlemlenmektedir.

Bu baptaki âyet-i kerîmelerde "göklerin ve yerin bedî'i" demek, ulvî ve süflî bütün âlemlerden hiçbiri yokken, örnek olacak, benzerlik ifade edecek kanun, asıl, madde, şekil, misal denecek bir şey yokken ilk evvel bunları icat ve tekvin eden, her nev'in ilk ferdini, ilk örneğini var eden, yoktan vücuda getiren ve böyle yoktan var etme âdeti ve zâtına mahsus fiilî sıfatı olan ve bundan dolayı eşi benzeri bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimali olmayan, O'nun varlığı ve var etmesi olmadan bir yoğun vücuda gelmesi ve herhangi bir şeyin varlıkta kalması imkânı bulunmayan Yüce Yaratıcı anlamındadır.

Hakiki tesir, sebeplilik, yaratma, icat ve ibda'dır. Yaratmak yok olanı var etmektir. Kendini bilen herkes bir zaman yok iken var olduğunu bilir. Yaratma mefhumunu bütün vuzuhuyla anlamak, ilk yaratmayı ve sonunu idrak ile olur. Yani ilk yaratılışı, ilk modeli, ilk maddenin başlangıcını düşünmek, yaratmanın bütün mahiyetini anlatacağı gibi, var olan bir şeyin yok olduğunu görmek de tabiat safatasından kurtulmaya yeter. Çünkü cansız şeyler şöyle dursun, sebepler, âmiller, hatta akıl sahipleri arasında bile yaratmayı tâ başından yapıp sonra yok edecek hiçbir fert ve cemaat yoktur. Makineyi yapan sanatkâr, makinenin içinde aranmaz, sebepler yaratıcı olamaz. Allah sade dumandan toprak, topraktan taş, taştan bina yapar gibi, ölüden diri, cansızdan cansız yapmakla kalmaz, hiçbir hayat hücresi yokken sudan hayat yapmak, çamurdan, topraktan ilk bitkiyi, ilk hayvanı, ilk insanı ihdas edivermek gibi her biri -tabiat nokta-i nazarından bakılınca- tabiat kanununu değiştiren ve yepyeni bir tabiata mebde teşkil etmiş bulunan ve dolayısıyla tabiatüstü bir îcâd-ı ibtidal olduğunda şüpheye mahal olmayan aşılmaz istifa mebde'lerinde vukua geldiği üzere ölüden diri yaratmanın ilk madde ve suretine, ilk miktar ve faaliyetine varıncaya kadar bütün başlangıçlarını yaratmaktan başlar. Yaratma Yaratıcının Zât ve sıfatından başka hiç bir ön şart ve illete bağlı değildir. İlk yarattığını, tekrar yaratır, sonuna ulaştırır. İşte Allah böyle, önceye de, sonraya da hâkimdir."²

Fatara Fiili Ve Fâtır İsmi Şerifi

Fiili kökü olarak "f-t-r" (فطر) maddesi Kur'ân-i Kerîm'de müştaklarıyla birlikte 20 defa geçmektedir. Fatara fiilinin her defasında faili Allah'tır; meful ise gökler, Arz ve insanlardır. Bu kökten olan sıfat, isim ve fiil şekillerinin tamamının Mekkî âyetler olması çok dikkat çekicidir.

---

² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, 2715-2716. Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları: 21-23.

Anlaşıldığına göre fatr da yaratma manasındadır. Ancak fatr'da "ilkın yaratmaya başlayan" manası vardır. Bu ibda'dan (yoktan var etme) sonraki ilk safha olmalıdır [92]. فاطر السماوات والأرض ibaresi Kur'ân'da 6 defa geçer.³

Bera'e Fiili ve El-Bâri' İsmi Celili

Bera'e (برأ) fiili "yaratmak" manasıyla Kur'ân-ı Kerîm'de 4 defa geçer. Bu kelimeye genel olarak yaratmak manası verilirse de, ondan farklı tarafları vardır. Buna göre el-Bâri', mahlûkâtı herhangi bir numune olmaksızın ve emsalsiz biçimde halk eden demektir. Diğer yaratılmışlardan ayrı olarak canlıları yaratmaya özel bir manası vardır. Canlılar dışında kullanılışı azdır.

İbn Kayyim der ki: "el-Bâri' ismi sadece Yüce Allah için kullanılır. Çünkü O mahlûkâtı yokken yaratıp icat edendir. Kulun kudreti buna erişemez. Onun, nihayet, gücünün yettiği şey, Allah Teâlâ'nın yarattığı ve icat ettiği şeylerin bazı sıfatlarında tasarruftan ibarettir. Kudretini geçemeyecek bir şekilde, bir halden diğer bir hale değiştirmedir.

"Ey insan! Nedir Kerîm Rab'ına karşı seni aldatan? O Rab ki seni yarattı, ardından düzgünleştirdi ve (azalarını) denkleştirdi ve dilediği surette seni şekil verdi."⁴

Burada yaratmak Halik; düzgünleştirme ve denkleştirme Bari; suret verme ise Musavvir isimlerinin icraatıdır" denebilir.

Şu halde, bera'e ve el-Bâri' kelimelerinde yaratmanın şu ince farklılıklarını göz önünde bulundurmamak yerinde olur: canlıları yaratma; organları, unsurları ahenkli, düzgün ve mütenasip yaratma; varlıkları muhtelif heyetleriyle, birbirinden temyiz ve inşa etme hususlarıdır.⁵

Felaka Fiili Ve Fâliku'l-Habbi ne'n-Nevâ, Fâliku'l-İsbâh İsmi Şerifleri

Felk (فلق) bir şeyi yarmak, birbirinden ayırmak manasındadır. Felak, iki tepe arasındaki çukura, yarığa da denir. Fâliku'l-habbi ve'n-nevâ, taneleri ve çekirdekleri yaran, yaprak çıkarmak suretiyle yaran demektir.⁶ Allah Teâlâ tohum ve çekirdekleri yer altında çürümekten, bozulmaktan korur, onları canlanıp büyümeye hazırlar, sonra da inbat için onları açar. Tohumdan ekin, çekirdekten ağaç çıkarır. O'ndan başkası buna muktedir olamaz.⁷ Âlûsî, Hasan, Katâde ve Süddî'nin şu tefsirini

³ Veli Ulutürk, *Yaratma Kavramı*, 26-28.

⁴ 82/İnfitâr 6,8.

⁵ Veli Ulutürk, *Yaratma Kavramı*, 28-30.

⁶ Er-Râğıb, *Müfredât*, (فلق) mad.

⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 280-281; XXIX, 351.

naklede: "Kuru taneleri yaran ve ondan bitkiyi çıkaran, hurma çekirdeklerini yarıp ondan da hurma ağaçlarını çıkaran demektir."⁸

Çekirdek yerin altında bir alttan bir üstten çatlar, bir alttan bir üstten iki filiz çıkar, bunlardan üstteki, toprağın üstüne çıkarak ağacı, alttaki yerin derinliklerine nüfuz ederek saçığı meydana getirir. Parmakla ezilecek kadar ince ve latif olan bu saçıklar, sert çuvaldızların, sivri bıçakların nüfuz edemeyeceği derecede sert yerleri, bazen taşları, kayaları çatlatır aralarına girer. Toprakta hayatî gıdaları emerek, ağaç gövdesine verir. Bu Cenabı Hakk'ın ölüden diri çıkarmasına ne güzel bir temsildir.⁹ Yeryüzünde yüzbinlerce çeşit ot, ekin, ağaç gibi nebatlar, ilâhî bir ihya programı dâhilinde, öldükten sonra dirilmeyi tekrar edip duruyorlar.

Sayısını ancak Allah'ın bileceği çekirdeklere Kudretten manevi ve önemli cihazlar, Kaderden de ince ve değerli program verilmiştir. Ta ki toprak altında çalışıp o dar âlemden çıksın, geniş olan hava âlemine girerek Yaratıcısından İstidat diliyle bir ağaç olmasını dilesin, kendine lâıyk bir uygunluk bulsun. Eğer o çekirdek kötü mizacından dolayı kendisine verilen manevî cihazları, toprak altında bazı zararlı maddeleri celp etmeye har-carsa, o dar yerde kısa zamanda bozulur, çürür. Eğer o çekirdek, o manevî cihazlarını "Faliku'l-habbi ve'n-nevâ"nın tekvini emrine yapışıp güzelce kullanırsa, o dar âlemden çıkar, meyvalı koca bir ağaç olmak suretiyle pek küçük cüz'î gerçeği ve manevî ruhu, büyük bir küllî hakikat şeklini alır. Çünkü her tohum ve çekirdek, kendinden meydana gelecek büyük ve faydalı bitki veya ağacın küçük bir fihristesi ve program sandukasıdır.¹⁰

Zerea Fiili

Zerea (زرع) fiili Allah'ın ibda ettiği şeyi ortaya çıkarmasıdır. "Zerea' Allahu'l-halka", Allah mahlûkâtın şahıslarına vücut verdi, demektir.¹¹ Bu el-Bâri' gibi, yaratmak demektir. Bir hadîs-i şerifte: "Yarattığı, yaydığı ve can verdiği şeylerin şerrinden Allah'ın tam olan kelimelerine sığınırım" mealinde bir dua vardır. Zer', zürriyetin yaratılmasına tahsis edilmiştir.

*"Gökleri ve yeri yoktan var edendir. Size kendinizden çiftler, hayvanlardan çiftler yaratmıştır. Bu (düzen) içinde sizi üretiyor. Zatına benzer hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."*¹²

Bu ayet-i kerimede çok dikkate değer noktalar vurgulanmaktadır. Cenabı Hakk'ın yoktan var ediciliği; insanlardan, hayvanlardan eşler yaratması; böyle bir çiftler nizamı içerisinde canlıları

⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VII, 226-227.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 1986-1987.

¹⁰ Said Nursî, *Sözler*, s. 309'dan sadeleştirilerek.

¹¹ Er-Râğıb, *Müfredât*. (زرع) mad.

¹² 42/Şûra 11.

üretim yayması. Kendisi tek olduğu halde yaratıklarını çift çift yaratıp üreme yoluyla zürriyetler meydana getirip çoğaltarak yeryüzünün her tarafına dağıtması. Bu özelliklerin, mahlûkların vasıfları olduğu iyice sezdirildikten sonra, nimet olarak verildikleri ifade ediliyor. Tekrar tekit olarak, kendi zatının hiçbir benzerinin bulunmadığı dile getiriliyor. Görüldüğü gibi, ne kadar mana insicamı ve iktizası varsa o kadar da lâfız alâkasıyla bezenmiş bir ilâhî kelâm numunesi! Bu âyet hem enfûsî, hem âfâkî delilleri bir arada tek ayette toplamış eşsiz bir beyan abidesidir. "*Yeryüzünde yarattığı muhtelif renklerdeki (hayvanları, bitkileri) de (sizin hizmetinize verdi). Şüphesiz bunda öğüt alan bir toplum için ibret vardır.*"¹³

Enşe'e Fiili

İnşâ' (إنشاء) fiili, "n-ş-e" kökünden if'âl babına nakledilmiş mastar şeklidir. Neşe'e, doğmak, olmak, zuhur edip meydana gelmek, inşa, bir şeyi ihdas etmek, yetiştirmek, büyütme demektir. Bir şeyi icat edip büyütme, geliştirmektir. En çok da canlılar hakkında kullanılır.¹⁴ "Enşee Allahu halkahu "Allah yaratıklarını ilk olarak yarattı, yaratılışlarını başlattı" demektir.¹⁵ Bu madde bireyin ihdası ve terbiyesi (büyütme, yetiştirme, geliştirme) için konulmuştur.¹⁶ İbn Kayyim şöyle der: "İnşâ fiilinin Allah'a itlâkı fiilen vâki olmuştur, örnekleri çoktur. Fakat el-Munşi lâfzı varit olmamıştır, inşa' fiili kula da şüru' ve ibtidâ (başlama) itibariyle itlâk edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "inşa'" fiilinin faili hep Allah'tır. Mefuller ise, bahçeler, ağaçlar, insan, insan zürriyeti ve nesilleri, cennet kadınları, insanın organları, hayvanlar [hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı) kimi yük taşır, kiminin tüyünden döşek yapılırlar]¹⁷ bulutlar, ilk ve ikinci yaratmadır (yani dünya ve ahiret hayatı).

Ce'ale Fiili

"Ce'ale" (جعل) diğer bütün tabirlerden daha umumî bir lâfızdır. "Fe'ale ve sane'a"dan ve diğer benzerlerinden daha geneldir. Râğıb'ın tespitine göre bu fiil Arapçada beş şekilde kullanılır:

1- Sara ve tafika gibi kullanılıp şürû' ifade eder, müte'addî olmaz.

2- "Evcede" yerinde kullanılır, bir mef'ûle müteaddî olur; "karanlıkları ve aydınlığı yarattı" gibi.

¹³ 16/Nahl 13.

¹⁴ Er-Râğıb, *Müfredât*. (إنشاء) mad.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 165-166.

¹⁶ Mecduddin el-Feyruzadabi, *Basâ'iru Zevi't-Temyiz*, II, 164

¹⁷ 6/En'am 42.

3- Bir şeyden bir şeyi yapmak, ortaya koymak ve oluşturmak; "Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı" gibi.

4- Tasvir, yâni bir şeyi bir halden başka bir hâle çevirmek: (O'dur ki size arzı bir döşek haline getirdi).

5- Hak veya bâtil bir şey ile başka şeye hükmetmek: "Rahman'ın kulları olan melekleri dışı saydılar" gibi.¹⁸

Bunlardan ikinci ve üçüncü manalar, yaratma kavramı ile ilgili olan manalardır. Ce'ale fiilinin manası, siyak, sibak ve mefullerinden anlaşılacak kadar geniştir. Kullara isnat edildiği zaman, aynı kullanılışta bile olsa, "yapmak, kılmak, eylemek, koymak, işlemek" gibi manalar ifade eder.

"Ce'ale" fiili ve müştakları Kur'ân-ı Kerîmde çokça geçer. Tümüyle 345 civarındadır. Şayet yanlış tespit etmemişsek, bunlardan 165 civarındaki tasyîr manasındadır. 40'tan fazla âyet-i kerîme de Allah'ın yaratması anlamında geçmektedir. Tasyîr manası için tespit ettiklerimiz kullar için kullanılmakla birlikte daha çok Allah hakkında kullanılanlardır. Bunların yaratma ile yakından alâkası vardır. Bunlara "*yaratmayı ikinci derecede ifade eden tabirler*" diyebiliriz. Geri kalanlar, vermek, koymak, saymak, bulmak, hüküm ve tesmiye etmek gibi, bir kısmı Allah için, bir kısmı kullar için, bir kısmı da hem Allah ve hem de kullar için zikredilen fiillerdir.

Savvara Fiili ve el-Musavvir İsm-i Şerifi

Savvara (صور), "s-v-r" kökünden tasvir etmek, sûretlendirmek, şekillendirmek, şekil vermek demektir. Suretin iki manası vardır. Biri mahsus ki, bunu avam, havas herkes hatta hayvanlar bile anlar; diğer makul olan sureti yalnız havas idrak eder. İnsana mahsus akıl, görüş, ahlâk gibi her şahsın kendini temyiz eden vasıflarıdır. Her iki suret hakkında da Allah buyuruyor:

"Sizi yarattık, sonra size şekil verdik."¹⁹

"Sizi şekillendirdi, şekillerinizi güzel yaptı."²⁰

Musavvir, Cenâbı Hakkın isimlerindedir. Mevcudatın hepsini şekillendiren, onları terkip ve tanzim eden demektir. Onlardan her birine özel bir suret, münferit bir hey'et verir. Bu suret ve biçimler çok ve çeşitli olmakla birlikte, varlıklar bunlarla birbirlerinden ayrılırlar. Suret de yüz demektir.

---

¹⁸ Er-Râğıb, *Müfredât*, (جعل) mad.

¹⁹ 7/A'râf 11.

²⁰ 40/Mü'min 64

Allah bugünkü dünya nüfusuyla hâlihazırda 7 milyar 924 milyon insan yaratmış, bunları hem insan olarak birbirine benzetmiş, hem de onlara ayrı ayrı şahsiyetler, suretler vererek benzetmemiş; her birini diğerinden ayırmıştır. Bu kadar çeşit, sadece insanlar için söz konusu değildir; diğer mahlûkat da aynı şekildedir. Birbirine hem benzer, hem benzemez. Bunlar sadece maddî suretlerdir. Aynı şekilde bir de bunca yaratılmışın manevî kabiliyet ve hususiyetlerini, karakterlerini ayrı ayrı yarattığını düşünürsek, bunun ne büyük ilim, irade, kudret ve tekvin tecellisi olduğunu anlar, (فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) demekten kendimizi alamayız.

Sevâ Fiili

Sevâ (سوي) fiilinin mastarı olan "tesviye", denkleştirmek, düzeltmek demektir.²¹ Râğıb, "Hükümde düzgün, doğru yapmaktır, bir şeyi tesviye etmek, onu düzeltmek, yükseklik ve alçaklıkta beraber yapmak, aynı seviyede yapmaktır," der. Allah'ın (الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ) kavli, yaratılışını hikmetinin gerektirdiği şekilde yaptı, demektir. (وَتَنفَسِ وَمَا سَوَّاهَا) nefse takviyeci yaptığı kuvvetlere işaret eder. Çünkü fiil faile nispet edildiği gibi, âlete ve fiilin ihtiyaç duyduğu diğer şeylere de izafe edilir.

Bu fiil Kur'ân-ı Kerîm'de on dört defa geçmektedir.

Tesviye fiilinin tasvir fiili ile yakınlığı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü düzeltmek ilk yaratmadan (halk) sonra olmaktadır. Düzeltmek, tanzim etmek, düzgünleştirmek, şeklini düzeltmek mâniasına da gelmektedir. Nitekim meallerde çoğu defa bu mana tercih edilmiştir. Bahsi geçen âyet-i kerimelerden anlaşılacağı üzere insan ancak bu safhada ruh üfürülecek kıvama gelmektedir. İnfitâr süresindeki (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (6) الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (7) فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ) âyet-i kerîmedeki²² (فَعَدَلَكَ) ibaresi tâbir caizse, insana ince ayarını vermek, denkleştirmek ve dengesini kurmak anlamını hatırlatıyor. Buna göre el-Musavvir ismi şerifinin tecellisiyle insan ve diğer canlılar Onun elinde en son şeklini almış oluyorlar.

İhyâ Fiili ve Cenâbı Allah'ın "Muhyi'l-Mevta" İsmi Şerifi

İhya, hayat vermek, diriltmek, yaşatmak, can vermek manasına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın canlıları yaratma icraatını ifade eder. Cenabı Allah'ın bu dünyada canlıları yaratması, bu fiilin bir tecellisi olduğu gibi, esas hayat olan âhireti yaratması da bu fiilin bir tecellisi olacaktır. Allah'ın ölü toprağı

²¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIX, 136; Murtada ez-Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, X, 187.

²² 82/İnfitâr 6-8.

bitkilerle diriltmesi²³ ölüden diri çıkarması²⁴ öldükten sonraki yeniden yaratmaya (ihya, ba's) birer misaldir.²⁵

İhyâ fiili Kur'ân-ı Kerîm'de 49 defa geçer. Bunlardan sadece üçü mecazen, diri bırakmak manasında insanlara izafe edilir. Birisi de kalbi ihya edecek manevî hasletlere nispet edilir.²⁶ Geri kalan kırk beşinin faili hep Allah'tır. Bu fiilin mefulleri de bitkiler, hayvanlar, insanlar ve ölümden sonraki hayattır.

Bütün canlılara hayat veren Allah'ın elbette en mükemmel hayat ile muttasıf olması gerekir. Cenâbı Hak'ın el-Hayyu ve Muhyi'l-Mevtâ isimleri bunu ifade eder. Bütün canlıların hayatına ölüm arız olduğu halde, Cenâb-ı Hak ölümsüz bir hayat sıfatı ile muttasıftır.

Muhyi'l-Mevta, "ölüleri diriltten" manasında Allah'ın bir ismidir. İki Mekkî âyette geçer²⁷ ilk yaratılışı başlatan, elbette tekrar onları hayata iade edecektir.²⁸

Allah'ın "Kün" Emri ile Yaratması

"Kün" (كن) emri, kâne fiilindedir. Kevn, hades demektir. Allah eşyayı tekvin edendir. Onları yokluktan varlığa çıkarır. Tekvin, önceki bir madde ile bir şey icat etmektir de denilmiştir.²⁹ Râğıb der ki (Müfredat/k-v-n): "Bazı insanlar "Kvn" maddesini bir cevherin kentlinden başka bir şeye İstihalesi hususunda kullanmışlardır, yine birçok kelamcılar, bunu ibda (yoktan yaratma) manasında kullanırlar."

Bu kelime Kur'ân'da mefulsüz, mutlak yaratma anlamıyla sekiz defa geçer.

D. Masson şöyle der: "Yaratıcı söz ebedîdir, öyleyse her zaman vardır. Yaratıcı aksiyon Allah için yeni bir iş değildir. Kur'ân vasıtasız bir şekilde yerde ve göklerde cereyan eden şeyleri yaratıcı fiile sokar. O halde yaratıcı fiilin varlık üzerinde devam etmesi, belki de sürekli bir yaratma gibi mülâhaza edilir. Bütün ezeliği ve ebediliğiyle Allah her şeyi huzurunda gibi bilir. O'nun yaratıcı aksiyonu atalette değildir, öyle olsaydı yaratma yokluğa geri dönecekti."³⁰ Cenabı Hak, tekvin

---

²³ 36/Yasin 33.

²⁴ 6/En'am 95.

²⁵ 16/Nahl 65.

²⁶ 8/Enfâl 24.

²⁷ 30/Rûm 50; 41/Fussilet 39.

²⁸ 85/Burûc 13; 41/Fussilet 39; 36/Yâsîn 79

²⁹ Mecduddin el-Feyruzadabi, *Basâ'iru Zevi't-Temyiz*, IV, 393.

³⁰ D. Masson, *Le Coran et La Révélation Judeo-Chretienne*, Paris, 1958. I, 118.

sıfatının tecelli vasıtası olan yaratıcı kelimesi "kun" ile ezelden ebede yaratma icraatına devam edecektir.³¹

II) NASLARDAN İNSANIN TOPRAKTAN YARATILMASINDAN SÖZ EDİLMESİ BİR MECAZ MIDIR YOKSA BİLİMSEL BİR GERÇEK Mİ?

Öz olarak Kur'ân'da ilk insanın yaratılış merhalelerinin tafsilatlı bir şekilde anlatıldığı, diğer canlıların yaratılış merhaleleri tafsilatlı bir şekilde anlatılmadığı gözlenmektedir. Bu ayetleri şöyle sıralanabilir:

*"Sizi çamurdan yarattı..."*³²

*"Gerçekten biz insanı kara çamurdan oluşmuş kuru balçıktan yarattık."*³³

*"İnsanı süzölmüş çamurdan yarattık."*³⁴

*"Sizi topraktan yarattıktan sonra beşer olarak yeryüzünde yayılmanız da O'nun ayetlerindedir."*³⁵

*"Onları yapışkan bir çamurdan yarattık."*³⁶

*"İnsanı kiremit gibi sertleşmiş balçıktan yarattı."*³⁷

Bu ayetlerde insanın yaratılış safhaları özlü biçimde ifade edilmektedir.

Buna göre insanın yaratılışı toprakla başlamış, çamur, süzölmüş çamur gibi merhalelerden geçmiş, sonra kiremit gibi sert bir yapıya kavuşmuştur. Bu merhalelerde anlatılanın ilk insanın yaratılışı olduğu açıktır. Nitekim bu nevi âyetlerin bazılarının devamında bu yaratılıştan sonra meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeye davet edilmelerinin zikredilmesi de bu kanaati pekiştirmektedir. İlk ayette insanın topraktan yaratıldığı ifade edildikten sonra yeryüzünde yayıldığı belirtilmesi, yeryüzünün muhtelif bölgelerine yayılmış çeşitli ırkların topraktan yaratılmış olan Âdem'in soyundan geldiğine işaret edilmiş olabilir. Zira bir hadiste Hz. Âdem'in

---

³¹ Veli Ulutürk, *Yaratma Kavramı*, 49-51.

³² 6/En'âm 2

³³ 15/Hicr 26.

³⁴ 23/Mü'minûn 12.

³⁵ 30/Rûm 20.

³⁶ 37/Sâffât 11.

³⁷ 55/Rahman 14.

yeryüzünün çeşitli bölgelerden alınan birer kabza topraktan yaratıldığı, bundan dolayı Âdemoğullarının çeşitli renklerde olduğu ifade edilmektedir.³⁸

İşin hakikati üzerinde düşününce sair insanların da menşe itibariyle toprak oldukları fark edilebilir. Zira insan genelde bitki ve hayvanlardan gıda alır. Etini yediği hayvanlar da bitkiler vasıtasıyla beslenir. Bitkiler ise gıdalarını topraktan alır. Bu açıdan bakıldığında Arz üzerindeki diğer canlılar gibi insanlar da doğrudan olmasa da dolaylı olarak topraktan yaratılmaktadır. İnsanın yaratılışı anlatılırken sadece toprak değil, çamur, süzölmüş çamur, yapışkan çamur, sertleşmiş çamur ifadelerinden de bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu ayetlerde ilk insan olarak yaratılan Hz. Âdem'in topraktan nasıl yaratıldığının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı açıktır. Üstelik Kutsal Kitaplarda bu konuya ilişkin anlatılanlar bir de sahîh pek çok rivayet de bu durumu desteklemektedir.

“O, yarattığı her şeyi en güzel yapan ve insanı yaratmaya (süzme ve özlü) bir çamurdan (maddi bir hamurdan ve mayadan) başlayandır.”³⁹

“Gökleri yedi kat halinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebiliyor musun? Bir aksaklık bulmak için gözünü tekrar tekrar çevir bak; ama göz umduğunu bulamayıp bitkin ve yorgun düşecektir”⁴⁰ gibi ayetlerde kâinattaki varlıkların ve canlıların en mükemmel bir surette yaratıldığı, kusursuz oldukları bildirilmektedir.

Kur'an'ın buna benzer zahir ve sarîh beyanları evrim teorisi aleyhine açık birer delil sayılmalıdır. Çünkü bu teoriye göre canlıların organları yavaş yavaş gelişmiş ve zamanla çevreye ayak uydurmuştur. Güçlüler ayakta kalmış, zayıflar yok olup gitmiştir. Doğal seleksiyon gereği bu yasa daima işlemektedir. Buna göre mükemmel bir canlı yoktur sürekli değişen ve gelişen canlılar vardır. Hâlbuki hakikatte her varlık ve canlı mükemmeldir. İlkel, basit zannedilen canlılar dahi mükemmel ve kusursuzdur.

Nitekim “لَيْسَ فِي الْإِمْكَانِ أَبْدَعُ مِمَّا كَانَ” yani var olandan daha mükemmeli imkân dairesinde yoktur.” Gerçek manada düşünüldüğünde insanın hiçbir varlık için “şöyle olsaydı daha iyi ve güzel olurdu” diyemeyeceği tebeyyün eder. Aslında kusurlu veya noksan gördüğü şey hakikatte kendi bakış açısındadır.

³⁸ Bkz. Müslim, *Sahih*, II, 261; Ebû Davud, *Sünen*, 4693; Tirmizî, *Sünen*, IV, 67-68; Ahmed, *Müsned*, IV, 400.

³⁹ 32/Secde 7.

⁴⁰ 67/Mülk 3-4.

III) KUR'AN AYETLERİ IŞIĞIYLA BAKILDIĞINDA İNSANIN YARATILIŞINDA HERHANGİ BİR EVRİM İŞARETİ VAR MIDIR?

Bu konuda öteden beri Hint alt kıtasında ve kimi Doğu milletlerinde ileri sürülen görüşler vardır. Fars, Babil, Mısır, Mezopotamya kültürlerinde buna ilişkin bazı yaklaşımlara rastlanmaktadır. İslam dünyasında İbn-i Arabi, Celaleddin-i Rumi, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Muhammed İkbâl gibi kimi düşünür ve şairlere göre insanın tarihte kendine mahsus bir evrim geçirdiği kimi günümüz yazarları tarafından ileri sürülmekte ve hatta iddia edilmektedir.⁴¹ Ne ki bu tür eski-yeni iddialar sağlıklı bir temel ve tutarlı bir mantıktan yoksundur.

Eskilerin bu tür görüş ve yaklaşımları tahavvulât-ı zerrât ile alakalıdır ve bir ilahi yasaya işaret etmektedir. Bunun da elementlerin hal değiştirmesi olduğu açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır. Yani elementler kendi varlık dünyalarında cansız varlıklardan bitkilere, bitkilerden hayvanlara, bitki ve hayvanlardan insanlara geçerek onların bünyesine yerleşmekte ve orada istihale yoluyla değişip onların yapılarında kendilerine yer bulmakta ve bu sayede onlara dönüşmektedirler. Yani burada onların anlatmak istediği şey, elementler yoluyla birbirine bağlanmış varlıkları tasniften, sınıflandırmadan, mertebeler halinde gruplandırmaktan ibarettir. Çünkü o günkü biyoloji ve fizik bilgileri ışığında varlıklar cemadat, nebatat, hayvanat ve insanlar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu arada bazı varlıkların iki ayrı türe yakın olduklarına işaret edilmiştir. Bu minvalde mantarlar cansızlarla bitkiler arasına, hurma ağacı da bitkilerle hayvanlar; nasnas veya maymun da hayvanlarla insanlar arasına yerleştirilmiştir.

O gün mesele onlara öyle görünmüştür. Hâlbuki mantarların bitki olduğunda şüphe olmadığı gibi hurma ağacının bitki olduğunda herhangi bir kuşku yoktur. Hatta günümüz bilgi ve bulgularına bakıldığında hurma ağacından daha ilginç özellikler taşıyan pek çok bitki vardır. Meselâ etobur bitkiler sinek, böcek, kurbağa gibi hayvanları avlayabilmeleri nedeniyle hurma ağacından daha çok hayvan özelliği gösterirler. Ne ki, bu durum onları bitki olmaktan çıkarmaz.

Nasnas veya maymun konusu ise, bugün yeryüzünde insan-maymun arası bir varlık olmadığı, insanlarla maymunların birbirlerinden kesin çizgilerle ayrıldıkları, üstelik insanların maymunlardan ruh, akıl, vicdan ve duygular gibi birçok yönlerden çok farklı oldukları bilimsel araştırmalar, belge ve bulgularla ortaya konmuş durumdadır. Yanı sıra insanların maddi ve manevi açıdan, beden ve azaları bakımından, ruh ve iç dünyaları açısından da çok farklı oldukları olgusu artık izahtan varestedir.

---

⁴¹ Bu tür iddialara ilişkin beyan ve iddialar için bkz. Ahmed Baki, “Marifetname’de Evrim Açıklaması”; Özer Ozankaya, “İnsanın da Evrim Ürünü Olduğunu Darwin’den Önce Erzurumlu İbrahim Hakkı Yazmıştı”; Kerem Doksat: Evrim tezini Marifetname adlı eserinde özetlemiştir; Ahmet F. Yüksel, “İbrahim Hakkı Erzurumî, Mevlana, İkbâl ve Evrim Teorisi”; İsmail Yakıt, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Evrimle İlgili Görüşlerinin Analizi”. *Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, Erzurum, 2007; II, 179-189.

IV) BİLİMSEL YAKLAŞIMLAR VE İNSANIN YARATILIŞ SERÜVENİ

Hayatın ne zaman başladığı ve insanın ne zaman ortaya çıktığı konusunda Din ve Bilim açısından kimi farklı yaklaşımlar olduğu özellikle son asırlarda gün yüzüne çıkmış ve birçok ülke ve millet nezdinde asırlardır gündemde kalabilmiştir. Her nedense kabul gören bir yaklaşıma göre bu yaratılış ve evrim şeklinde formüle edilmiş görüşler temel iki yaklaşım etrafında yoğunlaşmaktadır. Bunların birincisi yaratılıştır ve bu görüş daha çok dinler ve inançlar penceresinden varlığa, hayata ve insana bakan çevrelerle, değişim, gelişim veya evrim fikri ise ne hikmetse bilimle ilişkilendirilmektedir. Her iki görüş sahipleri hayatın sürdürülebilmesi için evrende canlılığı destekleyen şartlardan her birinin mutlaka olması lazım geldiği ve bunların belli bir etkileşim içinde olması gerektiğidir. Özetle yaratılış düşüncesine mensup çevrelerce kabul edilen görüşe göre evrenin özü olan madde, şuursuz olduğundan ne kendi basit varlığının ne de başka karmaşık varlıkların kaynağı olabilir. Bu nedenle kâinat, ancak belli bir amaç ve plan doğrultusunda hareket eden bir zat tarafından tek seferde tasarlanması durumunda var olabilir ve mevcut formuna ulaşabilir. Yanı sıra, evrim düşüncesine yaslanan çevrelere göre ise madde, tümüyle rastlantı veya tesadüflere bağlı olarak işleyen mekanik bir sürecin sonucunda ortaya çıkmış ve bu şekilde mevcut formuna kavuşmuştur. Bu düşünce veya yaklaşımları birbirinden farklı kılan, mevcut formun hangi yöntemle meydana geldiğinde düğümlenmektedir. İslam veya Müslüman düşüncesinin varoluş teorisi açısından mühim olan, Allah ile Kâinat arasında yaratan ile yaratılan arasındaki kaçınılmaz ilişkinin kabul edilmesidir. Bu da varlığın, hayat ve insanın varlığını kimi rastlantılara ve milyarda bir ihtimalin bile çok zayıf görüldüğü bu ahenkli nizama tesadüfe bırakmaktan farklı bir düşünce hatta inançtır. Burada sopayı ortadan tutan ve tabir caizse ne şiş ne kebab yansın dercesine “hem yaratılış hem de evrim mümkündür hatta yaratılışın başka şekillerde olması da ihtimal dâhilindedir” sonucuna çıkmaya çalışan kimi kurnazlıklara yaslanmaya gerek yoktur. Zira bu tür bir yaklaşım kişi kaçınılmaz olarak şu düalizme düşürecektir: “Varlığın niçin ve kim tarafından yaratıldığı sorularını cevaplama felsefe ve dinin görevidir. Onlar kendi işleriyle meşgul olmalıdır. Yaratılışın nasıl olduğunu tespit etmek ise bilimin işi hatta görevidir.” Bu batılı hayat tarzının getirdiği ve dayattığı bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Zira Batı Uygarlığı tarafından telkin edilen bu tür yaklaşımlar neticede Dini, Kitabı ve İlahi Nizamı görmezden gelmekte ve onlar yokmuş gibi hayatı, eğitimi, sağlığı, hukuk ve siyaseti dini değer ve normlardan arındırılmış akıl ve duygularıyla dizayn etmektedir. Bu ise dini bütün biri için kabul edilemez.

Şayet bilim kendi hududunda ve sahasında dursa, kendi yolunda ilerlese, doğru bir istikamet elde edebilse kendisini İlahi Mesajlardan, manevi Nizamdan müstağni hissetmez. Onlardan yol işaretleri ve hayati düsturlar alır. Zira akıl ve izan sahibi hiçbir bir bilim adamı kendisine Yaratıcısı tarafından yol gösterilmesinden rahatsız olmaz. Aksine buna son derece mutlu olur.

SONUÇ

Sonuç olarak: Kurân âyetlerinde evrimi destekleyen herhangi bir ifade olmadığı, aksine bazı âyetlerin türlerin müstakil olarak yaratıldığına işaret ettiği, ilk insan olan Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı hususunun ise, sarih ifadelerle belirtildiği söylenebilir. Bu konuda aykırı görüşler ileri sürenlerin ellerinde ispatlanmış ve sağlaması yapılmış herhangi bir delil yoktur. Buna rağmen delil olarak ileri sürdükleri şeyler, kendi ispatlanmamış ve esaslı bir temele dayanmayan görüşleri yönündeki tevil veya tahriflerden başka bir şey olmasa gerektir.

Burada İnsanın Yaratılış Serüvenine Kur'ân-ı Kerim ne ölçüde ve ne tür bir sıklıkla değindiği, bu konuda aklı, vicdanı ve fıtratı doyurucu bilgiler verdiği gözlemlenmiştir. Kur'ân'ın gerçek manada yegâne müfessiri Rasulullah'ın (sas) bu konudaki İlahi Mesajları nasıl okuduğu, ne şekilde anladığı ve ne tür izahlar yaptığı açıklık kazanmıştır. Son bir bilgi kaynağı olarak bilimin ve bilimsel tespitlerin İnsanın Yaratılış Serüveni hakkında ne tür bir yaklaşım içinde olduğu nazara verilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, beşeri bilimler ne kadar maziye gömülürse o kadar karanlıkta kalıyorlar. Evrenin başlangıç noktasını, yaratılış serencamını ve insanın bu evren içine ne zaman dâhil olduğunu kesin belge ve bulgularla ispata yeltenseler de, çoğun, beyhude emek vermiş oluyorlar. Geçmişe mazi diyebilmek ve geleceğe daha hayırlı, faydalı, mesut, müreffeh istikbale yönelmek beşeri ilimlerin istikamet bulmasını sağlayacaktır. Geçmişe dönüldükçe gerilemeye maruz kalacaktır.

Özetle, insanlığın tüm alanlardaki bilgi, birikim ve tecrübesi konusunda muvazene, itidal ve dengeli duruşunda garantörü mesabesindeki Kur'ân-ı Kerim, Sünnet-i Seniyye ve Tabiat Bilimlerinin doğru anlaşıldıkları, sağlıklı biçimde değerlendirildikleri ve evrendeki nizam, hayat ve insan gerçeklerinin onuruna yakışır biçimde yaklaşıldığı takdirde son derece uyumlu oldukları müşahede edilecektir. Kur'ân, Sünnete münafi değildir. Sünnet de Kur'ân'ı nakzetmez. Fen bilimleri diye tabir edilen beşeri ilimler de evren, hayat ve insan hakkında Kur'ân ve Sünnet tarafından gerçekten tespit edilmiş hiçbir hakikate ters düşmez. Gerçek bilimin ortaya koyduğu ve kesinlik kazanmış tespitler de daima Kur'ân ve Sünnetin gerçekleriyle paralel hareket çizgisi izler; asla onlara ters düşmez. Hâsılı bu her üç istinat noktası beraber birer sacayağı gibi taşıdıkları gerçeğe ve insanlığa hizmet ederler ve onu baş tacı ederek onurlu, mesut, huzurlu bir hayata taşırlar. Onların ahenk ve uyumunu fark etmeyen veya kendi aralarında çatıştıran, çeliştiren yaklaşımlar ise insanı zerre kadar ilerletmez aksine onu hem geriletir hem ona çok zarar verirler.

KAYNAKÇA

Alıcı, Mustafa. "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları". Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi 14/6 (2018), 59-89.

Allahverdi, Hüseyin, vd.. *Evrime Nedir Ne Değildir?*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

- Ateş, Kenan. “Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı”, *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi*. edit. Kenan Ateş, 152-175. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2009.
- Darwin, Charles R. *Türlerin Kökeni*. çev. Öner Ünalın. Ankara: Onur Yayınları, 1976.
- Dorman, Emre. “Allah Olmadan Objektif Bir Ahlak Mümkün mü?”. *İslâm Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*. 393-436.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘as, Sünenü Ebî Dâvûd, Mevsuatu’s-Sünne el-kütübü’s-Sitte ve Şurûhuha, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
- el-Fîrûzâbâdî, Meccuddîn Muhammed b. Ya‘kub. Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz. Nşr. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu’l-‘Arab* (I-VI) (thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhamed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli), Dâru’l-Meârif, Kahire ts.,
- Masson, D. *Le Coran et La Révélation Judeo-Chretienne*, Paris, 1958.
- Müslim b. Haccâc, el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, Mevsuatu’s-Sünne el-Kütübü’s-Sitte ve Şurûhuha, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. İnsan ve Tabiat. çev. Nabi Avcı. İstanbul: İşaret Yayınları, 1988.
- Öztürk, Mustafa, vd.. *Evrime Nedir Ne değildir?*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- er-Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*. Trc. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Yarın Yayınları, İstanbul 2015.
- Taslaman, Caner. *Evrime Teorisi, Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2007.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünenü’t-Tirmizî, Mevsuatu’s-Sünne el-kütübü’s-Sitte ve Şurûhuha, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya. Varlık ve Oluş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Ulutürk, Veli, *Kur’an-ı Kerim’de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları.
- Murtada ez-Zebidi, *Tâcu’l-Arûs*. Kahire 1306.

İNSAN VÜCUDUNUN İŞLEYİŞİNDE MOLEKÜLER SEVİYEDE HASSAS AYARLAR (*FINE TUNINGS AT THE MOLECULAR LEVEL IN THE FUNCTIONING OF THE HUMAN BODY*)

Selcen ÇELİK UZUNER

Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Assoc. Prof. Karadeniz Technical University, Faculty of Science, Department of Molecular Biology
and Genetics

E-Posta / E-Mail: selcen.celik@ktu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9558-7048

GİRİŞ

Kâinat ucu bucağı olmayan büyüklükte bir mekân olmasına rağmen, ulaşılabilir her bir noktasına, her bir sistemi incelenebildiğinde tüm kâinatın bir disiplin ve düzenle idame ettirildiği gözlenmektedir. Fizik, astronomi ve matematik bilimleri uzayın mahiyeti, gezegenlerin iç düzeni, gezegenlerin yerleşimi ve birbirleriyle olan mesafeli ilişkilerini anlamaya çalışmaktadır. Özellikle Büyük Patlama (Big Bang) evrenin başlangıcı olarak kabul edilmekte, canlılığın ortaya çıkışının ise bu patlama ile gerçekleştiği bilimsel olarak kabul görmektedir.⁴² Bu kabul, teistik yaklaşımda Tasarım Delilinin alt başlığı olan Hassas Ayar Delili olarak nitelendirilmektedir.⁴³ Bunun yanı sıra, kimya ve biyoloji gibi yaşam bilimleri ise bu kâinatın içinde yaşamla bağdaşan tüm sistemleri anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Daha özelden ise moleküler biyoloji, makro-alem denilen kâinatın içindeki canlı mikro-alemleri incelemeyi düstur edinmiş bir bilim dalıdır. Makro ve mikro-alem birbirine oldukça benzemekte, birbiri içine geçmektedir. Hücre yapısı, başlı başına bir kâinattır. Hücrenin kendi kanunları, iç düzeni, oto-kontrolü bulunmakta ve hiç yorulmadan ya da ertelemeyen bu yapıyı koruyan içsel bir sistemle yönetilmektedir. Üstelik insan gibi çok hücreli canlılarda, her bir hücre aynı zamanda başına buyruk değil, diğer hücrelerle devamlı iletişim halinde ve belli bir organizasyon içinde varlığını sürdürür. Öyle ki bu iletişimin bozulması, hücrenin tek başına kendisinin bozuk olması kadar ciddi klinik sonuçlara yol açabilir. Dolayısıyla her bir hücre başlı başına bir ayarı temsil etmekte, hücre içinde birbirine karışmadan yürütülen tüm mekanizmalarsa hassas ayarla idame ettirilmektedir. Yani ayar içinde ayar bulunmaktadır.

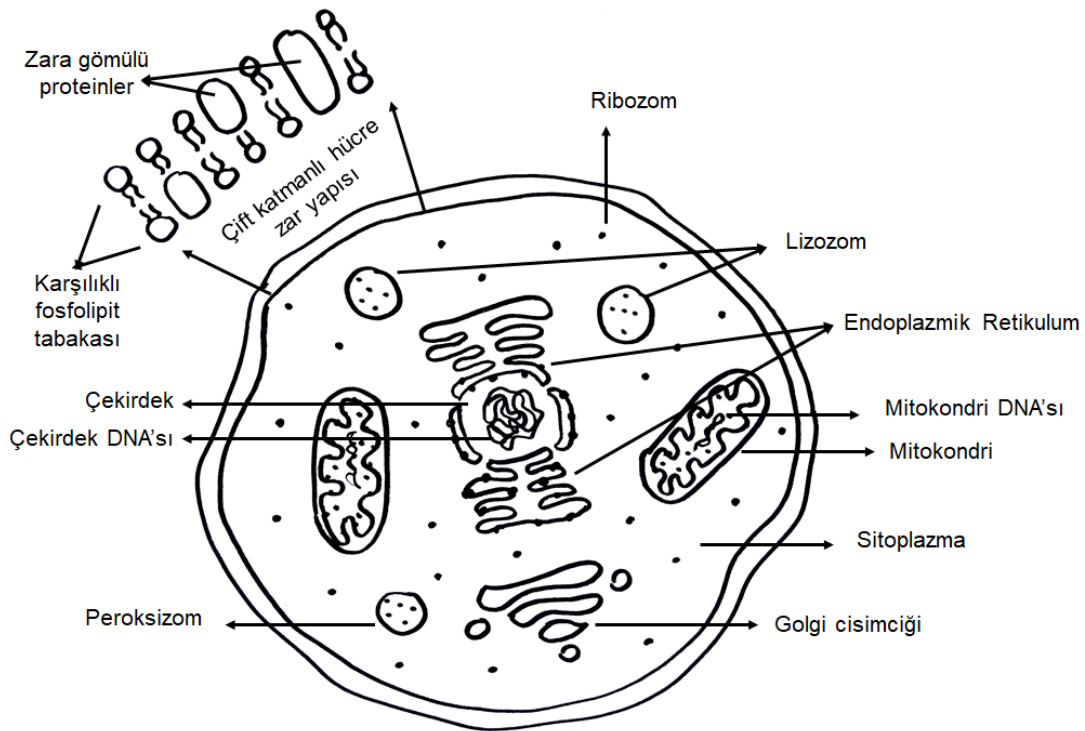
⁴² Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı* (İstanbul Yayınevi, 2018).

⁴³ Hüseyin Şahin, "Tanrı'nın Varlığına Dair Modern Delillerden İnsancı İlke ve Hassas Ayar Delili", *Artuklu Akademi* 1/2 (2014), 57-81.

Bugün edindiğimiz bulgular, canlılığa ait tüm moleküllerin hücre içinde oldukça hassas bir şekilde çalıştığını göstermektedir. Bu çalışma, hücrede ve genlerde ince ayarla çalışan bazı mekanizmaları ve bu ince ayarların düzen ve düzensizlik arasındaki çizgiyi nasıl belirlediğini açıklamayı amaçlamaktadır.

1. Hücrenin Çalışma Düzeni

Bir insan hücresi çekirdek başta olmak üzere mitokondri, lizozom, peroksizom, endoplazmik retikulum ve golgi gibi zarla çevrili organellere sahip olduğu gibi, ribozom gibi zarla çevrili olmayan organellere de sahiptir. Bir hücre, aslında bir insan vücudunun minyatürü gibi işlev görür. Çekirdek, insan vücudunun hem kalbi hem beyni, lizozom ve peroksizom sindirim sistemi, mitokondri metabolizma ve enerji sistemi, endoplazmik retikulum dolaşım ve taşıma sistemi gibi işlev görür (**Şekil 1**). Hücre zarı ise hücreye giriş ve çıkışların kontrolünün yanı sıra hücre içindeki ve dışındaki ortam arasındaki dengeyi sağlar (**Şekil 1**). Ayrıca hücre sitoplazması hücrenin şeklini, hareketini ve hücre bölünmesi sırasında organellerin yeni hücrelere dağılımını yönetir. Hücre sitoplazmasında bulunan ribozomlar (serbest halde veya endoplazmik retikulum üzerinde) çekirdek içindeki DNA molekülünün şifresini proteinlere dönüştürmekle görevlidir (**Şekil 1**). Proteinler canlılığın temel moleküllerinden biridir. Hücrede bunca organel, farklı işler yaparken, hiçbiri bir diğerinin işine dahil olmaz (ancak birlikte bir ahenk içinde çalışabilirler). Aksi halde bir karmaşa bir kaos ortamı hâkim olacaktır.

Şekil 1. Bir insan hücresinin genel yapısı

Hücrede bir işin gerçekleşmesi o işin amacına bağlıdır. Bu işin gerçekleşmesi için verilen kararda üç önemli faktör vardır. Bunlar pozisyon, zaman ve etkileşimdir. Bu faktörler aynı zamanda genomun çalışma prensibini de oluşturmaktadır. Elbette ki, bu faktörler birbirinden bağımsız olmayıp, birbiri içine girerek etki sağlamaktadır. Bu faktörleri, tek başlarına ve birliktelikleri açısından irdeleyelim.

2. Pozisyon

2.1. Hücrenin pozisyonu

Hücrelerin biyolojik aktivitelerini onların hangi organda bulunduğu değiştirmektedir. Örneğin vücutta İnsülin hormonunun (proteininin) üretilmesi gerekiyorsa, bunu vücuttaki tüm hücrelerde değil de sadece pankreastaki (pankreasında tamamı değil) bir çeşit hücrede (beta hücresi) bu protein sentezlenerek tüm vücuda dağıtılır. Dolayısıyla burada hücrenin nerede olduğu (pozisyonu) göreceği/gördüğü fonksiyonla bağlantılıdır. İnsülin geni tüm hücrelerde olmasına rağmen, bu gen sadece pankreas organının sadece bir hücre tipi olan beta hücrelerinde çalıştırılır. Aksi halde vücuttaki tüm hücreler insülin genini çalıştırıp bu hormonu üretseydi, vücutta aniden şeker düşerek ölümlerle sonuçlanırdı. Bunun dışındaki birçok hormonda benzer şekilde üretilir. İnsülin aynı zamanda, beslenmenin ardından hızlı bir şekilde ilgili hücrede üretilmektedir. Bütün hormonların üretimi benzer şekildedir. Hipofiz bezinden salgılanan hormonları kodlayan genler, sadece hipofiz bezinin hücrelerinde çalıştırılır. Bir diğer örnek bağışıklık sistemini oluşturan hücreler üzerinden verilebilir. Bağışıklık sisteminin hücreleri vücuda yabancı olan molekül ve/veya mikroorganizmalara karşı antikor geliştirmekte ve antikorlar sayesinde yabancı içeriklere karşı vücudu savunmaktadırlar. Antikorlar protein yapıda olup, birtakım genlerin ifadesiyle sentezlenir. Bu genler yine vücudun tüm hücrelerinde olmasına rağmen sadece bağışıklık sistemine ait hücrelerde çalışır. İnsülin ve antikorlar gibi, sadece belli bir hücrede üretilen proteinleri kodlayan genlere “doku-spesifik genler” (tissue specific genes) denilmektedir. Ancak bazı genler tüm hücrelerde çalışmak zorundadır. Bu genlere ise “genel hizmet genleri” (housekeeping genes) denmektedir. Genel hizmet genleri, istisnasız bütün hücrelerde, hücre tipine bağlı olmaksızın üretilmektedir. Çünkü bu genlerin işlevi, tüm hücreler için hayatidir.

2.2. Genlerin pozisyonu

Hücrelerin pozisyonu dışında genlerin çalışma şekilleri de genomdaki pozisyonları ile ilgilidir. Yaklaşık 2 metre boyunda olan bir DNA molekülünün görünmez hücrenin daha da görünmeyen çekirdeği içine sığdırmak için kromatin proteinleri ile paketlenmesi (Bkz Şekil 1, Çekirdek DNA'sı) ve bu paketlenme şeklinin genlerin çalışmasını yönettiği bilinmektedir. Örneğin, paketlenmenin daha gevşek olduğu yerlerde (ökromatin bölgeleri) genler aktif olarak çalışmakta, protein ve

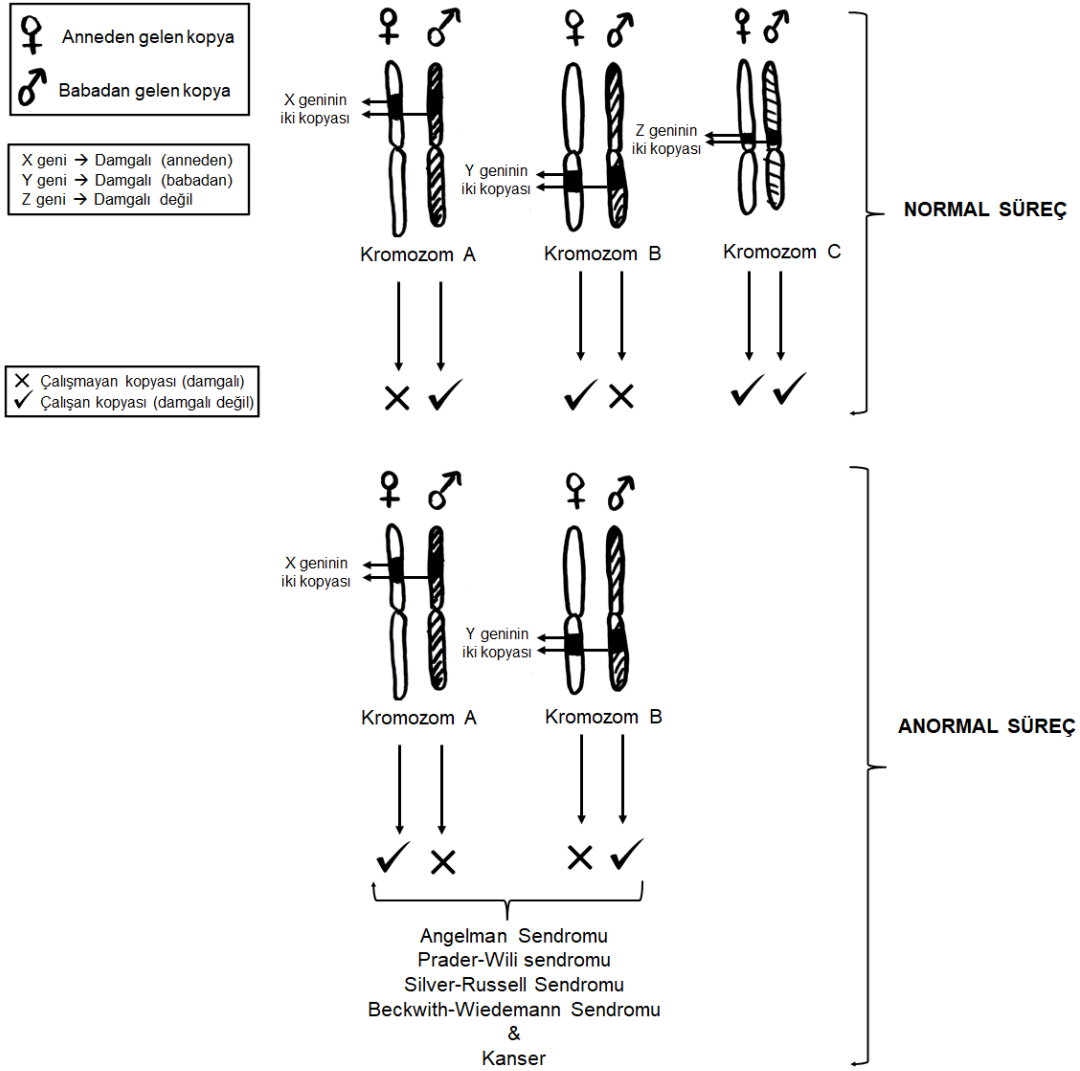
kodlanmayan RNA üreterek biyolojik görevlerini yerine getirmektedir. Bunun tam tersi olarak paketlenmenin daha sıkı olduğu yerlerde (heterokromatin bölgeleri) genler aktif olarak çalışmaz ve biyolojik aktivitelere katılmazlar. Ancak bu sessiz genlerin de çalışması gereken durumlar olduğunda, buldukları kromatin yapısının gevşetilerek buna imkân sağlandığı bilinmektedir.

Ayrıca anne ve babadan birer kopya olarak aktarılan genlerin çoğunda mevcut iki kopya birden çalışırken, bazı genlerin sadece anneden ya da sadece babadan gelen kopyaları çalışmak zorundadır (**Şekil 2**). Bu tarzda çalışan genlere “damgalanmış genler” (imprinted genes) adı verilir. Çalışmaması gereken genin diğer kopyası metil grubu ile işaretlenir, bu mekanizmaya “genomik damgalanma” (genomic imprinting) denir.⁴⁴ Peki ilgili ebeveynden gelmeyen bir kopyanın çalışmaması gerektiğini nasıl biliyoruz? Çünkü aksi halde, örneğin A geninde anneden gelen kopyanın çalışması gerekirken, yerine babadan gelen kopya çalışırsa ya da B geninde babadan gelen kopyanın çalışması gerekirken, yerine anneden gelen kopya çalışırsa zekâ geriliğinden fiziksel kısıtlamalara kadar birçok noktada insan hayatını etkileyen ve tedavisi olmayan genetik hastalıklar ve kanser⁴⁵ gibi farklı birçok hastalık ortaya çıkmaktadır (**Şekil 2**).

---

⁴⁴ Thamban, Thushara vd. “Role of genomic imprinting in mammalian development”. *Journal of Biosciences* 2020 45:1 45/1 (20 Ocak 2020), 1-21. <https://doi.org/10.1007/S12038-019-9984-1>

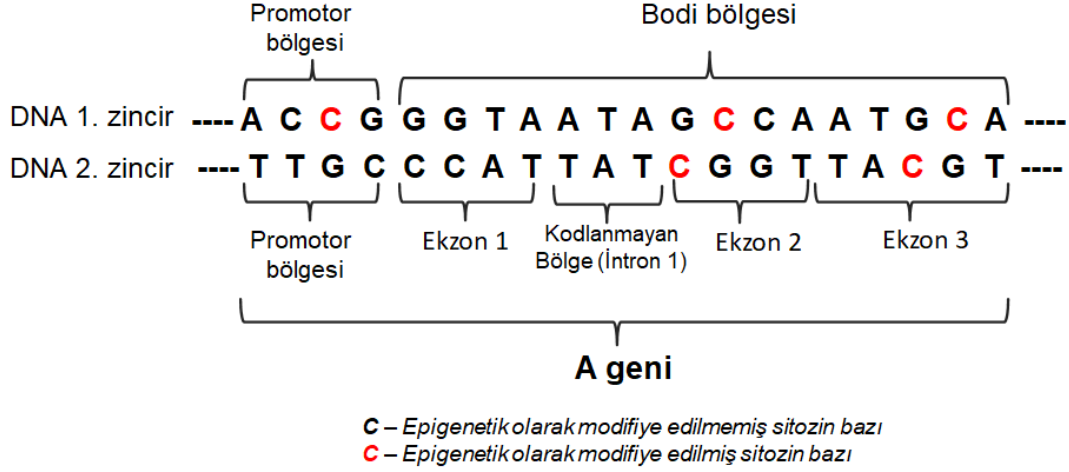
⁴⁵ Lozano-Ureña, Anna vd. “Aberrations of Genomic Imprinting in Glioblastoma Formation”. *Frontiers in Oncology* 0 (12 Mart 2021), 618. <https://doi.org/10.3389/FONC.2021.630482>

Şekil 2. Genomik damgalanmanın normal ve anormal süreçlerdeki işleyişi

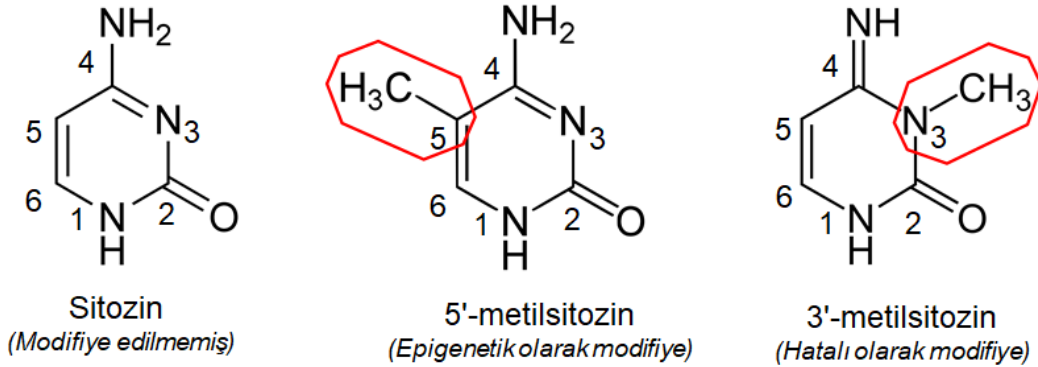
Genleri, kendine has kılan iki temel boyut vardır: birincisi DNA dizilimleri, yani baz (A, T, C, G) sıraları (genetik özelliği), ikincisi ise bu bazlar üzerinde gerçekleşen kimyasal modifikasyonlardır (epigenetik özelliği). Bu kimyasal modifikasyonlar genlerin dizisini değiştirmez ancak çalışma şeklini değiştirir. Bu modifikasyonlara “epigenetik modifikasyonlar” denilmektedir. Öyle ki bir hücreden bölünerek iki farklı birey olarak doğan tek yumurta ikizlerinin gen dizilimleri aynı olsa bile çoğu zaman epigenetik profilleri farklıdır, bu farklılıklarda onların dış görünüşü ve mizacına yansyarak aralarında oluşan farklı fenotibik özelliklerin temelini moleküler düzeyde açıklar.

Genlerde gözlenen en yaygın epigenetik modifikasyon sitozin (C) bazının metil (- CH₃) grubu takılarak modifiye edilmesidir. Bu modifikasyonun genin hangi bölgesinde olduğu biyolojik sonucu değiştirir. Örneğin, bir genin promotor bölgesinde bulunan bir metilasyon, genin sessizleştirilmesine neden olurken, gen bodisi (gene body) denilen bölgesinde yer alan kodlanan ekzon bölgelerinde bulunursa genin çalışmasını (sonuç olarak protein veya kodlanmayan RNA üretmesini) artırmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Örnek bir genin basit yapısı ve sitozin modifikasyonlarının gen boyunca olası pozisyonları

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bahsedilen metilasyon modifikasyonu sitozin bazının kimyasal yapısındaki 5. pozisyonuna metil grubunun (5meC) takılmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak, metil grubunun 3. pozisyona takılmasıyla (3meC) genler için bir epigenetik modifikasyon değil bir DNA hasarı gerçekleşmekte ve DNA için zararlı olmaktadır ⁴⁶ (Şekil 4). Yani, bir kimyasal bileşiğin aynı kimyasal grup veya gruplar tarafından değiştirilmesi mümkün olmakla birlikte, değişimi sağlayacak kimyasal grubun bağlandığı pozisyon, söz konusu ana bileşiği fonksiyonel açıdan pozitif veya negatif olarak etkilemektedir.

Şekil 4. Sitosin bazının 3 farklı yapısı

Genlerde tanımlanan tek epigenetik modifikasyon metilasyon olmayıp, metilasyondan sonra ikinci sıklıkla gözlenen hidrosimetilasyon modifikasyonunun ise en çok beyin hücrelerindeki DNA'da

⁴⁶ Pataillot-Meakin, Thomas vd. "3-methylcytosine in cancer: An underappreciated methyl lesion?" *Epigenomics* 8/4 (01 Nisan 2016), 451-454. <https://doi.org/10.2217/EPI.15.121>

olduğu ve embriyonik dönemde beyin gelişimi için çok önemli olduğu gösterilmiştir⁴⁷. Bu, bazı epigenetik modifikasyonların bazı hücreler için spesifik olduğunu ve o hücelere ait özel fonksiyonların yerine getirilmesine etkili olduğunu göstermektedir.

3. Etkileşim

3.1. Protein Yolakları

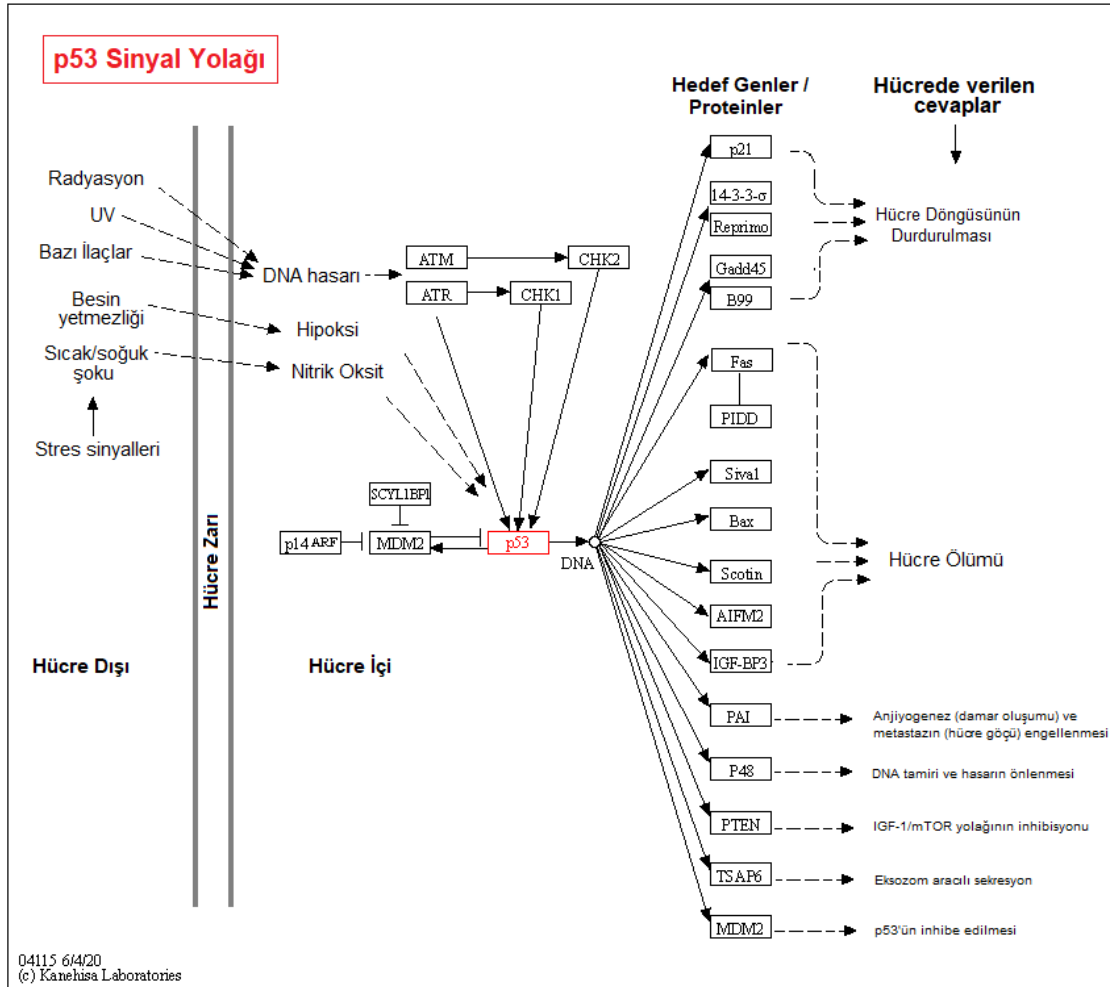
Hücrelerde farklı birçok işlevi olan proteinler, organizma için temel moleküllerdir. Proteinleri üreten genlerdir. Her bir protein bir veya birden fazla gen tarafından üretilir. Proteinler birden fazla görevde yer alabilir. Genellikle bu görevler hücrede benzer amaçlara hizmet eder. Örneğin *p53* geni, diğer genlerin ifadesini yöneten bir p53 proteini üretmektedir (**Şekil 5**). *p53* geni radyasyon ve UV gibi hücresel stresin olduğu durumlarda aktif bir şekilde çalışarak p53 proteininin miktarı artırılır. Hücrenin strese vereceği cevaba göre, örneğin DNA’da bir hasar oluşmuşsa hücre döngüsünün durdurulmasında işlev gören, çeşitli genler aktifleştirilerek bu genlerin proteinleri hücresel cevapta yerini alır (**Şekil 5**, en üst-sağ).⁴⁸ Eğer DNA hasarı tamir edilemeyecek düzeyde ise veya DNA tamiri bir şekilde başarısız olmuşsa hücre farklı proteinler tarafından, hücrenin intiharı olarak bilinen programlanmış hücre ölümüne (apoptoz) doğru götürülür. Hücrede bir şekilde p53 proteininin görevi tamamlandıysa bu protein, MDM2 proteini tarafından tutularak hücrede pasifize edilir (**Şekil 5**, en alt-sağ). P53 proteini gibi binlerce proteinin çalışması bu mantıkla gerçekleşmektedir. Hücrede yapılması gereken işe göre farklı proteinler diğer proteinlerle etkileşime girmektedir. Bu etkileşimlerin her birinin oluşturduğu hücresel cevaplara “yolak” denmektedir. Yolaklar bir çeşit sinyal iletimi mekanizmalarıdır. Proteinler birbirleriyle etkileşime geçtiği gibi yolaklar da birbiriyle etkileşime geçmektedir.

---

⁴⁷ Khare, Tarang vd. “5-hmC in the brain is abundant in synaptic genes and shows differences at the exon-intron boundary”. *Nature Structural & Molecular Biology* 2012 19:10 19/10 (09 Eylül 2012), 1037-1043. <https://doi.org/10.1038/nsmb.2372>

⁴⁸ “KEGG PATHWAY Database”. Erişim 05 Ağustos 2021. <https://www.genome.jp/kegg/pathway.html>

Şekil 5. P53 yolu ⁴⁹. P53 proteini hücre dışı sinyaller sonucunda farklı proteinlerle etkileşerek, farklı hücrelere sebep olmaktadır.

3.2. Zıt fonksiyonlu proteinler

Birçok proteinin birden fazla fonksiyonu bulunmaktadır. Bu fonksiyonlar genellikle benzer hücresel işlevler içindir. Örneğin yukarıda örneği verilen p53 proteini tümör baskılayıcı bir proteindir. Tümör baskılanması için birden fazla yol vardır. Bunlardan bazıları, DNA hasarını tamir etmek, hücreyi ölüme göndermek veya hücrelerin başka bölgelere göç etmesini (metastazı) engellemektir. Mekanizmalar farklı olsa da amaç aynıdır. Ancak bazı proteinlerin birbirinden zıt fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlardan biri Klotho proteindir. Klotho proteini, yaşlanma karşıtı bir mekanizmada görev almaktadır. Belirlenen bu ilk fonksiyonu, bu proteinin kozmetik ve estetik sektöründe kullanılabilir olmasına yol açmıştır ⁵⁰. Yaşlanmaya karşı olan bir protein, hücrelerin

⁴⁹ ("KEGG PATHWAY Database")

⁵⁰ XH, Jin vd. "Expression Pattern and Role of Klotho in Human Hair Follicles". *Annals of dermatology* 31/5

yenilenmesi için hücre çoğalmasını indüklemekle görevlidir. Ancak ilerleyen yıllarda Klotho proteininin, özellikle ovaryum kanserinde tümör baskılayıcı etkisi olduğu⁵¹ ve akciğer kanserinde de büyümeyi durdurucu etkisi olduğu belirlenmiştir.⁵² Bu etkiyi, bir çeşit büyüme faktörü olan insülin büyüme faktörünü inhibe ederek (işlevini engelleyerek) gösterdiği düşünülmektedir.⁵³ Tümör baskılayan bir protein yaşlanma karşıtı bir aktivitenin zıttı olarak hücre bölünmesinin engellenmesinde görev alır. Halbuki Klotho proteininin yaşlanma karşıtı fonksiyonuyla paralel olarak tümöre sebep olduğu da belirlenmiştir.

Klotho proteini dışında bir diğer örnek AGAP3 proteindir. AGAP3 taban tabana zıt iki farklı aktiviteyi yönetebilen iki yönlü ilginç bir proteindir. Bir yandan beynin aktivitesine yanıt olarak sinapsların güçlendirilmesinde, yani beynin öğrenmeyle ilgili kapasitesinin beslenmesinde, fonksiyon görürken; öte yandan beynin aktif bir döneminden sonra dinlenme modunda olmasını da sağlar.⁵⁴ AGAP3 proteininin beynin öğrenmeyle ilgili olan aktivitesini sağlamak için başka bir proteine bağlanabilmesi için özel bir bölgesi bulunmaktadır.

Bu iki örnekten de gözlendiği gibi bazı proteinler, hücrenin kaderini zıt yöne doğru çevirebilme kabiliyetindedir. Bu proteinlerin gösterdikleri zıt etki kendi başlarına değil, başka bazı proteinlere bağlanabilme özellikleri gösterdikleri için bağlandıkları proteinlerle etkileşime girerek gösterdikleri bir etkidir.

4. Zaman

İnsan vücudu, güneş sistemine uyum sağlamıştır. Gün ışığında uyanıklık devresi yaşayan insan gündelik hayatını gece saatlerinde uyku ve dinlenmeye ayırmıştır. Ters durumda yaşayan ya da yaşamak zorunda olan insanlar olsa da insan vücudu için en doğru uyku ve uyanıklık devresinin güneş sistemine paralel olan tarzı olduğu bilinmektedir. Vücudun bu uyumuna “sirkadyen ritim (saat)” ya da “biyolojik saat” denmektedir. Biyolojik saat, gün ışığına göre bazı hormonların salgılanması ve aynı zamanda farklı genlerin aktifleştirilmesiyle devam eden bir döngüdür. Örneğin melatonin, gece 9’da salınmaya başlayan ve saat 7 civarında salınması durdurulan bir “uyku hormonu” olarak da bilinen bir hormondur. Hormonlar bir çeşit protein yapıda moleküllerdir ve genler tarafından

---

(2019), 511-517. <https://doi.org/10.5021/AD.2019.31.5.511>

⁵¹ Y, Yan vd. “Reduced Klotho expression contributes to poor survival rates in human patients with ovarian cancer, and overexpression of Klotho inhibits the progression of ovarian cancer partly via the inhibition of systemic inflammation in nude mice”. *Molecular medicine reports* 15/4 (01 Nisan 2017), 1777-1785. <https://doi.org/10.3892/MMR.2017.6172>

⁵² Chen, Bo vd. “Klotho inhibits growth and promotes apoptosis in human lung cancer cell line A549”. *Journal of Experimental & Clinical Cancer Research : CR* 29/1 (2010), 99. <https://doi.org/10.1186/1756-9966-29-99>

⁵³ Chen vd. 2010

⁵⁴ Oku, Yuko - Haganir, Richard L. “Cellular/Molecular AGAP3 and Arf6 Regulate Trafficking of AMPA Receptors and Synaptic Plasticity”. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0341-13.2013>

üretirler. Melatonin hormonun kansere karşı koruyucu özelliği bulunmaktadır.⁵⁵ Ancak Melatoninin salgılanacağı saatlerde uykuda olmak yerine uyanık olmak bu hormonun salgısını azaltmakta ve süregiden bu rutin sonucu bazı hastalıklara yatkınlık artmaktadır.

Sirkadiyen ritmi düzenleyen genler, temel olarak “gündüz” ve “gece çalışan genler” olarak iki gruba ayrılabilir. Gün ışığında aktif olarak çalışan genlerin başında *BMAL* ve *CLOCK* genleri bulunmaktadır. Gece ise *PER* ve *CRY* genleri aktif olarak çalışır.⁵⁶ Bu iki grup gen birbirinin negatif düzenleyicisidir. Uyku bozuklukları bu yüzden “sirkadyen ritim hastalıkları” olarak bilinmektedir.⁵⁷

SONUÇ

Biyoloji bilimi, fizik ve matematik gibi bilimsel kanunları ve belli sabitleri olan bir bilim dalı değildir. Bunun sebebi her ne kadar canlı organizmalarda birçok mekanizma aynı mantık üzerinde olsa da canlılığın gidişatı tam olarak öngörülememektedir. Bir diğer sebebi ise moleküler biyoloji ve genetik biliminde henüz bilinenlerin bilinmeyenlere göre çok az olmasıdır. Canlılık bir çölse, moleküler biyoloji ve genetik bilimi bu çölün bir avuç kumunu günümüzde ancak anlayabilmektedir.

Fizik, matematik ve astronomi gibi bilimlerin evrenin ve canlılığın başlangıcı ve idame ettirilmesi üzerine vardığı kozmik bulgular insanla bağdaştırılarak “İnsancı İlke” olarak adlandırılmıştır. Buna göre kainattaki düzen ve ayar, insandaki düzen ve ayarla uyuşmakta, bu uyuşum “kozmetik hassas ayar” olarak ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu çalışmada, fizik ve matematik bilimlerinin dışında biyolojik sistemlerde de hassas ayarların olabileceği bazı örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Hassas ayar delili genel olarak dört alt grupta toplanmaktadır; 1) fizik yasalarının hassas ayarı, 2) fizik sabitlerinin hassas ayarı, 3) evrenin başlangıcındaki hassas ayarlar ve 4) kimyasal elementlerin oluşumunda hassas ayarlar.⁵⁹ Bu çalışmada bunlara ek olarak “moleküler biyolojik sistemlerdeki hassas ayalar” başlığı altında bir alt grup önerilmektedir. Aşikâr olan insan hücreleri ve insan DNA’sının kurallarının çok iyi planlanmış / ayarlanmış olmasıdır. Ayrıca hem farklı hücreler kaderler birbiri içine geçirilmiş hem de her bir hücreler kaderin kendi içindeki düzeni belli prensiplere göre düzenlenmiştir. Daha genel bir ifadeyle, düzeni oluşturan ayarların kendi içlerinde

---

⁵⁵ Huang, Yongye vd. “Melatonin inhibiting the survival of human gastric cancer cells under ER stress involving autophagy and Ras-Raf-MAPK signalling”. *Journal of Cellular and Molecular Medicine* 25/3 (01 Şubat 2021), 1480-1492. <https://doi.org/10.1111/JCMM.16237>

⁵⁶ Ye, Rui vd. “Biochemical Analysis of the Canonical Model for the Mammalian Circadian Clock”. *Journal of Biological Chemistry* 286/29 (22 Temmuz 2011), 25891-25902. <https://doi.org/10.1074/JBC.M111.254680>

⁵⁷ Zee, Phyllis C. vd. “Circadian Rhythm Abnormalities”. *Continuum: Lifelong Learning in Neurology* 19/1 Sleep Disorders (Şubat 2013), 132. <https://doi.org/10.1212/01.CON.0000427209.21177.AA>

⁵⁸ Caner Taslaman, *Evren'den Allah'a* (İstanbul: Etkileşim yayınları, 2013).

⁵⁹ Robin Collins, “Evidence for fine-tuning: Robin Collins”, *God and Design* (Routledge, 2003), 193-214.

ayrıca hassas ayarları bulunmakta, birbirinden farklı ayarlar birbirleriyle ahenk içinde bir sistem oluşturmaktadır. Biyolojik sistemlerde kurulmuş olan bu düzenin sacayağını oluşturan faktörler, pozisyon, etkileşim ve zamandır.

Gözle görülmesi zaten mümkün olmayan hatta mikroskopta dahi göremediğimiz ama her biri yaklaşık 2 metre boyunda olan bir DNA molekülünün bu kadar hassas bir denge ile insanoğlu var olduğundan beri görevini aksatmamasının kendiliğinden veya rasgele olarak gerçekleşme ihtimali, teistik düşüncenin tasarım delilinin varmış olduğu her şeyi bilen, irade sahibi, kadir-i mutlak bir Yaratıcı tarafından bilinçli ve planlı şekilde yaratılmış olma ihtimalinden çok daha azdır. Bu derece kompleks ve aynı zamanda düzen içinde görünen bir hayat kör tesadüfler sonucunda kendiliğinden oluşmuş olabilir mi? Nitekim kainattaki hassas ayarlar Kur'an'ın şu yaklaşımıyla örtüşmektedir: “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.” (Bakara Suresi 164. Ayet - Türkçe Meali)

TEŞEKKÜR

Klotho proteini ile ilgili bilgilendirmeleri ve çalışmalarından dolayı Dr. Uğur Uzuner'e (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü) teşekkürlerimi sunuyorum.

KAYNAKÇA

- Chen, Bo vd. “Klotho inhibits growth and promotes apoptosis in human lung cancer cell line A549”. *Journal of Experimental & Clinical Cancer Research* : CR 29/1 (2010), 99. <https://doi.org/10.1186/1756-9966-29-99>
- Collins, Robin. “Evidence for fine-tuning: Robin Collins”. *God and Design*. 193-214. Routledge, 2003. <https://doi.org/10.4324/9780203398265-18>
- Huang, Yongye vd. “Melatonin inhibiting the survival of human gastric cancer cells under ER stress involving autophagy and Ras-Raf-MAPK signalling”. *Journal of Cellular and Molecular Medicine* 25/3 (01 Şubat 2021), 1480-1492. <https://doi.org/10.1111/JCMM.16237>
- Khare, Tarang vd. “5-hmC in the brain is abundant in synaptic genes and shows differences at the exon-intron boundary”. *Nature Structural & Molecular Biology* 2012 19:10 19/10 (09 Eylül 2012), 1037-1043. <https://doi.org/10.1038/nsmb.2372>
- Lozano-Ureña, Anna vd. “Aberrations of Genomic Imprinting in Glioblastoma Formation”. *Frontiers in Oncology* 0 (12 Mart 2021), 618. <https://doi.org/10.3389/FONC.2021.630482>
- Oku, Yuko - Haganir, Richard L. “Cellular/Molecular AGAP3 and Arf6 Regulate Trafficking of AMPA Receptors and Synaptic Plasticity”. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0341-13.2013>
- Pataillot-Meakin, Thomas vd. “3-methylcytosine in cancer: An underappreciated methyl lesion?” *Epigenomics*

8/4 (01 Nisan 2016), 451-454. <https://doi.org/10.2217/EPI.15.121>

Şahin, Hüseyin. “Tanrı’nın Varlığına Dair Modern Delillerden İnsancı İlke ve Hassas Ayar Delili”. *Artuklu Akademi* 1/2 (2014), 57-81.

Taslaman, Caner. *Big Bang ve Tanrı*. İstanbul Yayınevi, 2018.

Taslaman, Caner. *Evren’den Allah’a*. İstanbul: Etkileşim yayınları, 2013.

Thamban, Thushara vd. “Role of genomic imprinting in mammalian development”. *Journal of Biosciences* 2020 45:1 45/1 (20 Ocak 2020), 1-21. <https://doi.org/10.1007/S12038-019-9984-1>

XH, Jin vd. “Expression Pattern and Role of Klotho in Human Hair Follicles”. *Annals of dermatology* 31/5 (2019), 511-517. <https://doi.org/10.5021/AD.2019.31.5.511>

Y, Yan vd. “Reduced Klotho expression contributes to poor survival rates in human patients with ovarian cancer, and overexpression of Klotho inhibits the progression of ovarian cancer partly via the inhibition of systemic inflammation in nude mice”. *Molecular medicine reports* 15/4 (01 Nisan 2017), 1777-1785. <https://doi.org/10.3892/MMR.2017.6172>

Ye, Rui vd. “Biochemical Analysis of the Canonical Model for the Mammalian Circadian Clock *”. *Journal of Biological Chemistry* 286/29 (22 Temmuz 2011), 25891-25902. <https://doi.org/10.1074/JBC.M111.254680>

Zee, Phyllis C. vd. “Circadian Rhythm Abnormalities”. *Continuum : Lifelong Learning in Neurology* 19/1 Sleep Disorders (Şubat 2013), 132. <https://doi.org/10.1212/01.CON.0000427209.21177.AA>

“KEGG PATHWAY Database”. Erişim 05 Ağustos 2021. <https://www.genome.jp/kegg/pathway.html>

HZ. HAVVA’NIN YARATILIŞI (*THE CREATION OF EVE*)

Őadi EREN

Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakóltesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye

Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, Kütahya, Türkiye

E-Posta / E-Mail: sadi.eren@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2903-4509

İLK KADIN: HZ. HAVVA

İnsanlık tarihi boyunca insanlar hep bir anne-baba vasıtasıyla dünyaya gelmiştir. Ancak genellemeler genelde yanlıştır. Her genel hükmün istisnaları da olabilmektedir. Nitekim Şu âyet insanların yaratılıőındaki istisnai duruma dikkat çekerek Şöyle bildirir:

“Doğrusu Allah katında İsa’nın hali, Âdem’in hali gibidir. Onu (Âdem’i) bir topraktan yarattı.”⁶⁰

Hz. İsa’nın Hz. Âdeme benzetilmesi, kendisinin babasız yaratılması cihetiyledir. Bunu anlamakta zorlanıp onu -haŐa- “Allah’ın oğlu” olarak gören Hristiyanlara böyle bir misalle cevap verilmiştir. Yani baba olmadan yaratılmaktan -haŐa- “Allah’ın oğlu” olmak gerekmez. Zira Hz. Âdem’in durumu Hz. İsa’ya göre daha dikkat çekicidir. Çünkü o, baba ve anne olmadan doğrudan topraktan yaratılmıştır.

İŞte yaratılıőta istisnai birer durumu olan Hz. Âdem ve Hz. İsa’nın durumları bu Şekilde Kur’anda anlatılmıştır. Ancak ilk kadın olarak yaratılan Hz. Havva’nın durumu net denilebilecek Şekilde Kur’anda ele alınmamıştır.

Hz. Havva, ilk yaratılan kadındır, bu cihetle insanoğlunun annesi durumundadır. Havva Kur’anda isim olarak geçmez. Ancak bazı âyetlerde ilk yaratılan Âdeme eş olarak yaratıldığı zikredilmektedir.⁶¹ Kur’an-ı Kerim ilk insan olan Hz. Âdemi ise ismen de belirtir, yirmi beş defa ondan bahseder.⁶²

---

⁶⁰ Âl-i İmran, 3/59.

⁶¹ Mesela bkz. Bakara 2/35, A’raf 7/19, Tâhâ 20/117

⁶² Mesela bkz. Bakara 2/31, 33, 34, 35, 37, Âl-i İmran 3/33, 59, 5/Maide 27, A’raf 7/11, 19, 26, 27, 31, 35, 172, İsra 17/61, 70...

Havva adı Tevrat'ta geçer.⁶³ Bu isim Batı dillerine Eva / Eve şeklinde geçmiştir.

Tevrat'ta Hz. Havva'nın yaratılışıyla ilgili olarak şöyle denilir:

“Rab Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi. Âdem, 'İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir' dedi. "Ona 'Kadın' denilecek, Çünkü o adamdan alındı. Bu nedenle adam anasını babasını bırakıp karısına bağlanacak ve ikisi tek beden olacak.”⁶⁴

Hristiyan dünyası Tevrat'ı da ilahi kitap olarak kabul ederler, “Ahd-i Kadim” adıyla ondan istifadeye çalışırlar. Üstteki bu anlatım zamanla “Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması yüzünden erkeklerin bir kaburga kemiği eksiktir” inancına dönüşür. Bir kısım düşünürler, Tevrat'ta geçen bu ifadeyi ilme aykırı bulduklarından inkâr cihetine gitmişlerdir. Andrea Vesalius (ö. 1564) ve yolundan gidenler bu iddiayı çürütünce, kilise ayağa kalkar. Vesalius, terk-i dâr ve diyara mecbur kalır.⁶⁵

KUR'ANDA HZ. HAVVA'NIN YARATILIŞI

Yaratılışla ilgili Kur'anda pek çok âyet vardır. Bunlardan ikisinde şöyle bildirilir:

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. O, sizi bir nefisten yarattı ve ondan (o tek nefisten) eşini yarattı.”⁶⁶

“O (Allah) ki sizi bir nefisten yarattı. Onunla sükûnet bulsun diye eşini de ondan (o nefisten) meydana getirdi.”⁶⁷

Âyette geçen “nefs” kelimesi “ruh, bir şeyin zatı” gibi anlamlara gelir.⁶⁸

Âyetteki “nefs-i vahide: bir nefis”, insan mahiyeti olarak değerlendirilebilir. Âyetin metninde Âdem ve Havva geçmez. Ancak tefsir kitaplarında genelde nefisten murat Hz. Âdem, ona eş kılınan ise Hz. Havva olarak açıklanır.⁶⁹

---

⁶³ Tevrat, Tekvîn, 3/20

⁶⁴ Tevrat, Tekvin, 2/22-23.

⁶⁵ A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kit. İst. 1980, s. 117.

⁶⁶ Nisâ, 4/1

⁶⁷ A'raf, 7/189

⁶⁸ Ragıb el-İsfehanî, *Müfredât*, “N-F-S” md.

⁶⁹ Ebu'l- Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsîru'l- Kur'ani'l- Azim*, Daru'l- Marife, Beyrut 1982, I, 448; Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, (Tefsîru'l- Keşşâf) Dârul- Marife, Beyrût, ts. I, 492; Fahreddin Râzi, *Mefatihul-Gayb* (Tefsiru Kebir), Daru İhyai't- Tûrasi'l-Arabi, IX, 161; Kadı Beydâvi, *Envaru't-*

Âyetteki "ondan" ifadesinden maksat, Hz. Âdem olabileceği gibi, onun yaratılmış olduğu asıl madde de olabilir. Yani Allah Hz. Âdemi hangi asıldan yaratmışsa Hz. Havva'yı da ona eş olarak aynı asıldan yaratmıştır. Nitekim büyük müfessir Fahreddin Razi her iki görüşe de dikkat çekmektedir.⁷⁰

Hz. Havva'nın müstakil bir varlık olarak yaratıldığını söylemek "nefs-i vahide" manasına zarar vermez. Çünkü Kur'an Hz. Âdemin topraktan yaratıldığını açıktan ifade eder. İlk yaratılan Âdem'dir, o insan nev'inin erkek versiyonudur. Havva da ona eş olarak yaratılmıştır, o da insan nev'inin dişi versiyonudur. Dolayısıyla her ikisinin de yaratılışı "nefs-i vahide"dendir.

Fahreddin Razi, bu meselede şöyle der: "Allah Âdemi topraktan yaratmaya kadir olduğuna göre, Havva'yı da topraktan yaratmaya elbette kadirdir. Durum böyle olunca onun Âdemin kaburga kemiklerinden birinden yaratılmasında ne fayda vardır?"⁷¹

Ehl-i Beyt imamlarından Ebu Cafer Muhammed Bâkır'a Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması meselesi sorulduğunda "Allah onu Âdem'in kaburgası dışında bir şeyden yaratmaktan aciz mi?" der. Ardından da şunu rivayet olarak nazara verir: Allah bir avuç çamur alıp o çamuru karıştırır ve bu çamurdan Âdem'i yaratır, geriye kalan çamurdan da Havva'yı yaratır.⁷²

Usûl kitaplarında nazara verildiği gibi "Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmını tefsir eder."⁷³ Kur'an, baştan sona bir bütündür. Âyetin bir kısmını alıp diğer kısmını görmezden gelmek insanı yanlış sonuçlara götürür. Mesela şu âyete bakalım:

"Kim burada (dünyada) âmâ ise, o ahirette de âmâdır, hatta daha da şaşkın bir hâldedir."⁷⁴

Sadece bu âyeti bilen biri, şu dünyada gözü görmeyen birinin diğer âlemde de gözü görmeyecek zannedebilir. Hâlbuki bir başka âyette şöyle denilmektedir:

"Kim Beni zikirden (anmaktan, hatırlamaktan) yüz çevirirse, ona sıkıntılı bir hayat vardır ve Kıyamet Günü onu kör olarak haşrederiz. 'Ya Rabbi, beni niçin kör olarak haşrettin, hâlbuki dünyada görüyordum.' der. Allah der: Evet öyleydi. Sana âyetlerimiz geldi, fakat sen onları unuttun. Bugün de ceza olarak unutulacaksın."⁷⁵

Tenzil ve Esraru't- Te'vil, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1988, I,199; Muhammed Ali Sabuni, Safvetu't- Tefasir, Ensar Yay. İst. 1987, I, 258...

⁷⁰ Râzi, IX, 161; ayrıca bkz. Muhammed Tâhir İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Daru't- Tunusiye, Tunus, 1984, IV, 215; Hayreddin Karaman vd. Kur'an Yolu, Ankara 2017, II,11

⁷¹ Râzi, IX, 161

⁷² Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, Mizan, Daru'l- Kütübi'l- İslamiye, 1385 h., IV, 156.

⁷³ Subhi Salih, Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân, Daru'l-İlm, Beyrut, 1368 h. s. 299

⁷⁴ İsrâ, 17/72.

⁷⁵ Taha, 20/124-126.

Benzeri bir şekilde, bir kısım tartışmalı konularda bir âyetten veya bazı âyetlerden yola çıkarak hüküm vermek doğru değildir, Kur'anın tamamına bakmak gerekir.

İşte konumuzla ilgili bir başka âyette diğer kadınların yaratılışı da aynı üslupla anlatılmakta ve şöyle denilmektedir: **“Kendileriyle sükûnet bulmanız için nefislerinizden eşler yaratması O'nun âyetlerindedir.”**⁷⁶

Keza şu âyet da bu manayı teyid eder:

“Allah, size nefislerinizden eşler var etti.”⁷⁷

İnsanın eşi, onun cinsindedir ama ondan yaratılmamıştır. Kadın ve erkek bir cihetten bakıldığında bir elmanın iki parçası gibidir, birbirini tamamlar.

Öyle anlaşılıyor ki Hz. Âdem nasıl yaratıldıysa Hz. Havva da onun yaratıldığı topraktan ona mukabil bir eş olarak yaratılmıştır.

HADİSLERDE HZ. HAVVA’NIN YARATILIŞI

Hazreti Peygamber bir hadislerinde şöyle bildirir:

“Kadın eğe kemiğinden yaratıldı. Düzeltmeye kalkarsanız onu kırarsınız”⁷⁸

Pek çok İslam âlimi kadının eğe kemiğinden yaratılmasını hakikat olarak anlamış, yani kadının yaratılış maddesini eğe kemiği olarak kabul etmiştir.⁷⁹

Hâlbuki hadisin başka varyantlarında **“kadın eğe kemiği gibidir”**⁸⁰ denilmesi meseleyi halletmektedir. Yani bu bir teşbih olup, bununla kadının farklı tabiatına dikkat çekilmiştir. Bu ise, narinlik ve kırılganlık yönüyle olabilir.⁸¹

Kaldı ki ilgili metinlerde Hz. Havva'nın adı geçmemektedir.⁸²

Hamdi Yazır'a göre bu rivayet, erkekle kadının arasındaki tabiat farklılığına ve kadınların erkekleştirilmeye kalkışılması, onları kırıp atmak olduğuna tembih ihtiva eden bir temsildir.⁸³ Mesela, kadın fıtraten zinete düşkündür. Bu gerçeği göz ardı eden bir aile reisi, kendisine kıyas ile

---

⁷⁶ Rûm, 30/21

⁷⁷ Nahl 16/72. Bu konuda şu âyetlere de bakılabilir: Şûrâ 42/11, Zümer 39/6

⁷⁸ Buhârî, Nikâh, 80, Rada, 62, Enbiya, 1; Müslim, Rada, 65; İbn Hanbel, V, 8; Tirmizî, Talak, 12.

⁷⁹ Bkz. Yahya Arslan, “Kur'an Ayetleri Bağlamında İnsanın Elementer Yaratılışının Değerlendirilmesi”. *Journal of Analytic Divinity*, (Aralık/December 2022), s. 60.

⁸⁰ Buhârî, Nikâh, 79; Müslim, Rada, 65; Tirmizi, Talak, 12; Darimi, Nikâh, 45

⁸¹ Bkz. Hatice Kelpetin Arpaguş, "Kur'an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış," *Tarihten Günümüze Kur'ana Yaklaşımlar*, 2009. İstanbul, s. 597

⁸² Bkz. Arpaguş, s. 593

⁸³ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 1272-1273

hanımına muamele etse, onu kırmış olacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlatılan Kur'an Yolu tefsirinde şu değerlendirme yapılır:

“Hadislere göre kadınları erkeklere benzetmeye, tabii özelliklerini yok etmeye kalkışmak, eğimli yaratılmış kaburga kemiğini düz hale getirmeye uğraşmak gibidir. Kaburga ancak kavisli olduğunda uygun, sağlam ve kâmilidir, fonksiyonunu yerine getirir; düz olsaydı akciğerin şekline uymaz ve onu koruyamazdı. Şu halde onu düzeltmeye çalışmak bozmaya ve kırmaya çalışmak demektir.”⁸⁴

Hadisteki ifadenin hakikat değil mecaz olduğunu nazara vererek meseleyi halletmek mümkün iken, “mevzudur” diyerek inkârı cihetine gitmek veya bu hadisi nazara vererek “İslamiyet kadını tahkir etmiştir” gibi bir iftirada bulunmak, hiç de akl-ı selime yakışan bir durum değildir.⁸⁵

İSLAM'I ANLAMADA ÜÇ BÜYÜK HATAMIZ

Bediüzzaman, İslam'ı anlamada üç büyük yanlışımıza şöyle dikkat çeker:

1-İsrailiyâtı dinin usûlüne karıştırmak.

2-Dinî hikâyelerden inanç hükümleri çıkarmak.

3-Âyet ve hadislerdeki mecazî ifadeleri hakikat olarak görmek.⁸⁶

Bir kelamın hakikat mi yoksa mecaz mı olduğu bazan çok net olmayabilir. Bazıları hakikat olarak görürken bazıları da mecaz olarak değerlendirebilir. **Hakikat**, lafzın va'zedildiği anlamda, **mecaz** ise bundan farklı bir şekilde kullanılmasıdır. Mesela "**Devletin eli**" ifadesi bir mecaz olup, devletin güç ve kudretini ifade eder. Bunu doğrudan bizim elimiz gibi anlamaya çalışmak, belâğatten nasipsizliktir. Bu tür mecazlar, Kur'ân âyetlerinde dikkat çekecek sıklıkta kullanılmıştır. Zira mecaz insanın ufkunu açar, derin manaları az bir lafızla anlatmaya yardımcı olur. Mesela şu âyete bakalım:

---

⁸⁴ Karaman vd. **Kur'an Yolu**, Ankara 2017, II,11

⁸⁵ Bu konuda şu makalelere de bakılabilir: Ali Soylu, "**Memlük Müfessiri Kurtubî'nin Yaratılış ve Irk Kavramına Yaklaşımı**" Academic Platform Journal of Islamic Researches, 3-3, 332-343, 2019; Züleyha Birinci, "**Nefs-i vâhide**" İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılış Hakkında Bir Değerlendirme, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 47, Aralık 2014; Mustafa Tunçer, **Kur'an-ı Kerim Işığında Kadının İtibarını Düşüren Konuların Değerlendirilmesi**, Trabzon İlahiyat Dergisi, 6/1 (Bahar 2019): 153-188.

⁸⁶ Said Nursi, (Bediüzzaman), **Muhakemat**, Envar Neşriyat, İst. 2002, s. 9

"Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlı' dediler... Doğrusu Allah'ın her iki eli açıktır, dileği gibi verir..."⁸⁷

Âyette geçen "Allah'ın eli" ve "Allah'ın iki eli" ifadeleri birer mecaz olduğu gibi, "Eli bağlı" ifadesi cimrilikten" ve "Eli açık" ifadesi nimet ve kudretten kinaye olarak kullanılmış birer mecazdır.⁸⁸ Nitekim "Falanın eli açıktır" ifadesi gerçekten onun elleri uzanmış, açılmış anlamında değildir. Hatta elleri kolları olmayan cömert insanlar için de "Eli açık" tabiri kullanılır.

İşte kadının kaburga kemiğinden yaratılması rivayeti de hakikat veya mecaz olarak değerlendirmeye açık görülmektedir. Bu sebeple tarih boyu her iki yönüyle de ele alanlar çıkmıştır.

KELAMDA MANA MERTEBELERİ

Bir kelamı değerlendirirken o kelamla ilgili farklı manalara ulaşabiliriz. Bunları birbirinden ayırt etmek gerekir. Bediüzzaman bu meyanda hadislerin değerlendirmesinde şu üç hükme dikkat çeker:

1-Bu, peygamberin kelâmıdır.

2-Bu kelâmdan kastedilen mana ne ise, haktır ve doğrudur.

3-"Bu kelâmdan murat budur, bu sadefte olan cevher budur, ben gösteriyorum."⁸⁹

Bunları ana hatlarıyla şöyle ele alabiliriz:

1-Bu, peygamberin kelâmıdır.

Bu hüküm, mütevatir bir rivayetin neticesidir. Hadis mütevatir derecede sağlam bir rivayetle gelmemişse o sözün peygambere nisbeti daha zayıf olur. Böyle bir durumda "Bu hadis değildir" diyen kimse hadisin manasını değil, peygambere ait olmasını reddetmiş demektir.

2-Bu kelâmdan kastedilen mana ne ise, haktır ve doğrudur.

Peygamber sözü olduğuna göre elbette doğrudur. Bu iki hükümde ittifak etmek lazımdır. Çünkü tevatürle nakledilen bir hadisi reddeden bile bile inkâr etmiş ve yalanlamış olur. Hadisten murat olan manayı inkâr eden adam dalâlete gider, zulmete düşer.

3-"Bu kelâmdan murat budur, bu sadefte olan cevher budur, ben gösteriyorum."

"Bu kelâmdan murat budur" ifadesi, -keyfi olmamak ve bir delile dayanmak şartıyla- içtihadın neticesidir. Müçtehit olan biri başka müçtehidin taklidine mükellef değildir. Bu üçüncü hükümde

---

⁸⁷ Maide, 5/64

⁸⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XII, 41-43; Kurtubi, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'ân*, VI, 154-155

⁸⁹ Said Nursi, (Bediüzzaman), *Muhakemat*, Envar Neşriyat, İst. 2002, s. 48

çok farklı değerlendirmeler ortaya çıkar. Âyet ve hadislerin yorumunda görülen “Falan bu konuda şöyle dedi. Filan da böyle dedi. Ayrıca şu da denildi” gibi ifadeler buna şahittir.

Dolayısıyla konumuzla ilgili olarak ele aldığımız “kadının kaburga kemiğinden yaratılması” meselesinde şöyle diyebiliriz: Bu, peygamberin kelâmıdır. Bu kelâmdan kastedilen mana ne ise, haktır ve doğrudur. Bunun mecaz mı yoksa hakikat mi olduğu ise tartışmalıdır. Serdettiğimiz deliller muvacehesinde bunun mecazi bir anlam ifade ettiğini tercih etmekteyiz.

SONUÇ

Din bir imtihandır. Öyle görülüyor ki dinin nasslarını doğru olarak anlamak da bu imtihanın bir parçasıdır. Nassların pek çoğu genelde ekser muhatapları tarafından aynı şekilde anlaşılırken bazı nasslar farklı şekilde de anlaşılabilir. Hz. Havva'nın yaratılış keyfiyetinin de bunlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Bu meselede başlıca şu noktalar dikkat çekmektedir:

-Kur'anda Hz. Âdem'in yaratılışı net olarak anlatılmış, ama Hz. Havva'nın yaratılış keyfiyeti çok da net ifade edilmemiştir.

-Kur'an insanların bir “nefs-i vahideden” yaratıldığını anlatır. Bu nefsi vahideden de eş yaratılmıştır.

-Pek çok İslam âlimi “nefs-i vahide”yi Âdem, eşini de Havva olarak açıklar.

-Bu mana Tevrat'ta doğrudan net ifadelerle anlatılan bir durumdur. Ancak Tevratın kısmen tahrife maruz kaldığı göz ardı edilmemelidir.

-Kur'anın başka ayetlerinde insanın eşinin onun nefsinden olduğunun ifade edilmesi, aslında “nefs-i vahideden” muradın ne olduğunu anlamamıza yardım etmektedir. Çünkü insanın eş maddesi itibarıyla ondan bir parça değildir. Bu durumda Havva da Âdemden madde itibarıyla bir parça olmamalıdır.

-Hazreti Peygamber kadının eğe kemiğinden yaratıldığını söyler. Ama ilgili hadiste Havva ismi geçmemektedir ve bu hadisten mecazi bir mana kastedilmesi de mümkündür. Nitekim hadisin başka varyantlarında bu mana teşbih edatıyla nazara verilmektedir.

- Bütün bunların sonucu olarak şunu söyleyebiliriz: Allah Hz. Âdemi hangi asıldan yaratmışsa Hz. Havva'yı da yine o asıldan yaratmıştır. Yani kadın ve erkek insan türünün birbirine mukabil ve birbirini tamamlayan iki ferdidir.

Burada ulaştığımız bu sonuç Hz. Havva'nın nasıl yaratıldığı hususunda delillere dayalı bir kanaattir, yoksa “mutlaka böyle olmuştur” diyebilecek netlikte bilgilere sahip değiliz.

Bu şekilde farklı yorumlara açık olan meselelerin bir itikat konusu yapılmaması gerekir. Hz. Havva'nın Allah tarafından yaratılması itikadın konusudur, ama nasıl yaratıldığı konusu ise, üstte ayrıntılarıyla ele alındığı gibi- farklı yorumlara ve tevellere açıktır.

Âlimler ihtilaflı konularda sözlerinin sonunda genelde şu iki âyeti nazara verirler:

“De ki: Gerçek ilim Allah katındadır.”⁹⁰

“De ki: Gaybı ancak Allah bilir.”⁹¹

Bize de düşen bunları söylemek ve gerçekte nasıl olmuşsa o şekliyle kabul ettiğimizi ifade etmektir.

BİBLİYOGRAFYA

ADIVAR, A. Adnan, **Bilim ve Din**, Remzi Kit. İst. 1980

ARPAGUŞ, Hatice Kelpetin, “**Kur an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış**,” Tarihten Günümüze Kur'ana Yaklaşımlar, 2009. İstanbul

BEYDÂVÎ, Kadı, **Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil**, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1988

BİRİNCİ, Züleyha, “**Nefs-i vâhîde**” İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 47, Aralık 2014

BUHÂRÎ, Muhammed İsmâil, **Câmiu's-Sahîh** (Sahîhu'l- Buhârî), Çağrı Yay. İst. 1981.

DARİMÎ, Abdurrahman, **Sünen**, Çağrı Yay. İst. 1981

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Daru't- Tunusiye, Tunus, 1984

İBN HANBEL, Ahmed, **Müsned**, Çağrı Yay. İst. 1981

İBN KESİR, Ebu'l- Fida İsmail, **Tefsîru'l- Kur'ani'l- Azim**, Daru İhya-ı Kütübi'l-Arabiyye

İSFEHANÎ, Ragıb, **Müfredat**, Daru'l- Kalem, Dımeşk, 1992

KARAMAN, Hayreddin vd. **Kur'an Yolu**, Ankara 2017

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'ân** (Tefsîru'l- Kurtubî), Mısır, 1938.

MÜSLİM, İbn Haccâc, **Câmiu's-Sahîh**, (Sahîhu Müslim) Çağrı Yay. İst. 1981.

NURSÎ, Said (Bediüzzaman), **Muhakemat**, Envar Neşriyat, İst. 2002

RÂZÎ, Fahreddin, **Mefatihul-Gayb** (Tefsiru Kebir), Daru İhyai't- Tûrasi'l-Arabi

---

⁹⁰ Mülk, 67/26

⁹¹ Bkz. Neml, 27/65. Bu ifade âyetten bir ihtisardır, yani kısaltma yapılarak meydana getirilen bir cümledir. İlgili âyet metninin mealî ise şöyledir: “De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başkası gaybı bilmez.”

SABUNÎ, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, Ensar Yay. İst. 1987

SALÎH, Subhi, **Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an**, Daru'l-İlm, Beyrut, 1368 h.

SOYLU, Ali, “**Memlûk Mûfessiri Kurtubî'nin Yaratılış ve İrk Kavramına Yaklaşımı**” Academic Platform Journal of Islamic Researches, 3-3

TABATABAÎ, Muhammed Hüseyin, **Mizan**, Daru'l- Kütübi'l- İslamiye, 1385 h.,

TEVRAT (Kitab-ı Mukaddes)

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed, **Sünen**, Çağrı Yay. İst. 1981

TUNÇER, Mustafa, **Kur'an-ı Kerim Işığında Kadının İtibarını Düşüren Konuların Değerlendirilmesi**, Trabzon İlahiyat Dergisi, 6/1 (Bahar 2019)

ZEMAŞERÎ, Mahmûd b. Ömer, **Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl**, (Tefsîru'l- Keşşâf) Dâru'l-Marife, Beyrût, ts.

KAINATIN DİLİ MATEMATİK (*MATHEMATICS, THE LANGUAGE OF THE UNIVERSE*)

Ömer AKIN

Prof.Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Matematik Bölümü,
Ankara, Türkiye

Matematikçiler Derneği Onursal Başkanı

*Prof.Dr., TOBB University of Economics and Technology, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Mathematics, Ankara, Türkiye*

Honorary President of the Association of Mathematicians

E-Posta / E-Mail: omerakin@etu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6359-1640

Bu konuyu incelemeye çalışırken aşağıdaki gerçeğe dikkatlerinizi celbetmeyi gerekli buluyorum:

İnsanoğlu, hareket halindeki cisimlerle, çekim ve akım olayları, ile dolu olan, sürekli değişen bir dünyada yaşamaktadır. Böyle bir Dünyada karşılaştığımız problemleri genel olarak ikiye ayırabiliriz:

1) Değişim problemleri (örnek olarak Hareket, yaş, kütle): Bu tür olayları *türev* ile (diferensiyel Denklemler) ifade edebiliriz.

2) Ölçüm(kapasite) problemleri (Örnek olarak alan, hacim, yol): Bu olayları ise *integral* ile modelleyebiliriz.

İşte, günlük hayatımızı oluşturan bu problemlere çözüm getirmesi yanında, BİLİM ve TEKNOLOJİ'nin ortak anlaşma DİLİ MATEMATİK tir. Anlaşabilmek için dil ne kadar gerekli ise bilim ve teknoloji için de MATEMATİK o kadar gereklidir.

Matematik kelimesi, “bilim”, “bilgi” ve “öğrenme” gibi anlamlara gelen “máthema” kelimesinden türemiştir. Kelime manası “öğrenilmesi gereken şey”, yani, bilgidir. Matematik insanlık tarihi kadar eski bir bilimdir. İnsanoğlu matematiği ilk olarak nesnelere saymak ve ölçmek için kullanmıştır. Ancak aradan geçen zaman içinde kainattaki daha karmaşık olayların incelenmesiyle diğer bilim dalları gibi Matematik de büyük bir ilerleme kaydetti; artık onu birkaç cümle ile tanımlamak mümkün değildir. Aslında Matematiğin ne olduğunu, onun içine girdikten

sonra, bilgimiz ölçüsünde ve ilgimiz yönünde, anlar ve algılarız. Bu yüzden Matematiğin kapsamı ve tanımını farklı biçimlerde verilebilir.

Matematiği kısaca tanımlamak gerekirse: Matematik; nicelik, yapı, uzay ve değişim gibi konularla ilgilenen bir ilimdir. Bu yüzden kainattaki olaylar hakkında araştırma yapmak ve onların iç yüzünü anlamak için matematiksel yapılar kullanılmaktadır. Matematik ilmiyle ilgilenen kişilere ise matematikçi denir. Matematikçiler matematiksel yapılar yardımıyla örüntüleri araştırır ve bunları yeni hipotezleri formüle etmekte kullanırlar. Bu hipotezlerin doğruluğunu veya yanlışlığını matematiksel ispat yoluyla çözmeye çalışırlar. Matematik problemlerinin çözümü için gerekli araştırma yıllarca hatta yüzyıllarca süren bir çaba gerektirebilir.

Matematik kullanılma amacı ve kullanan kişiye göre farklı anlamlar kazanabilmektedir. Bazıları için Matematik sadece bir araç iken diğerleri için hayatı anlamının ve sevmenin bir yoludur. Matematik insan beyninin bir ürünüdür. Matematikteki berrak düşünce gücünün insanoğlunu olgunlaştırdığı ve sonsuzluk kavramıyla tanıştırmış olduğu şüphesizdir. Matematik bir sanat dalı olarak düşünülebilir ve matematikçi onu bir sanat olarak icra eder. Onun için önemli olan estetik değeri ve Matematiğin kendi içinde bir işe yaramasıdır. Diğer taraftan Matematik, Yaratıcı'nın kâinatın içine bıraktığı ipuçlarıdır. Zaten insanların matematikle, bilimle uğraşmaya başlamasının temelinde yatan içgüdü de budur. Bu yönüyle kâinatın kitabı Matematik dilinde yazılmıştır diyebiliriz. Bilimin gayesi kâinatı; kâinatta olan her şeyi anlamak, onlara hükmetmek ve yönlendirmek olduğundan kâinatın kitabını okuyabilmemiz gerekir. Kâinat yaratılırken Yaratıcı tarafından konulan kanunlar bir sır olarak olayların arkasına saklanmış ve insanların bu kuralları yine Yaratıcı tarafından verilen beyin gücü ile araştırması ve açıklaması istenmiştir. İBN-İ HALDUN: *“Matematik insanın davranışlarını değiştirir; hatta insanı dürüst kılar.”* Derken Galileo da *“İnsana bu mükemmel beyni veren Allah'ın, insanın bu beyni kullanmasını istemediğine inanmıyorum”* sözü ve Einstein'ın kâinatın sırlarında saklı olan bu güzelliklere ulaşma heyecanı matematiğin önemini dile getiriyordu. Dolayısıyla kainattaki kanunları anlamak ve yorumlayabilmek için matematik dilini bilmemiz gerekir. İnanmalıyız ki gerçekten matematikteki her şey kâinatın kuralları ile örtüşür. Matematikçilere düşen görev de içinde yaşadığımız kâinatın, sosyal hayatın ve matematiğin kurallarının birbiriyle ne kadar uyumlu olduğunu adım adım ortaya koymaktır.

Bu konuşmamızda kısaca Matematiğin ne olduğunu, önemini, kainattaki ve bazı bilim dallarındaki (Ekoloji, ekonomi, tıp vb.) uygulamaları ile ilgili bazı örneklerinden bahsedeceğiz. Daha sonra da matematik hakkında söylenen önemli sözler üzerinde duracağız. Bu çalışmanın sonunda matematiğin bilim ve teknolojinin ortak dili olduğunu ortaya koymuş olacağız.

KAYNAKLAR

1. Ömer AKIN, Matematik Analiz ve Analitik Geometri (Cilt1-2), 2001(Palme Yayıncılık).
2. Ömer AKIN, Bilgisayar Destekli ve Matematiksel Modellemeli DİFERENSİYEL DENKLEMLER VE SINIR DEĞER PROBLEMLERİ, 2006 (Palme Yayıncılık).
3. Ömer AKIN, Beş Büyük Cebir Bilgini, 1994 (M.E.B.).
4. Matematik Dünyası, Haziran 1992 (Cilt2-Sayı1,3).
5. Matematik Dünyası, Ekim 1993 (Cilt3, Sayı 4).
6. Matematik Dünyası, Haziran 1992 (Cilt2, Sayı 3).
7. Matematik Dünyası, Ekim 2000 (Cilt9, Sayı 4).
8. Ergun GÖZE, Soruşturma (Cengiz ULUÇAY Konuşuyor), 2001 (Boğaziçi Yayınları).
9. H. Hilmi HACISALİHOĞLU, Fen Bilimlerinden Sosyal Bilimlere Özel Alanlar ve Öğretimi, 29.01.2005, Antalya.
10. H. Hilmi Hacısalihoğlu, Niçin Matematik.
11. Cevat KART, Matematik ve Ülke Kalkınmasındaki Rolü, Çağdaş Eğitim Dergisi (3/8).
12. Ali Ülger, Matematiğin Kısa bir Tarihi.

ATOMUN CANLIYA HİZMETİ (SERVICE OF THE ATOM TO LIFE)

Yahya GÜZEL

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Fen Fakültesi, Kimya Bölümü, Kayseri, TÜRKİYE

Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Science, Department of Chemistry, Kayseri, TÜRKİYE

E-Posta / E-Mail: yguzel@erciyes.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4698-1866

GİRİŞ

Atomlar ve moleküllerdeki hareketlerin sonunda neden canlılara hizmet ortaya çıkar? Cansız şeylerin hayattan bir hissesi var mıdır? Hayatın oluşması ve devamı için biyolojik ve fizikokimyasal davranışlar, atomların hangi özelliklerine bağlıdır? Atomun yapısı ve özellikleri üç ayrı kuantum mekanik bilgileriyle tanımlanmıştır: a) Siyah Cisim Işıması, b) Fotoelektrik ve c) Atomik Spektroskopi olaylarını kuantum mekanik.

Kuantum teorisinin ortaya çıkması

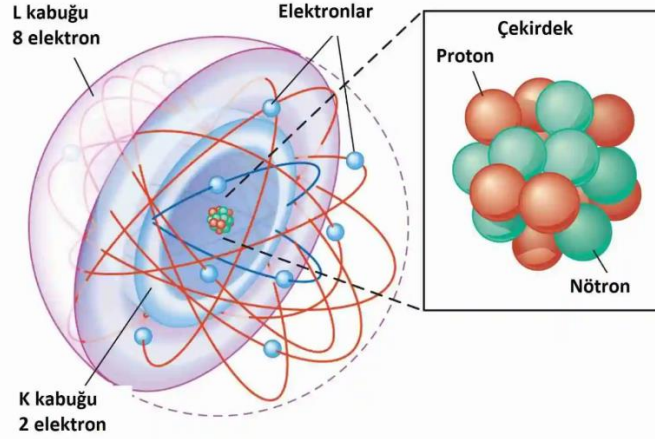
a) Bir katı içindeki atomların mutlak sıfır sıcaklığında (0 K-ideal kristal maddenin bulunmamasından dolayı hiçbir zaman ulaşılamayan bir sıcaklık) dahi bir titreşim hareketine sahip olduğu,

b) Atomların elektronlarına sahip olma kabiliyetleri yüzünden farklı iyonlaşma enerjilerine, elektron ilgisine bağlı olarak birbirleriyle reaksiyona girebildiği

c) Her bir atomun elektronlarının farklı enerji kuantlarında yerleşmesi yüzünden karakteristik parmak izlerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Atomun Yapısı

Kimyacıların ilgilendiği atomun temel parçacıkları olan elektron, proton ve nötronun ayrı ayrı sayıları yüzünden atomların özgün davranışları ortaya çıkar. Her bir atomun diğerlerinden ayırt eden özellikleri basit bir şekilde atomu oluşturan elemanların farklılığına bağlıdır.

Şekil 1. Bir atomu oluşturan elektron, proton ve nötronun gösterimi [1]

Şekil 1 de görüldüğü gibi atomun merkezinde küçük bir hacmi işgal eden çekirdekte proton ve nötron bulunur. Proton sayısına bağlı olarak atomun grup ve periyot numarası belirlenir ve atomun karakteri oluşur. Çekirdeğin çekme kuvvetine bağlı olarak elektronun dönme hızı (ortalama hız yaklaşık 1000 km/s) değişir ve bu hız makul aralıktadır. Elektronun çok hızlı olmasında bir cismin hacmi küçülecekken çok yavaş olmasında ise büyüyecektir. Öyle ki; yaklaşık 80 kg ağırlığındaki bir insanın kalem kadar küçük veya bina kadar büyük olması, ne kadar anormallikler doğuracak ve hayatı yaşanmaz hale getirecektir, kolayca anlaşılır. Çekirdekteki proton sayısı yüzünden reaktiflikleri değişen atomlar, birbiriyle aynı fiziksel ve kimyasal özelliğe sahip değildir. Değerlik elektronlarını kullanarak girdikleri tepkime sonunda bağ tipi, bağ sayısı ve bağ kuvveti, iki atom arasındaki paylaşılan elektron miktarından ortaya çıkar [2]. Kimyasal bağlara bağlı olarak üretilen moleküller o kadar karmaşıktır ki kâinatta gördüğümüz her şey bu karmaşıklık içinden özel bir tasarımla vücuda gelir.

Kuantum Teorisinin Kanunlaşmaması

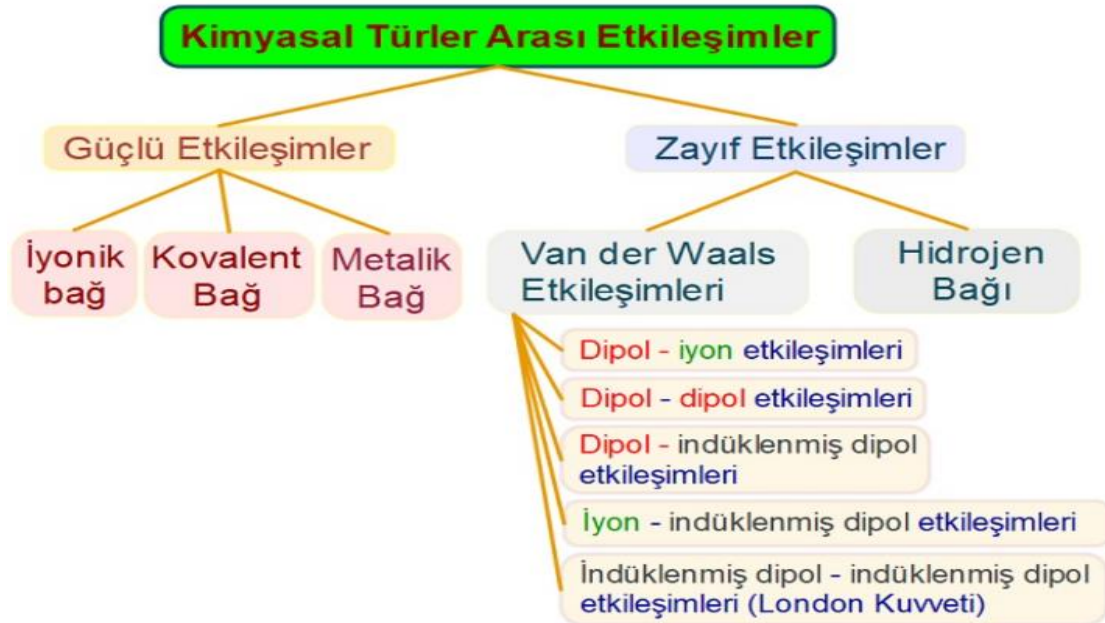
Atom ve moleküllerdeki hayata hizmet eden incelikler henüz tamamen çözülemeyen kuantum bilgilerine dayanır. Kuantum kimyası atom altı tanecikler arasından en çok elektronun faaliyetlerini ve buna bağlı olarak foton ve enerji alış-verişlerini inceler. Şekil 2 de çekirdekten uzaklığa karşı elektron yoğunluk fonksiyon çizgileri ile girişim ve perdeleme gösterilmiştir. 1S elektronları 2S ve 2P elektronlarını çekirdeğe karşı etkili bir şekilde perdeler. 2S orbitali 2P orbitalinden daha girgin olduğu için girişim yapar. Bu eğrilerin altındaki alanlar elektronun çekirdekten uzaklaştıkça yoğunluğunun nasıl değiştiğini gösterir. Bu yoğunluğu hesaplamak için günümüzdeki en gelişmiş bilgisayarlar dahi yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden hesaplamalar pek çok kabuller sonucunda yaklaşık tahmini değerlerdir. Elektronun böyle geniş bir alanda yoğunluk olarak dağılmış olmasının

sebebi kuantum kimyada atom altı taneciklerin “tanecik mi?” veya “dalga mı?” ikilemine sahip olmasıdır. Heisenberg belirsizlik prensibi elektron gibi taneciklerin rastgele bir titizlikle hem konum hem de momentum belirsizliklerinin kaldırılamayacağını söyler. Bu belirsizliğin sebepleri olarak elektronun dalga karakterli bir tanecik olarak çok hızlı hareket etmesinden kaynaklanır.

Şekil 2. 1S, 2S ve 2P orbitallerinin yarıçap ihtimal eğrileri.

Tablo 1. Kimyasal Etkileşimler

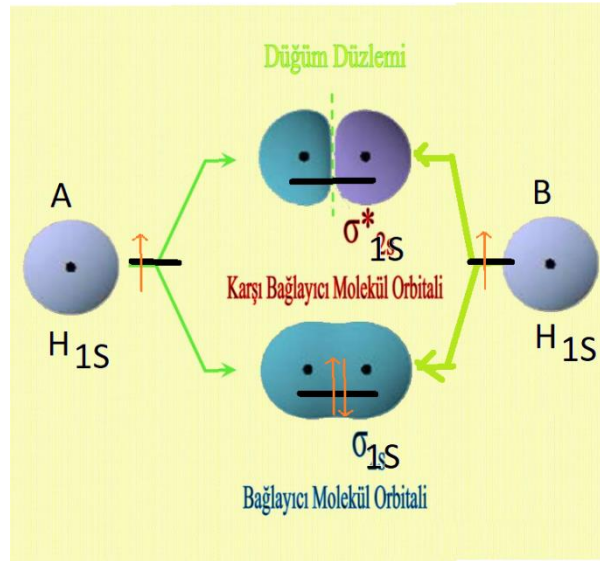

Molekül içindeki Güçlü etkileşimler ve moleküller arasındaki zayıf etkileşimlerin canlı sistemdeki önemi çok büyüktür. Güçlü etkileşimler;

İyonik bağ: İki atomdan birinin elektronu tamamen diğeri tarafından kullanılmasıyla oluşur.

Kovalent bağ: İki atom elektronlarını elektronegatiflikleri ölçüğünde paylaşarak oluşur.

Metalik bağ: Metal (+) iyonları, elektron denizi içerisinde bir yük dengesi yüzünden oluşur.

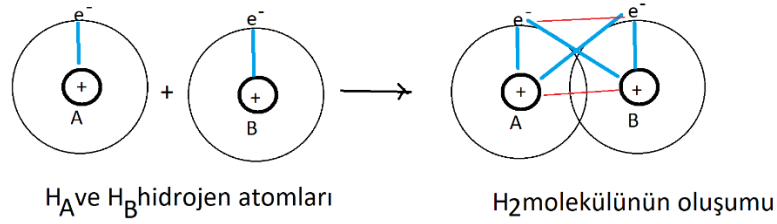

Şekil 3. H_2 için kovalent bağ oluşumu

Şekil 3'de homonükleer diatomik bir yapıda apolar kovalent bağ oluşumu görülmektedir. Heteronükleer atomlar arasındaki bağ oluşumunda ise bağlayıcı orbitalin (σ_{1s}) karakteri, elektronegatif atomdan ve karşı bağlayıcı orbitalin (σ^*_{1s}) karakteri, diğer atomun orbitalinden etkilenir. Pozitif ve negatif yüklü atomlar arasında oluşan iyonik bağdaki bağlayıcı orbital, tamamen negatif atomun orbitalinden ve karşı bağlayıcı orbital, tamamen pozitif atomun orbitalinden etkilenir. Sulara katılan ozan (O_3 ,) ve klor (Cl_2) gibi moleküllerin bağlayıcı orbitallerinin kolayca parçalanması ile radikal atomları oluşarak çözeltilerdeki mikropların dezenfekte edilir.

Molekül içi bağlar

Molekül içi bağlar atomlar arasındaki üç tip güçlü etkileşimlerden oluşur. Kuantum kimya temellerini esas alarak en basit atom Hidrojenden H_2 molekülünün kimyasal bağlarını ve oluşumunu inceleyelim. Bağ yapmadan önce iki (H_A ve H_B) hidrojenin çekirdekdeki bir proton ile kendi elektronu arasında çekim kuvvetleri vardır. Bağ yapma sırasında H_2 molekülündeki çekirdek-çekirdek (A-B) ve elektron-elektron (e_A-e_B) arasında **itme** kuvvetlerine karşılık birinin çekirdeğindeki protonun diğerinin elektronunu ($A-e_B$ ve $B-e_A$) **çekme** kuvveti vardır.

Şekil 4. Proton ve elektronlar arasındaki çekme ve itme kuvvetleri ve molekül oluşumu

Şekil 4’de çekme kuvvetleri itme kuvvetlerine göre daha baskın olduğundan en basit bir molekül olan H_2 , kazan-kazan ilkesine göre kovalent bağ ile oluşur. Kovalent bağdan farklı olarak bağ yapan atomlardan birisi elektronların neredeyse tamamını kullanırsa ‘-’ negatif yüklü diğer atom ise ‘+’ pozitif yüklü olarak Coulombic etkileşme ile iyonik bağ yapar.

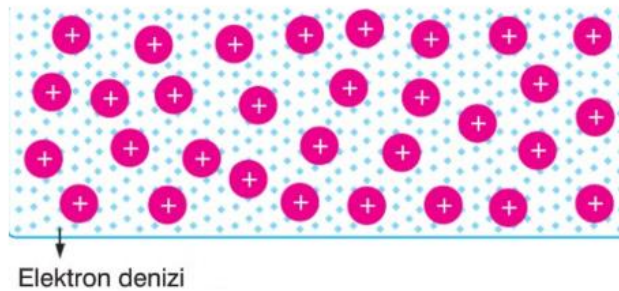
Kâinatın tamamında var olan bu çekme ve itme kuvvetleri bir atom veya molekülde de vardır. Demek bu çekme ve itme kuvvetleri bir elden idare ediliyor ki; her bir şeyde önemli vazifelerde çalıştırılıyor.

Şekil 4’deki H_2 ’in ardından benzer olarak C-C, C=O, C-H gibi iki atom arasındaki paylaşılmış kovalent bağlar vardır. Bu bağlar vasıtasıyla C, H, O, N ve S atomlarından pek çok organik moleküller oluşabilir. Bu atomların iyonlaşma enerjisine ve elektron ilgisine bağlı olarak belirlenen elektronegatiflikleri farklı olduğu gibi moleküldeki diziliş sıraları ve yaptıkları bağ sayısı da farklıdır.

Temel ihtiyaç, Eneji

Moleküllerdeki elektron bulunduran orbitallerin enerji seviyeleri atomunkinden daha düşük seviyede ise enerji açığa çıkar, bağ oluşur ve kararlı moleküller meydana gelir. Bağın oluşmasında ekzotermik bir reaksiyon söz konusudur ve enerji açığa çıkar. Hidrokarbonların yanması sırasında açığa çıkan enerjinin hayatımıza ne kadar etki yaptığını hepimiz günlük hayatta karşılaşmaktayız.

Bir amaç olmadan atomlar neden bir araya gelerek bizim hayatımızda yer alan hem enerji hem de önemli maddeleri oluşturuyor?

Şekil 5. Elektron denizi içinde katyonlar

Metalik bağların oluşmasında örgü noktalarına yerleşmiş pozitif iyonlar arasında elektron denizi vasıtasıyla elektrik akımı meydana gelir. Uygulanan bir potansiyel farkına bağlı olarak elektronların hareketleri sırasında titreşim yapan iyonlara çarpar. Bu sayede iyonların daha yüksek bir titreşime ulaşır ve ışın yayar. Bu olay siyah cisim ışımasında açıklanan bilgilerle tam olarak örtüşür ve atom cinsine bağlı olarak ısınma ve ışıma gerçekleşir. Hem ısı hem de ışık günümüzde vazgeçemediğimiz ihtiyaçlardır.

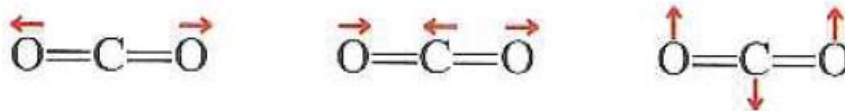
Yarı iletkenler ise hayatımızın her alanına girmiş diğer bir materyal türüdür. Yarı iletken üzerine mekanik iş yapılmasıyla normal şartlar altında yalıtkan olmasına rağmen iletken özelliği kazanabilir. Isı, ışık, manyetik etki ve elektriksel gerilim yarı iletken madde üzerinde uygulandığı zaman bir miktar değerlik elektronları serbest hale geçer ve madde iletken hale gelir. Bu dış etki ortadan kaldırıldığında ise madde yalıtkan duruma geri döner. Orbitallerdeki elektronların enerji absorplayıp uyarılması ve geri dönmesi olayı sadece yarı iletkenliği netice vermez aynı zamanda ışık yayma, reaksiyonların düzenlenebilmesi ve oluşabilmesi gibi pek olaylara hizmet eder. Sokak lambalarında kullanılan düşük frekanslı sodyum sarı ışığın oluşması ve yüksek frekanslı ışığın oluşumuna aracılık eden civa lambasının çalışmasının pek çok önemi bulunmaktadır. Bu açıklamalar atomik spektroskopisi ile tam olarak uyumludur.

SONUÇ: HAYATIMIZDA YER ALAN MADDELER

Havanın kıymeti

Orbitallerdeki elektronların yerleşme planına en iyi bir örnek; hemen her an kullandığımız havanın temel molekülleri O_2 ve N_2 'dir. Her iki moleküldeki elektronların diziliş düzeni yüzünden O_2 'i oldukça reaktifken N_2 'i inerttir. Havada %79 N_2 ve %21 O_2 olması da tesadüf değildir. Yanma reaksiyonunda yer alan O_2 'in miktarı inert N_2 'den fazla olsaydı vücudumuzdaki yanma olayının fazlalığı anormal bir yaşama yol açacak ısı fazlalığına sebep olabilirdi. Diğer taraftan entropi kanunu gereği N_2 ve O_2 birbiri içinde tam olarak karışmamış olsaydı iki farklı bölgelerde yığılan N_2 ve O_2 yüzünden hiçbir canlı hayatta kalamazdı.

Molekül içinde atomların titreşim hareketleri nedeniyle değişen bir dipol momentine sahiptir. Karbon dioksitin üç titreşim hareketini göz önüne aldığımızda aşağıdaki hareketleri belirleyebiliriz.

Şekil 6.

Burada oklar atomların hareket yönünü gösterir. Titreşimin bir devri süresince, atomlar bir uç konuma doğru hareket eder sonra yönlerini diğer uç konuma çevirirler. Yukarıdaki titreşimlerden birincisinin titreşim hareketinden oluşan dipol momenti en etkili olduğu için sera gazı etkisine yol açar. Sera gazları, yeryüzünden çıkan kızılötesi ışımayı soğurur ve küresel ısınmaya neden olur.

Hava aynı zamanda sesin yayılması için iyi bir ortamdır. Ses en çok metal gibi katılarda, sıvıda ve en az gaz fazında ortama bağlı olarak yayılır. İletişime aracılık olmayan vakum gibi ortamlarda ses yayılmaz. Tüm bunlar sesin yayınlandığı en çok hayatımıza girdiği hava ortamıdır. Kulağımıza dayanmış bir borunun diğer tarafından bağırma sesinin ne kadar rahatsız ettiğini anlarsak normal hava ortamının sesin yayılması için makul yumuşak bir vasıta olduğunu anlarız. Havadaki moleküllerin sesi yayma kabiliyeti sayesinde hayatımız kolaylaşır. Bu durum Risale-i Nurda aşağıdaki gibi kısaca açıklanmıştır.

Havada; küçücük mikyasta (ölçekte), bütün dünyada mevcut telefonların, telgrafların, radyoların ve hadsiz ve muhtelif konuşmaların merkezleri, santralleri, âhize ve nâkileleri bulunsun ve o hadsiz işleri beraber ve bir anda yapabilsin veyahut o 'hüve' deki havanın belki unsur-u havanın her bir parçasının her bir zerresi, bütün telefoncular ve ayrı ayrı umum telgrafçılar radyo ile konuşanlar kadar manevî şahsiyetleri ve kabiliyetleri bulunsun ve onların umum dillerini bilsin ve aynı zamanda başka zerrelere de bildirsin, neşretsin. Çünkü bilfiil o vaziyet kısmen görünüyor ve havanın bütün eczasında o kabiliyet var. İşte ehl-i küfrün (inkar edenlerin) ve tabiiyyun (tabiatçıların) ve maddiiyyunların (materyalistlerin) mesleklerinde değil bir muhal, belki zerrelere adedince muhaller ve imtinalar (akıldan uzak görmeler) ve müşkilâtlar (zorluklar) aşikâre görünüyor. Eğer Sâni-i Zülcelal'e (Celal ve azamet sahibi sanatkâra) verilse, hava bütün zerratıyla onun emirber neferi olur. Bir tek zerrenin muntazam bir tek vazifesi kadar kolayca, hadsiz küllî (umumi) vazifelerini Hâlıkının izniyle ve kuvvetiyle ve Hâlık intisab ve istinad ile ve Sâni'inin cilve-i kudreti ile bir anda şimşek sür'atinde ve 'hüve' telaffuzu ve havanın temevvücü (dalgalanmalar, titreşimler) sühuletinde (kolaylığında) yapılır. Yani, kalem-i kudretin hadsiz ve hârika ve muntazam yazılarına bir sahife olur ve zerreleri, o kalemin uçları ve zerrelere vazifeleri dahi, kalem-i kaderin noktaları bulunur. Bir tek zerrenin hareketi derecesinde kolay çalışır [3].

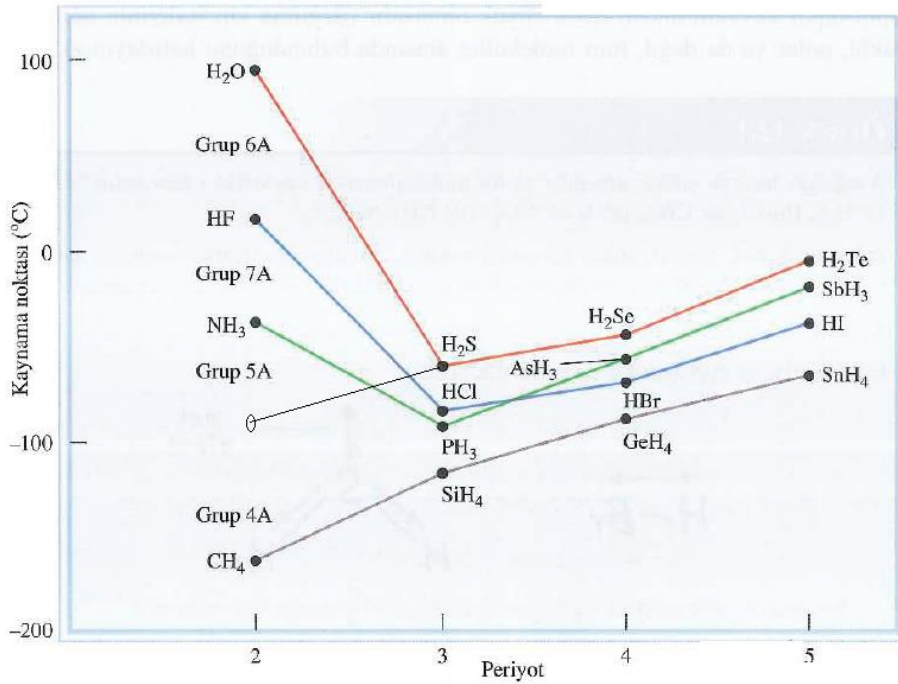
Kâinattaki bütün fiziksel ve kimyasal değişimlerde termodinamik esaslarına göre sistemler, en düşük enerji durumu tercih eder. Ancak bu olay tek başına atomlardan moleküllerin oluşmasını açıklayamaz. Molekül içinde yer alan atomun yeri, cinsi, bağlanma türü ve bunlara bağlı olarak oluşan molekül orbitallerin enerji seviyesi ve atomik katsayıların miktarın hepsi termodinamik ölçüler içindedir. Moleküllü oluşturmak üzere bir araya gelen atomlar kör kuvvetle, akılsız tabiatla ve tesadüfle olması imkansızdır. Kimyacılar bir molekülü sentezlemek için keşfedilmiş birçok kanunlar ışığında reaksiyon adımlarını itina ile takip eder. Bu incelikleri bir kasıt ile yapıldığını anlamak, zor değil ancak bunu görmek istemeyenler termodinamikteki kararlı hali ve en düşük

enerjinin tercih edilmesini maddenin oluşmasına bir vesile olduğu halde asıl sebep göstermek hatadır. Bu durum dağdan yuvarlanan bir taşın ilimsiz, hikmetsiz, iradesiz ve ustasız olarak bir duvarın parçasını oluşturacak şekilde yerleşmesine benzer bir safstadır. Sonsuz sayıda yuvarlanmış taşlardan duvarın bir parçası olacak şekildeki bir sonuç beklenmez.

Su Mucizesi

Hayatın kaynağı olan suyun kimyasal formülü H_2O olarak o kadar önemli istisnai özellikleri var. Farkında olmasak da hayatın devamı bu temel özelliklere bağlıdır. Örneğin; Şekil 5’de görüleceği üzere su molekülleri arasında hidrojen bağı olmasaydı suyun $+100\text{ }^{\circ}\text{C}$ de kaynaması yerine $-100\text{ }^{\circ}\text{C}$ de kaynayacaktı ve tabi ki hayat olmayacaktı. Yine benzer olarak tüm katı maddeler sıvılarından daha yoğundur ancak suda bu tersinedir. Suda da katı madde daha yoğun olsaydı donmuş su katıları okyanusların dibine çökeceği için hayat olmayacaktı.

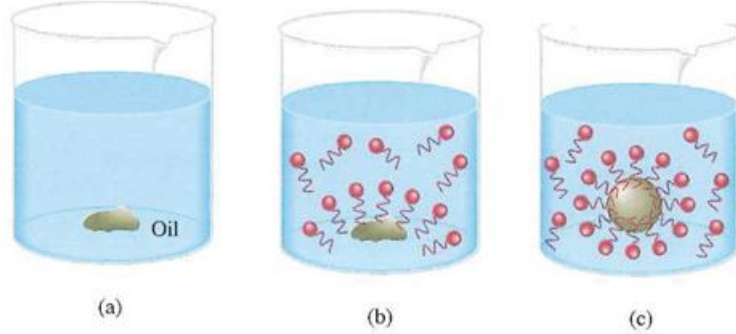

Şekil 6. Hidrojen bağlarının moleküllerin kaynama noktalarına etkileri, ayna periyottaki element sırasında gözükmektedir.

Suyun yapı olarak benzeri belki de türevi denecek bir madde olan metanol, çok zehirlidir. Sudaki ‘H’ yerine metanolde ‘ CH_3 ’ grubu gelmekle benzerlik gösterir. Yalnızca birkaç mililitre yutulması bulantı ve körlüğe neden olabilir. Endüstriyel olarak kullanılacak olan etanol, insanların içmesini engellemek için genellikle metanolle karıştırılır. Metanol ya da diğer zehirli bileşikler bulunduran etanol denatüre alkol olarak adlandırılır. Etanol içine metanolün katılması gibi doğal

gazlar içine pis kokulu merkaptan molekülü kasıtlı olarak katılmakla gaz kaçağından zehirlenmelerin veya yangınların önüne geçmeye çalışılır.

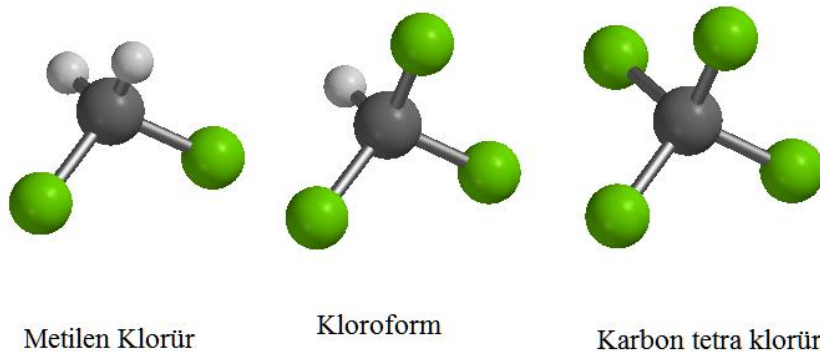
Suyun temizlik aracı olmasına yardım eden pek çok kimyasal bileşiklerden biri de sabundur.

Şekil 6. Sabunun temizleme etkisi. Sabun molekülü polar bir baş ve zigzaglı hidrokarbon kuyruktan oluşur.

Şekil 6’da Hidrokarbon kısmın su moleküllerinden uzaklaşmak için yağlı kirin etrafını sarması ve baş kısmın suyu sever olarak su molekülleri tarafından sarılması termodinamiğin ince hesaplarıyla anlaşılabilir.

Sudan farklı olarak organik maddeleri temizlik aracı olarak kullanılan bir çok çözücü bileşik Şekil 7’de verilmiştir. Bunlardan bir benzer basit molekül Metilen klorür kahvenin kafeinin giderilmesinde çözücü olarak ve boya giderici olarak kullanılır. Benzer bir molekül olan Kloroform, yıllardır anestezi olarak kullanılan uçucu ve tatlı bir sıvıdır. Bununla birlikte ciğere, böbreklere ve kalbe ciddi derecede hasar vererek zehir etki büyük olduğundan bu amaçla kullanılmamaktadır. Karbon tetra klorür de zehirli bir bileşiktir ve kumaşlardan yağ lekelerini uzaklaştırmak için, temizlik sıvısı olarak kullanılır.

Şekil 7. Metil halojenürler.

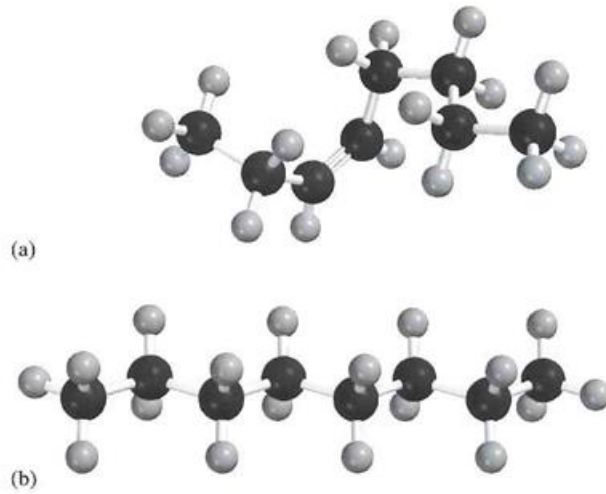
Moleküller Arası Etkileşimlerde Fizikokimyasal ve Biyo-aktif özelliklerin Önemi

Biyokimya kuantum kimyadan ve o da atomlar arasındaki kimyasal bağlardan başlar. Molekül içi ve moleküller arası kuvvetlerin ayrı ayrı önemi vardır. Molekül içinde her bir atom farklı farklı hayati görevlerle stratejik pozisyonlara nasıl yerleşir? Atomların elektronik geometrisini tanıtmakla moleküller arası etkileşimlerde kısmen onların nasıl bir davranışa sahip olacağını kestirebilir ve bu stratejik pozisyonlarının nasıl oluştuğunu anlayabiliriz.

Atomlar kimyasal özellikleri sayesinde moleküllerin 3 boyutlu uzaydaki konformasyonu ve konfigürasyonu farklılaşır ve bunlara göre yönelmiş atomların etkileşim alanları manidar pozisyonlarda bulunur. Atomların belirli pozisyonlara yerleşmesine yol açan atom tipi, bağ sayısı, bağ derecesi gibi özelliklerdir. Buna göre bir atomun etkileşim göstereceği pozisyonda olabilmesi milyarlarca ihtimal içindedir. Bu manaları teyid eden ifadeleri Risale-i Nur'da görebiliriz.

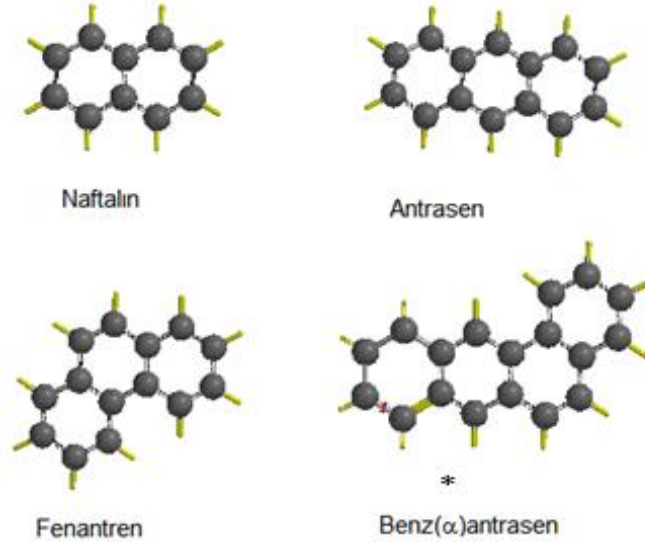
Her bir zerre; bir nefer gibi askerî dairelerinin her birinde yani takımında, bölüğünde, taburunda, alayında, fırkasında, ordusunda her birisinde bir nisbeti, o nisbete göre bir vazifesi ve o vazifeye göre nizamı dairesinde bir hareketi olduğu gibi... [4]

Atomun özel bir tasarımla bir molekülde yer aldığı basit bir örneği sıvı ve katı yağların yapısında görebiliriz. Buna göre; Şekil 8'de görüldüğü gibi çizgisel yapıdaki hidrokarbonun birbirleriyle etkileşerek sık istiflenmesi daha mümkün olduğu için katı yağın oluşumunu kolaylaştırır.

Şekil 8. Bitkisel sıvı ve katı yağların hidrokarbonlardan oluşmuş yan zincirlere sahiptir.

Şekil 9'da bazı polihidrokarbon aromatik örnekler verilmiştir.

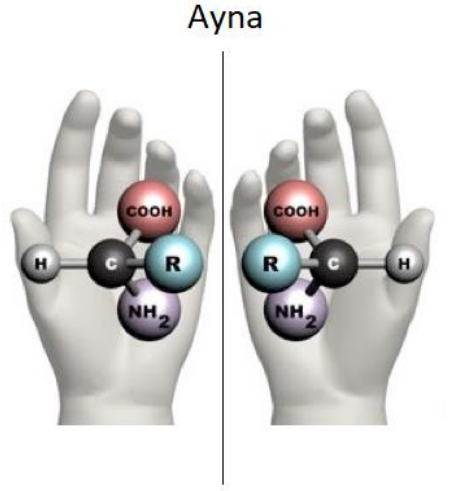
Şekil 9. Polisiklik halkalı aromatik hidrokarbınlar

Çok halkalı aromatik hidrokarbonların bir kısmı kanserojen etkiye (* ile gösterilenler) sahipken geri kalan büyük çoğunluğu özellikle gıdalar vasıtasıyla alınanlar fayda için yerleştirilmiştir. Buradaki naftalin gibi toksit etkisine sahip moleküller, güve böceği gibi haşeratların zararlarını önlemede kullanılır.

Stereokimya

Moleküldeki atomların bağlanma yapılarını ve uzayda diziliş biçimlerini üç boyut içerisinde inceleyen bilim dalına stereokimya denilmektedir. Atomların uzayda birbirine göre konumlarının nasıl düzenlenmiş olduklarını araştırmaktadır. İzomerizm de moleküllerin uzaydaki yerleşim biçimlerini inceleyen bir disiplindir. İzomer ise atomları arasındaki bağlantı yapıları farklı fakat aynı molekül formülü ile gösterilebilen iki veya daha fazla sayıda farklı kimyasal bileşiklerdir. Bunlar aynı molekül formülüne sahiptir fakat atomlarının dizilişi farklı olan bileşiklerdir. Aynı zamanda izomer bileşiklerin kimyasal özellikleri de farklıdır.

Kiralite

Şekil 10. Kiralitenin Biyolojik Sistemlerde Önemi

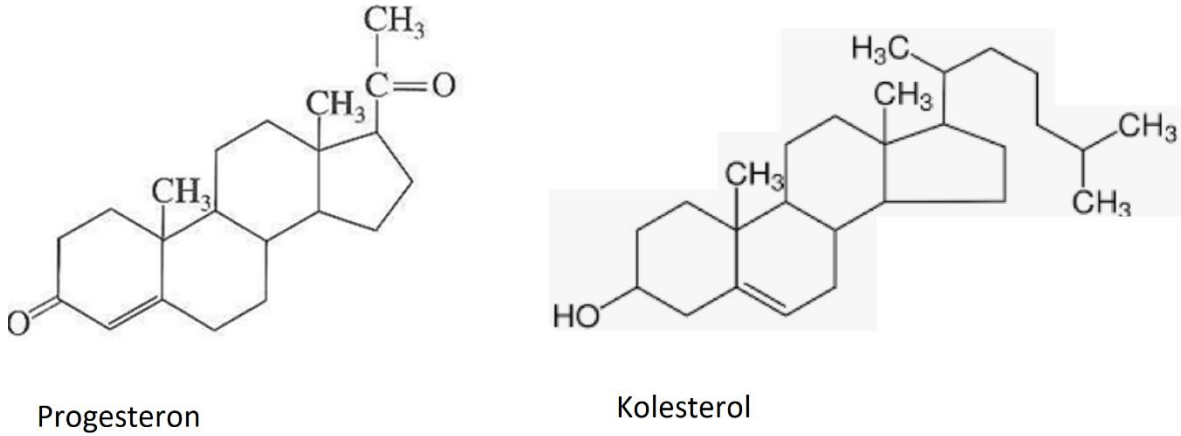
Organik kimyanın ve bununla ilgili bilim dallarının gelişmesinde, moleküler düzeyde kiralitenin varlığı ile stereojenik merkez örneği Şekil 10'da gösterilmiştir. Moleküllerin stereoizomer özelliklerinin bulunması oldukça etkilidir. Kiralitenin biyolojik aktivite olarak önemli olmasının nedeni moleküler simetrisinin biyolojik olaylara karşı hassas olmasıdır.

Kiralitenin biyoaktivite için şart olmamasına rağmen ilaç, tat-koku vericiler ve gıda katkı maddeleri gibi stereojenik merkeze sahip biyoaktif moleküllerde enantiomerlerin aktivitelerinde büyük farklılıklar bulunmaktadır. Canlı organizmaların moleküler bileşenleri büyük çoğunlukla kiraldır. Hücre zarında, stoplazmada ve hücre çekirdeğinde bulunan reseptörlerin biyoaktif maddelerle etkileşimlerinde enantiyomerin baskın rolü vardır. Reseptörler veya serbest sinir uçları tüm canlı sistemlerin içinde yaşadıkları dış ortamda ve kendi iç ortamlarında oluşan kimyasal, fiziksel, elektriksel gibi tüm değişiklikleri fark etmelerine ve algılamalarına vesile olur. Organizmalarda ve dokulardaki tüm reseptörlerin ortak noktaları hepsinin kiral moleküllerden oluşmasıdır. Aminoasitler, DNA, karbonhidratlar ve enzimler canlı içinde bulunan temel kiral yapılardır. Reseptörlerin uyarıcı moleküllerine bağlanmalarında farklı davranış göstermeleri yani enantiyo seçici olmaları istenir. Bu nedenle kiralite özelliği olan aktif maddelerin sentezi bunların ilaç ham maddeleri olmalarından dolayı önem arz etmektedir. İlaçlarda enantiyomerlerden biri istenen davranışlar ve yararlı farmakolojik özellikler gösterirken diğer enantiyomer ise genel olarak zararlı farmakolojik özelliklere sergileyebilmektedir.

Günümüzde enantiyomerik davranış gösteren saf bileşiklere insan, hayvan ve bitki sağlığında kullanılan ilaçlar ile besin katkı maddelerin üretiminde, sıvı kristal ve polimer gibi materyal

biliminin ve sektörünün gelişmesinde ihtiyaç duyulmaktadır. Canlıların yapıları ve bunların aktiviteleri araştırıldığında biyolojik etki anlamında tek izomerlerin hedef seçici olmaları nedeniyle optikçe aktif maddenin her iki enantiomeri de bir karışımda aynı miktarlarda bulunmasına (rasemik) göre daha güçlü ve güvenilir olduğu belirlenmiştir. Bunun sonucu olarak tek izomerleri etken maddeye sahip tek enantiyomerden oluşan ilaçların geliştirilmesine üzerine yoğunlaşmıştır. Kiral bileşik yapıda olan ilaçların rasemik karışımdaki enantiomerinden birisi fizyolojik olarak yararlı olurken diğer enantiomer ciddi zararlar verebilir. Bu nedenle yeni asimetrik sentez metotlarının geliştirilmesine duyulan ihtiyaç artmıştır.

Kolesterol safra taşlarının temel bileşenidir ve kandaki kolestrol düzeyinin artması bazı kalp rahatsızlıklarına neden olmaktadır. Ancak bu molekül vücuttaki pek çok faydalı hormonların da farklı bir türevidir.

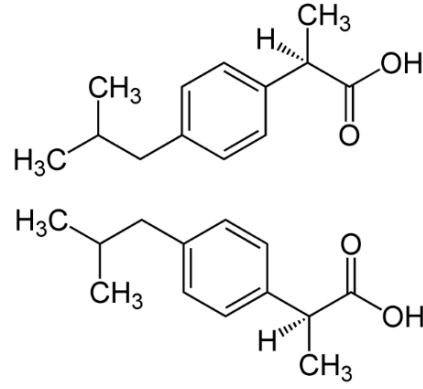

Şekil 11. Progesterol ve kolesterol molekülleri

Vücuttaki hormonlardan progesteron, dişi cinsellik özelliklerinden sorumlu bir hormondur.

Molekül yapılarının alışılmış kısa gösterimlerinde her çizginin bir bağ karşılığı olduğu bilinmektedir. Çift çizgili olanlardaki C atomları sp² hibritleşmesi yapmasına karşılık tek çizgili olanlarda sp³ hibritleşmesi söz konusudur. Bu hibritleşmeye bağlı olarak C atomunun bağları ya düzlem olarak veya ağ yapısında dört bir tarafa uzayda yerleşirler. Buna göre molekülün iskeleti oluşur ve atomların pozisyonları uzaydaki görevlerini yerine getirirler.

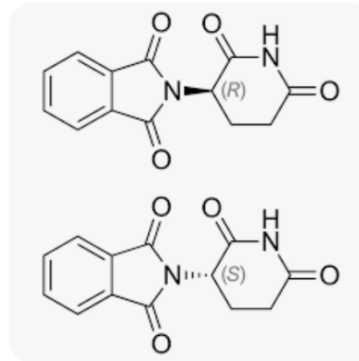
Aşağıdaki şekilde bir ilaç etken maddesi olan ibuprofenin iki enantiyomeri gösterilmiştir. Bu bileşik kolestrol düzeyini kontrol etmekle beraber bilinen ağrı kesici rasemik karışım şeklinde satılır fakat yalnızca biri etkilidir. Diğerinin etkisi olmamakla beraber zararsızdır da. ‘Kiral’ ilaçlar sadece tek enantiyomere sahiptir ve bu ilaçlar hem daha etkilidir hem de yan etkileri daha azdır.

Şekil 12. İbuprofenin enantiyomerleri ağıri kesici ve kolestrol seviyesini azaltıcı

Talidomit Faciası

İlaçlar piyasaya çıkmadan birçok testten, deneyden ve güvenlik prosedüründen geçer. Bir ilacın rasemik karışımının kullanımı 1950'lerin sonunda Avrupa'da trajik sonuçlar doğurmuştur. Talidomidin, başlangıçta hamilelerin uyku ve mide bulantısı şikayetlerini çözmek için harika bir ilaç olduğu düşünöldü. Ancak 1962'ye kadar satışta olan bu ilaç annelerin binlerce sakat çocuk doğurmasından sonra piyasadan çekilmiştir. Bu olay Talidomit faciası olarak bilinir. Peki harika bir ilaç nasıl olur da binlerce çocuğun hayatını karartabilir?

Şekil 13. Talidomit enantiyomerleri

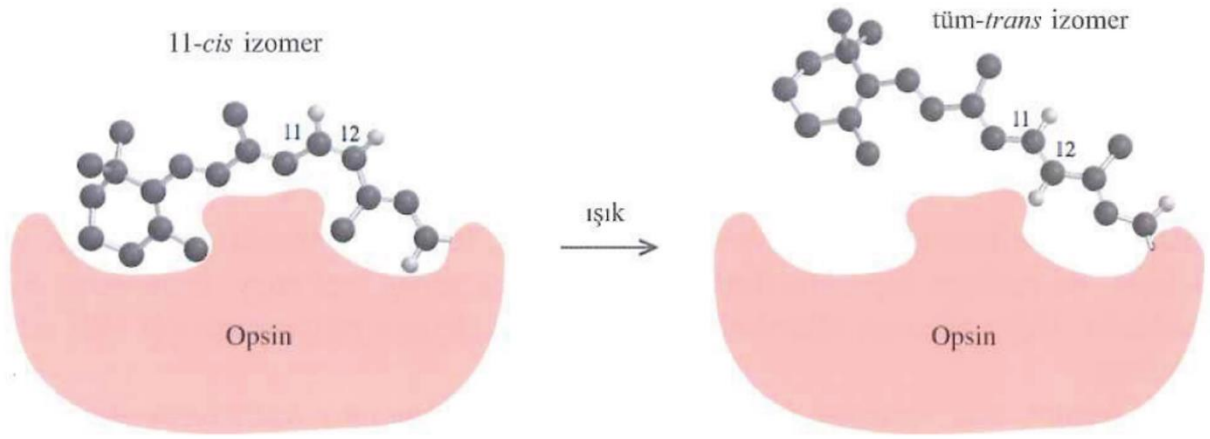

Şekil 14

Görme Sürecinde cis-trans İzomerleşmesi

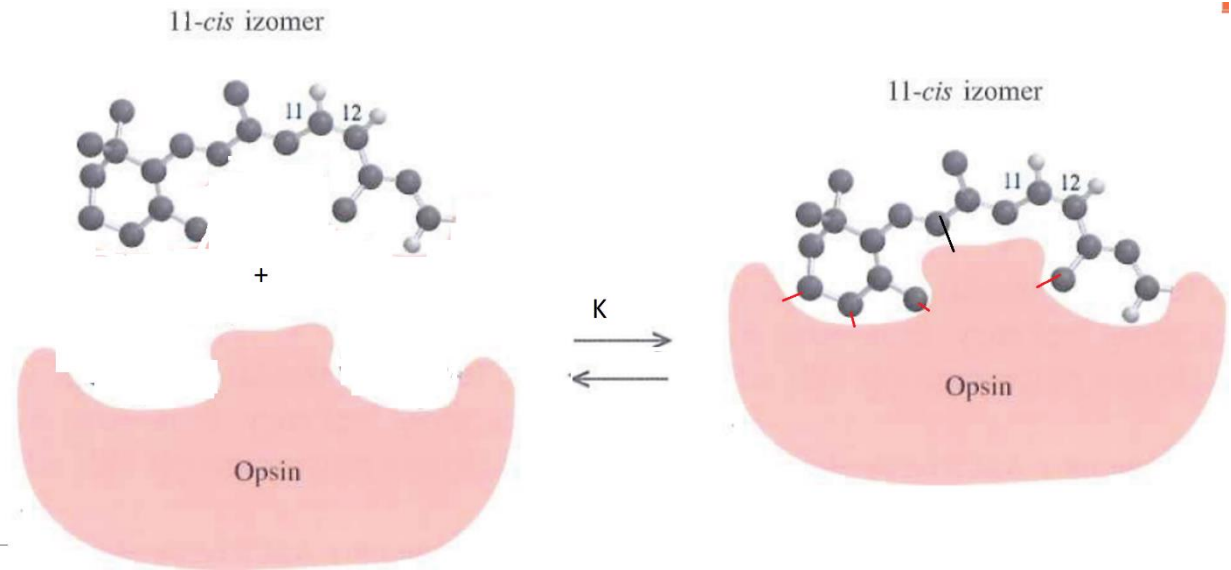
Retinada ışığa cevap veren moleküller 11-cis retinal ve opsin diye adlandırılan iki bileşenden oluşan rodopsin aşağıdaki şekilde görülmektedir. Retinal ışığa duyarlı bir bileşik, opsin ise bir protein molekülüdür. Görünür bölgede 11-cis retinal bir foton aldığı anda karbon-karbon pi bağları kırılır ve tüm trans retale izomerleşir. Pi bağlarının kırılmasıyla, kalan karbon-karbon sigma bağı serbestçe dönerek tüm-trans retinale dönüşür. Bu noktada bir elektriksel güç üretilir ve beyne iletilir, bu da bir görüntü oluşturur. Tüm trans retinal opsindeki bağ oluşturma yerlerine uygun değildir ve sonrada proteinden ayrılır. Zamanla trans izomer bir enzimle ışık olmadan yeniden 1 cis retinale dönüştürülür ve cis-izomerili opsine bağlanmasıyla yeniden rodopsin oluşturulur ve görme döngüsü tekrar başlar.

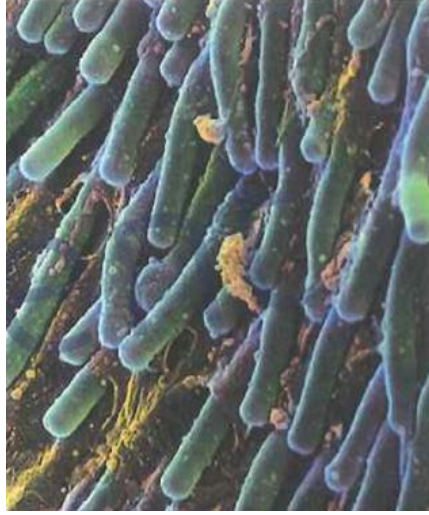
Şekil 15. Görme sürecinde temel olay radopsindeki 11-cis retinanın tüm trans izomere dönüşümüdür. İzomerleşmenin gerçekliği ikili bağ karbon-11 ile karbon-12 arasındadır. Basitleştirmek için hidrojen atomlarının çoğu gösterilmemiştir. Işık yoksa, bu dönüşüm ancak bin yılda bir kez gerçekleşebilir.

Biyoaktivitede ligand-Reseptör arasındaki etkileşim enerjisi çok önemlidir. Bu enerji reseptörün aktiviteden sorumlu bölgelerine karşılık gelen ligand atomlarının elektronik değerlerindeki miktarlara bağlıdır. Ligand reseptör ile geometrik olarak uyumlu olsa bile elektronik olarak uyumlu olmazsa etkileşim zayıf olur ve yeterli miktarda biyolojik aktivite doğmaz.

Şekil 16.

İnce uzun hücrelerdir, retinada 100 milyon adet çubuk hücresi bulunur, bunların boyları yaklaşık 100-120 mikrondur. Çubuk hücreleri alaca karanlıkta görmemizi sağlarlar, bu hücreler renklere karşı duyarlı değildir renkleri grinin tonları olarak görmemizi sağlarlar.

Şekil 17. Retinada bulunan çubuk şeklindeki rodopsin bulunduran hücrelerin elektron mikroskop görüntüsü

Çubuk hücreleri, gözün retinasında bulunan ve diğer görsel fotoreseptör tipi olan koni hücrelerinden daha düşük ışıpta daha iyi işlev görebilen fotoreseptör hücrelerdir. Çubuklar genellikle retinanın dış kenarlarında konsantre olarak bulunur ve çevresel görüşte kullanılır. Ortalama olarak, insan retinasında yaklaşık 92 milyon çubuk hücre vardır.

Biyomoleküllerde çokça rol alan C, H, O, N, S ve P atomlarının karakterleri, molekülün fonksiyonel özelliklerini ve iskeletini belirleyicidir. Bu atomların elektronik konfigürasyonu ve uzayda yönelmeleri aşağıda şekilde basitçe gösterilmiştir.

“...Herbir zerre (atom), eğer memur-u İlâhî olmazsa ve Onun izni ve tasarrufuyla hareket etmezse ve ilim ve kudretiyle tahavvül etmezse (değişip dönüşmezse), o vakit herbir zerrenin nihayetsiz bir ilmi, hadsiz bir kudreti, her şeyi görür bir gözü, herşeye bakar bir yüzü, her şeye geçer bir sözü bulunmak lâzım gelir. Çünkü, anâsırın (unsurların, elementlerin) herbir zerresi, her bir cism-i zîhayatta (canlı bedeninde) muntazaman işler veya işleyebilir. Eşyanın intizamâtı (düzenleri) ve kavânin-i teşekkülâtı (oluşum kanunları) birbirine muhaliftir. Onların nizamâtı bilinmezse işlenilmez, işlenilse de yanlış yapılmaz. Halbuki yanlış yapıyor. Öyle ise, o hizmet eden zerreler, ya bir ilm-i muhit (her şeyi kuşatan ilim) sahibinin izin ve emriyle ve ilim ve iradesiyle işliyorlar; veyahut kendilerinde öyle bir muhit ilim ve kudret bulunmak lâzım geliyor [5].

NETİCE

Hayatın çeşitli alanlarında olmazsa olmaz denecek şekilde hayata hizmet eden bir kısım atomların ve moleküllerin örneklerini verdim. Hayatın etrafında cereyan eden her bir fizikokimyasal ve biyolojik olaylar benzer şekilde örnekler çoğaltılabilir. Her bir bilim insanının olayları açıklarken

ve önemli eserlerden bahsederken bu faaliyetleri yapandan bahsetmesi gerekli olduğunu düşünüyorum. Her bilim insanı yüklenmiş olduğu bilimin neticesini her fırsatta aktarmaya ve anlatmaya mecburiyet hissinde olan birer emanetçidir. Aksi halde hayatın içinde yer alan değişimleri tabiata, tesadüfe, sebeplere vermek, cahilane bir körlüktür.

KAYNAKLAR

- [1] <https://khosann.com/heisenberg-belirsizlik-ilkesi-yanlis-mi/>
- [2] <http://sitecenneti.com/kimya/tyt-kimya/kimyasal-turler-arasi-etkilesimler/kimyasal-turler-arasi-etkilesimlerin-siniflandirilmesi/>
- [3] Sözlür, “hüve nüktesi” syf: 160
- [4] Sözlür - 328
- [5] 30. Söz, 2. Maksat

BEDIÜZZAMAN SAİD NURSIYE GÖRE: İHTİLAF'TAN İTTİHAD'A İSLAM ÂLEMİNİN MESELELERİ (ACCORDING TO BEDIÜZZAMAN SAİD NURSI: ISSIUES OF MUSLIM WORLD FROM CONFLICT TO UNION)

Rahmi TEKİN

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van, Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of History, Van,
Türkiye

E-Posta / E-Mail: rahmitekin65@gmail.com.tr

ORCID: 0000-0002-2175-7315

مسائل العالم الاسلامي من الاختلاف الي الاتحاد

عند بديع الزمان سعيد النورسي

د. رحمي تكين

الخلاصة:

من المتفكرين العباقرة لقرن العشرين بديع الزمان سعيد النورسي . ذكر المسائل التي يجب ان يتفق عليها العالم الاسلامي في مواضع مختلفة من مجموعة رسائل النور التي تتألف من حوالي مائة و ثلاثين كتابا. و من جهة اخرى أشار النقاط الموجودة في الواقع. شرح النورسي في كتبه مسائل الاتحاد من الاختلاف مستنيدا الي القرآن و سنة النبي و علماء السلف علي حد قوله.

قسم النورسي حيته الي الفصلين القديم و الجديد. و له كتب و مقالات و ابحاث و محادثات لكلي الفصلين و خاصة كتبه القديمة تمركزت علي اتحاد الاسلام و اسباب الاختلاف بين المسلمين و حلولها.

و لما كتبه في عهد السعيد الجديد فمرتبطة يسطبِق المسائل بالواقع بالمعنى العام .

ويقترح النورس ان يتفق الافراد في المجتمع الاسلامي علي الاقل من النقاط المشتركة.

و في العلاقات الدولية ان يتفقوا ضد دول الخارجية مع حفاظ الحدود و استقلالهم.

و يتناول النورسي كلمة العالم الاسلامي بمعناها الوسع راميا بها جميع دول السلام.

و يقصد بقوله الدولة الاسلامية الدول الاسلامية المستقلة.
و يلفت الانتباه في هذا البيان الى بعض مسائل العالم الاسلامي مشيا بأراء النورسي.

الكلمات:

سعيد النورسي. الاتحاء. الختلاف. العالم الاسلامي. رسائل النور.

GİRİŞ

Said Nursî Rumî 1293 (Miladî 1878) yılında Bitlis'in Hizan Kazasına bağlı Nurs Köyünde dünyaya gelmiştir. Nursî ilk tahsilini şark medreselerinde yapmıştır. 1890'lı yıllarda üç aylık gerçek tahsilini, (Doğu) Bâyezid'te Şeyh Muhammed Celalî Hazretlerinin medresesinde bizzat kendisinden almıştır. Said Nursî, 1898-1907 yılları arasında Van'da bulunmuştur. Bu sırada Bediüzzaman Said Nursî Van Valisi İşkodralı Tahir Paşa konağında bazı ilmî münazaralara katıldığı da bilinmektedir. Vali Tahir Paşa, Avrupa'daki bazı devlet adamlarının İslâm aleyhine yaptıkları konuşmaları haber yapan gazeteleri Bediüzzaman'a okumuştur. Bu haberlere çok içerleyen Nursî, *Kur'an'ın sönmez ve söndürülmez manevi bir güneş hükmünde olduğunu, ben dünyaya ispat edeceğim ve göstereceğim* diyerek, büyük bir kararlılık örneği göstermiştir. Kasım 1907'de İstanbul'a gelen Nursî, artık Osmanlı Devleti'nin geleceği ve âlem-i İslâm'ın mukadderatı üzerine çalışmalarda bulunur.

Bediüzzaman kendi hayatını evvela iki ana kısma ayırmaktadır. *Eski Said* ve *Yeni Said*. Bazen bunlar için *Birinci Said* ve *İkinci Said*, hatta az da olsa *Üçüncü said* tabirlerini de kullanmaktadır. Birinci Said her zaman sosyal yönü ağırlık taşıyan cevval bir çözüm arayışı içindedir. Genelde İslâm dünyasını, özelde Osmanlı coğrafyasını ilgilendiren her meselenin içinde zihnî ve fiilî gayret göstermiştir. Bu dönemde muhatap daha çok entelektüel kesim ve ulemâdır. Birinci Said dönemde yazmış olduğu eserler daha çok ulemâ ve devlet ricaline hitap etmektedir. *İkinci veya Yeni Said* döneminde ise kaleme alınan eserler, kendi ifadesiyle, *Kur'an'ın tereşşuhatı ve sünühatı kabilindedir*. Artık muhatap tüm insanlıktır.⁹²

Birinci dönemde Eski Said olarak İslâm âleminin ihtiyaç hissettiği siyasî reformlar için aktif siyaset içinde yer alan Bediüzzaman, ikinci dönemde Yeni Said olarak tam bir siyasî fetret dönemine girmiştir. İslâm âleminin siyasî yapısını yeniden kurmaktan çok, bir İslâm bireyinin imanını yeniden inşa ederek, bu bireyden bir İslâm cemaati çıkarmak gayreti içine girmiştir.

Bediüzzaman Said Nursî'nin fikri ve içtimai hayatı ve mücadelesi İslâm Dünyasının bu asır içinde geçirdiği değişik safhaların bir model şahsın hayatına aksetmiş hali gibidir. Bütün siyasî, ekonomik ve kültürel bunalımlarına rağmen, İslâm dünyası yeni bir medeniyet açılımının eşliğindedir. Bu yeni ve çetin dönemde, İslâm dünyasının bir asır içinde yaşadığı safhaları bir model şahsiyet olarak hisseden ve yaşayan Bediüzzaman'ın mesajlarına, onu bu yeni sistemde istemeyenler dahi saygı duymuşlardır. Günümüzde ise onun bu izzetli tavrına ve *Evet ümitvar olunuz, şu istikbal inkılâbı içinde en yüksek gür sada İslâm'ın sadası olacaktır*, diyen gür sesine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

⁹² Çarpıcı bir örnek olması bakımından, Cehennem hakkında karşılaştırma yapabilmek için, *Birinci said* döneminde yazılan, *Âsâr-ı Bedi'îyye*, "Muhakemat" baskı yeri ve tarihi yok, s. 210-211. *Mektubât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 13-16.

Said Nursî gerek yeni said döneminde ve gerekse eski said dönemi eserlerinde üç düşmandan bahsetmektedir. Bunlar da, *cehâlet*, *zaruret* (fakirlik) ve *ihtilâf*, bu üç düşmana karşı da, *san'at*, *ma'rifet* ve *ittifâk* silahlarıyla mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Nursî, söz konusu bu üç düşmanı en acımasız düşman olarak tanımlar.⁹³ Şimdi Nursi'ye göre, bu üç düşmanı tanımlamaya çalışacağız.

1- Cehâlet

Bilmeme, bilgisizlik, tanımamak, haberi olmamak, ahmak, akılsız, kaba ve sert davranışlı olmak, saldırmak ve tecavüz etmek anlamlarına gelir. Nursî, Risâle-i Nur külliyyatında 154 yerde cehalet kelimesini kullanmıştır. *Cehalet* tabiri, manasına uygun bir şekilde, daha çok inkâr-ı ulûhiyet, dinî inançlarda sapkınlıklar ve Kurânî ifadelerin modern fen bilimleri ile çatıştığı düşüncesinde olanların sıfatı olarak kullanılmıştır.

Nursî, cehaletin çaresi olarak ilmî terakkiyi önermektedir. Meşrutiyet dönemi yazdığı eserlerde, medrese ve mekteplerde yanlış birtakım eğitim-öğretim metotlarından vazgeçip, medreselerin ıslahını önermektedir. Ayrıca eğitim kurumlarının ülke çapında yaygınlaştırılmasını tavsiye etmektedir. Ancak bu ve benzeri çalışmalarla yanlış anlaşılmalara veya Said Nursi'nin ifadesiyle *cehaletin* önüne geçilebilirdi. Hatta bu anlamda Yıldız Sarayı'nın bir *Dâru'l-Fünûn* olmasını padişah'tan talep etmiştir. Said Nursi'nin Sultan Abdülhamid'ten talebinde, *Münhasif Yıldız'ı* (Yıldız Sarayı kastedilmektedir) *dâru'l-fünûn et, tâ Süreyya kadar i'lâ olsun!.. Ve oraya seyyahlar ve eski zebaniler yerine, melâike-i rahmeti yerleştir! Tâ cennet gibi olsun!.. Ve Yıldız'daki milletin servetini, milletin baş hastalığı olan cehaleti tedavi için millete iade et! Ve milletin mürüvvet ve muhabbetine itimat et! Zîrâ senin idarene millet mütekeffildir. Bu ömürden sonra âhireti düşünmek lâzım. Dünya seni terk etmeden, sen dünyayı terket! Zekatü'l-ömrü, Ömer-i Sâni yolunda sarf eyle!..*⁹⁴ Bununla beraber fen ilimleri ile din ilimlerinin birlikte okutulmasını Sultan Abdülhamit'den talep etmiştir.

2- Zaruret

İbrahim Canan *zaruret* ifadesini yoksulluk, geri kalmışlık, fakirlik, açlık ve ihtiyaç sahibi olmak ve teknoloji ve maddi bakımından Müslümanların geri kalması diye tanımlamaktadır.⁹⁵ Nursî, Birinci Said dönemi yazdığı eserlerde geri kalmışlığı şu şekilde özetlemektedir:

---

⁹³ Bediüzzaman Said Nursi, *Divân-ı Harb-i Örfî*, İstanbul 1978, s. 14; İbrahim Canan, *en-Nur*, sayı 2, İstanbul 2010, s. 30.

⁹⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *Divân-ı Harb-i Örfî*, İstanbul 1978, s. 26-27.

⁹⁵ İbrahim Canan, *en-Nur*, s. 34.

Bediüzzaman, 1911'de Şam'da Emeviyye Camisi'nde içinde birçok âlimin de bulunduğu bir hutbe îrâd etmiştir. Daha sonra kendisinin bizzat Türkçeye çevirerek yayınladığı *Hutbe-i Şamiye* adlı eserinde, İslâm dünyasındaki temel meselelerle ilgili birtakım tesbitlerde bulunmaktadır. İslâm'ın Batı karşısındaki akidevî üstünlüğünü ortaya koyan ve gelecekle ilgili ümidini her zaman vurgulamış olan Bediüzzaman, İslâm âleminin pratikteki zaafı ve bu zaafın giderilme yolları ile ilgili olarak da önemli tesbitlerde bulunmuştur. Bu noktada İslâm âlemindeki bazı aksaklıklar ile İslâmiyet'in kendisini ayırt etmeye de özen göstermiştir. Söz konusu bu eserinde şu hususlara dikkat çekmektedir, *...ben bu zaman ve zeminde, beşerin hayat-ı içtimaiye medresesinde ders aldım ve bildim ki: Ecnebler, Avrupalılar terakkide istikbale uçmalarıyla beraber, bizi maddî cihette kurûn-ı vustâda durduran ve tevkîf eden altı tane hastalıktır.*

Said Nursi, Avrupalıların ilerlemelerini Müslümanların ise geri kalış sebeplerini şu şekilde özetlemektedir. Ayrıca bu geri kalış sebeplerini hastalık olarak nitelendirmektedir.

O hastalıklar da budur:

1. *Ye'sin, ümitsizliğin içimizde hayat bulup dirilmesi.*
2. *Sıdkın hayat-ı içtimaiye-i siyasiyede ölmesi.*
3. *Adavete muhabbet.*
4. *Ehl-i imanı birbirine bağlayan nuranî rabıtalrı bilmemek.*
5. *Çeşit çeşit sâri hastalıklar gibi intişar eden istibdad.*
6. *Menfaat-ı şahsiyesine himmeti hasretmek.*

Nursi'nin saymış olduğu bu altı çeşit hastalığa karşı, Kur'ânî terminolojiler kullanarak beş alt başlıkla bu hastalıkların çaresini açıklamaktadır.

Birinci Kelime: birinci hastalık olan te'se karşı *el-Emel*, yani rahmet-i İlahiyeye kuvvetli ümid beslemek ve O'ndan umut kesmemektir.

Ye'sin rağmına olarak ben dünyaya işittirecek derecede kanaat-ı kat'iyemle derim: İstikbal yalnız ve yalnız İslâmiyet'in olacak. Aslında bu ifadelerin kullandığı döneme dikkat edilmesi gerekir. Zira Balkan ve Tarabusgarp savaşları Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmış ve I. Dünya savaşının barut kokusunun his edildiği bir dönemdir.

Said Nursi, Kur'an-ı Kerim'de akla, şuraya, düşünmeye, çalışmaya, ilme, gözleme, tefekküre ve geçmiş kavimlerin başına gelen hadiselerden ibret almaya teşvik eden birtakım ayetlere dikkati çekmektedir. *...hem âyât-ı Kur'âniye, başlarında ve âhirlerinde beşeri aklına havale eder, "Aklına bak" der, "Fikrine, kalbine müracaat et, meşveret et, onunla görüş ki, bu hakikatı bilesin" "Neden bakmıyorsunuz? İbret almıyorsunuz? Bakınız ki, hakikatı bilesiniz." "Biliniz" ve "Bil, hakikatına dikkat et!" "Acaba neden beşer bilemiyorlar, cehl-i mürekkebe düşüyorlar? Neden ta'akkul etmiyorlar, divaneliğe düşerler? Neden bakmıyorlar, hakkı görmeye kör olmuşlar? Neden insan*

sergüzeşt-i hayatında, hâdisat-ı âlemden tahattur ve tefekkür etmiyor ki, istikamet yolunu bulsun. Neden tefekkür ve tedebbür ve aklen muhakeme etmiyorlar, dalalete düşüyorlar? Ey insanlar ibret alınız! Geçmiş kurûnlardan ibret alıp gelecek manevî belalardan kurtulmağa çalışınız!” mânasında gelen âyetlerin bu cümlelerine kıyasen, çok âyetlerde beşeri aklına, fikriyle meşverete havale ediyor.

Ye’is en dehşetli bir hastalıktır ki, Âlem-i İslâm’ın kalbine girmiş. Burada Said Nursi İngiltere’nin doğuda Müslüman devletleri nasıl sömürge haline getirdiğine dikkat çekmektedir.⁹⁶ İşte o ye’istir ki bizi öldürmüş gibi, garbda bir-iki milyonluk küçük bir devlet, şarkta yirmi milyon Müslümanları kendine hizmetkâr ve vatanlarını müstemleke hükmüne getirmiş.

Ye’is, şehamet-i İslâmiyenin şe’ni değildir. Hususan Arab gibi nev’-i beşerde medar-ı iftihar yüksek seciyelerle mümtaz bir kavmin şe’ni olamaz. Âlem-i İslâm milletleri Arab’ın metanetinden ders almışlar. İnşâallah yine Arablar ye’si bırakıp İslâmiyet’in kahraman ordusu olan Türklerle hakikî bir tesanüd ve ittifak ile el ele verip, Kur’ân’ın bayrağını dünyanın her tarafında ilân edeceklerdir. Müslüman devletlere, özellikle de Arap ve Türklerin, İslam âleminin mukadderatı ile ilgili olarak müttefik olmaları gerektiğine dikkati çekmektedir.

İkinci Kelime: Bütün hayatımdaki tahkikatımla ve hayat-ı içtimaiyenin çalkamasıyla hülâsa ve zübdesi bana kat’î bildirmiş ki, Sıdk, İslâmiyetin üssü’l-esasıdır ve ulvî seciyelerinin rabıtasıdır ve hissiyat-ı ulviyesinin mizacıdır. Öyle ise, hayat-ı içtimaiyemizin esası olan sıdkı, doğruluğu içimizde ihya edip onunla manevî hastalıklarımızı tedavi etmeliyiz.

*Üçüncü Kelime: Bütün hayatımda, hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeden kat’î bildiğim ve tahkikatların bana verdiği netice şudur ki: **Muhabbete en lâyıkk şey muhabbettir; ve husumete en lâyıkk sıfat husumettir.** Yani hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi temin eden ve saadete sevk eden muhabbet ve sevmek sıfatı, en ziyade sevilmeğe ve muhabbete lâyıktır. Ve hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi zîr ü zeber eden düşmanlık ve adavet, her şeyden ziyade nefrete ve adavete ve ondan çekilmeğe müstehak ve çirkin ve muzır bir sıfattır.*

Dördüncü Kelime: Hakikî milliyetimizin esası, ruhu ise İslâmiyet’tir. Ve hilafet-i Osmaniye ve Türk Ordusunun o milliyete bayraktarlığı itibariyle, o İslâmiyet milliyetinin sadefi ve kal’ası hükmünde Arab ve Türk hakikî iki kardeş, o kal’a-i kudsiyenin nöbettarlarıdır. İşte bu kudsî milliyetin rabıtasıyla, umum ehl-i İslâmı bir tek aşiret hükmüne geçiyor.

---

⁹⁶ Said Nursi bu cümleden hareketle, bir ömür boyu şark muhabbetinin yaşatılmasını ve menfi Avrupa olarak tanımladığı kapitalist Avrupa husumetinin Müslümanlar arasında yaşatılmasını öngörmektedir. *Şark husumeti, İslam inkişafını boğuyordu, zâil oldu ve olmalı. Garb husumeti, İslamın ittihadına, uhuvvetin inkişafına en müessir sebeptir, bâki kalmalı.* Bediüzzaman Said Nursi, *Sünûhat*, İstanbul 1977, s. 47.

Beşinci Kelime: Müslümanların hayat-ı içtimaiye-i İslâmiyedeki saadetlerinin anahtarı, meşveret-i şer'iyedir.

3- İhtilâf

Bediüzzaman Eski Said döneminde yazmış oldu *İki Mekteb-i Musibetin Şehâdetnâmesi* veya *Divân-ı Harb-i Örfî* adlı eserinde, ihtilafa karşı ittihâd-ı İslâmı, yani Müslümanlar arasındaki birliğin ana umdelerini ifade etmektedir.

... Benim murad ettiğim ve dâhil olduğum İttihad-ı Muhammedînin (A.S.M.) tarifi budur ki: Şark ve garba ve cenubdan şimale mümted bir silsile-i nûranî ile merbut bir dairedir. Dâhil olanlar, bu zamanda üçyüz milyondan ziyadedir. Bu ittihadın cihetü'l-vahdeti ve irtibatı, tevhid-i ilahîdir. Ve peyman ve yemini, imandır. Müntesibleri, Kalû Belâ'dan dâhil umum mü'minlerdir. ...bu ittihadın nâşir-i efkârı, umum kütüb-i İslâmiyedir. Kulüp ve encümenleri, mesâcid ve medâris ve zevâyadır... Merkezi de, Haremeyn-i Şerifeyn'dir. Böyle cem'iyetin reisi, Fahr-i âlem'dir (A.S.M.). Ve mesleği, herkes kendi nefsiyle cihad-ı ekber, yani ahlâk-ı Ahmediye (A.S.M.) ile tahalluk ve Sünnet-i Nebeviyeyi ihya ve başkalarına da muhabbet ve kavli leyin ile eğer ızrarı intac etmezse nasihat... Bu ittihadın nizamnamesi Sünnet-i Nebeviye ve kanunnamesi evâmir ve nevaahi-i şer'iyedir. Ve kılınçları da, berâhin-i katıdır. Zîrâ medenîlere galebe çalmak ikna iledir, icbar ile değil... Taharri-i hakikat, muhabbet iledir. Husumet ise, vahşet ve taassuba karşı idi. Zaten medeniyet onları tokatlıyor. Hedef-i maksadları da, i'lâ-i Kelimetullah'tır. Şeriatta yüzde doksandokuzu ahlâk ve ibadet ve fazilete aittir.

İşte ben bu ittihadın efradındanım. Ve bu ittihadın tezahürüne teşebbüs edenlerdenim. Yoksa sebep-i iftirak olan fırkalardan değilim.

Said Nursi, Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu siyasetine işaret ederek, *Sultan Selim'e biat etmişim. Onun ittihad-ı İslâmdaki fikrini kabul ettim. Zîrâ o Kürd'leri ikaz etti. Onlar da ona biat ettiler. Şimdiki Kürd'ler, o zamandaki Kürd'lerdir.*⁹⁷ ... Bu ifadelerden sonra Yavuz Sultan Selim'in aşağıdaki şiirini iktibas etmiştir.

Milletimde ihtilâf ü tefrika endîşesi
Kûşe-i kabrimde hattâ bîkarar eyler beni
İttihâdken savlet-i a'dâyı def'e çâremiz,
İttihâd etmezse millet dağ-dâr eyler beni.

⁹⁷ B. Said Nursi, *Divân-ı Harb-i Örfî*, s. 18-19.

XX. yüzyılın ilk yarısında bütün siyasî, ekonomik ve kültürel bunalımlara rağmen, İslâm dünyası yeni bir medeniyet açılımının eşiğindedir. Bu yeni ve çetin dönemde, İslâm dünyasının bir asır içinde yaşadığı safhaları bir model şahsiyet olarak hisseden ve yaşayan Bediüzzaman'ın mesajlarına, düşmanlarının dahi saygı duyduğu izzetli tavrına ve ...evet ümitvar olunuz, şu istikbal inkılâbı içinde en yüksek gür sada İslâm'ın sadası olacaktır,⁹⁸ diyen gür sesine, her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

MEDRESETÜ'Z-ZEHRA'NIN GENEL AMAÇLARI

Şarkta bir *Dâru'l-Fünûnun (Medresetü'z-Zehra'nın)* açılmasının ısrarla talep edilmesinin gerekçelerini, Risale-i Nur Külliyyatı içine serpiştirilmiş dört ana başlık altında toplamak mümkündür.

1. Menfi İrkçılığın Önlenmesi

Avrupa, imparatorlukları özellikle Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla *ulus devlet* anlayışını ortaya atmıştır. Said Nursî'nin isabetli öngörüsüyle, ulus devlet anlayışının menfi ırkçılığa evirileceği, dolayısıyla Âlem-i İslâm'ı parçalayacağını ve Şark'ta Osmanlı Devleti şemsiyesi altında yaşayan Müslüman Türk ve Kürtleri birbirine düşüreceğini anlamıştı. Bu tespitlerinden hareketle, Said Nursî, Şarkta kurulacak *Medresetü'z-Zehra Üniversitesi'nin* ırkçılığı önleme amacıyla bir kaynaştırma görevi üsleneceği kanaatini taşımaktadır.

İrkçilik fikri, Emevîler zamanında büyük bir tehlike verdiği ve hürriyetin başında "kulüpler" suretinde büyük zararı görülmesi ve birinci harb-i umumîde yine ırkçılığın istimali ile mübarek kardeş Arapların mücahit Türklere karşı zararı görüldüğü gibi, şimdi de uhuvvet-i İslâmiyeye karşı istimal edilebilir ve istirahat-ı umumiye düşmanları gizli dinsizler, yine o ırkçılıkla büyük zarar vermeğe çalıştıklarına emareler görünüyor.

Hâlbuki menfî hareketle başkasının zararıyla beslenmek, ırkçılığın seciye-i fıtrîsi olduğu halde; evvelâ başta Türk Milleti dünyanın her tarafında Müslüman olduğundan onların ırkçılıkları İslâmiyet'le mezc olmuş, kabil-i tefrik değil. Türk, Müslüman demektir. Hatta Müslüman olmayan kısmı, Türklükten de çıkmışlar. Türk gibi Araplarda da Araplık ve Arap milliyeti İslâmiyet'le mezc olmuş ve olmak lâzımdır. Hakikî milliyetleri İslâmiyettir. O kâfidir. İrkçilik, bütün bütün bir tehlike-i azîmdir.

Altmış beş sene evvel Câmîü'l-Ezher'e gitmek istiyordum. Âlem-i İslâm'ın medresesidir diye ben de o mübarek medresede bir ders almaya niyet ettim. Fakat kısmet olmadı.

⁹⁸ B. Said Nursî, *Sünühât*, İstanbul 1977, s. 47.

Cenab-ı Hak rahmetiyle bir fikir ruhuma verdi ki: Câmîü'l-Ezher Afrika'da bir medrese-i umumiye olduğu gibi; Asya, Afrika'dan ne kadar büyük ise, daha büyük bir dârü'l-fünûn, bir İslâm üniversitesi Asya'da lâzımdır.

Tâ ki İslâm kavimlerini, meselâ Arabistan, Hindistan, İran, Kafkas, Türkistan, Kürdistan'daki milletleri, menfî ırkçılık ifsat etmesin.

*Hakikî, müspet ve kutsi ve umumî milliyet-i hakikiye olan İslâmiyet milliyeti ile **أَمَّا الْمُؤْمِنُونَ** **أَخَوَةٌ** Kur'an'ın bir kanun-ı esasîsinin tam inkişafına mazhar olsun.*

2. Medrese, Mektep ve Tekke'nin İttifakı

Said Nursî, Osmanlı Devleti'nin son zamanlardaki eğitimin çok başlılığını bildiğinden, bu projesinin önemli ayaklarından birisini eğitim kurumlarını birleştirmek olarak belirtmiştir. **Tevhid-i Medâris** dediği bu birleştirme ile geleneksel eğitimin ihmal edilmeyecek yönleriyle, medrese, mektep ve tekkenin birleştirilmesinden Medresetü'z-Zehra projesinin tahakkuk edeceğini ifade etmektedir.

Şu medrese neşredeceği semerâtla, tamim edeceği ziya ile İslâmiyete edeceği hizmetle ukûl yanında en a'lâ bir **mekteb** olduğu gibi;

kulûb yanında en ekmele bir **medrese**,

vicdanlar nazarında en mukaddes bir **zaviyeyi** temsil edecektir.

Nasıl medrese, öyle de mektep, öyle de tekke olduğundan...

Yine **ittihad-ı İslâm** için, yüz defa söylemişim, yine söyleyeceğim: **Ehl-i medrese, ehl-i mekteb, ehl-i tekkenin musalahalarıdır.**

Tâ, temayül ve tebâdül-i efkâriyle lâekall maksadda ittihad eylesinler.

Elhasıl: İslâmiyet hariçte temessül etse; bir menzili **mekteb**, bir hücresi **medrese**, bir köşesi **zaviye**, salonu dahi **mecma'ü'l-küll..** (olacaktır ki işte burası da Medresetü'z-Zehra) biri diğerinin noksanını tekmil için bir meclis-i şûra olarak, bir kasr-ı meşîd-i nuranî timsalinde arz-ı didar edecektir.

Âyine kendince güneşi temsil ettiği gibi, şu Medresetü'z-Zehra dahi o kasr-ı İlahiyeyi hâricen temsil edecektir.

Bediüzzaman Said Nursî hazretleri, fen ilimlerinin okutulduğu mekteplerin ve din ilimlerinin okutulduğu medreselerin insan üzerindeki etkisini ise şu cümle ile ifade etmektedir.

Vicdanın ziyası, ulûm-ı diniyedir. Aklın nuru, fûnûn-ı medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit; birincisinde taassub, ikincisinde hile, şübhe tevellüd eder.

3. Cehâlet, Zaruret ve İhtilaf (Üç Düşman)

Bediüzzaman Said Nursî toplum içindeki hastalıkları “*bizim düşmanımız cehalet, zaruret, ihtilaf*” olarak tespit etmiştir. O dönemin koşulları çerçevesinde mevcut eğitim kurumlarının, söz konusu hastalıkları tedavi edecek bir yapıda olmadığı kanaatine varan Said Nursî, yıllardır kafasında tasarladığı, cehalet, zaruret (fakirlik) ve ihtilafı ortadan kaldıracak, aynı zamanda da din ilimleriyle fen ilimlerinin birlikte okutulacak medresenin plan ve projesini gündeme taşımıştır.

Toplumun bilinçlenmesi ve yukarıda ifade edilen akımlara karşı durabilmenin ancak eğitimle olacağını biliyordu.

Söz konusu eğitim kurumlarının hiç zaman kaybetmeden eğitim öğretime başlaması gerektiğine inanıyordu.

Said Nursî bu düşüncelerle, yayınladığı bir makalede, Sultan II. Abdülhamid’e Yıldız Sarayını dâru’l-fünûn (üniversite) yapmayı teklif etmiştir:

4. Fünûn-ı Cedideyi Ulûm-ı Medâris ile Mezc ve Derc Etmek

Said Nursî’nin hayatında önemli gayelerden biri fen bilimleri, dinî ilimlerin birlikte okutulmasıdır.

Zira O’na göre pozitif ilimlerden her bir ilim dalı kendine mahsus lisanıyla Allah’ı bildirir ve onu tanıtır.

Bediüzzaman hazretleri 1937’de Kastamonu’da sürgünde bulunduğu sırada, lise öğrencilerinden bir grup yanına gelerek,

bize Hâlık’ımızı tanıttır, muallimlerimiz Allah’tan bahsetmiyorlar, demeleri üzerine, O da sizin okuduğunuz fenlerden her fen, kendi lisan-ı mahsusuyla mütemâdiyen Allah’tan bahsedip Hâlık’ı tanıttırıyorlar. Mullimleri değil onları dinleyiniz, diye ifade etmiştir.

Böylece ikinci Said dönemi olarak nitelendirilen 1925 yılından sonraki hayatında telif ettiği *Risale-i Nur* külliyyatında birçok yerinde fen bilimlerinden örnekler vermiş ve izahlarda bulunmuştur.

Ben Vilâyet-i Şarkiyyede aşiretlerin hal-i perişanını görüyordum. Anladım ki, Dünyevî saadetimiz, bir cihetle fûnûn-ı cedide-i medeniye ile olacaktır. O fûnûnun da gayr-ı müteaffin bir mecrası ulema ve bir menba’ı da medreseler olmak lâzımdır.

Tâ ulema-i din, fûnûn ile ünsiyet peyda etsinler. Zira o vilayâtta yarı bedevi vatandaşların zimam-ı ihtiyarı, ulema elindedir.

O ve o sâik ile Dersaadet'e geldim. Saadet tevehhümüyle! ... Bir buçuk senedir burada memleketimin neşr-i maarifi için çalışıyorum. İstanbul'un ekserisi bunu bilir.

Fünûn-ı cedideyi, ulûm-ı medâris ile mezc ve derc.

Lisan-ı Arabî vâcib, Kürdî caiz, Türkî lâzım kılmak.

MEDRESETÜ'Z-ZEHRA'NIN KİŞİYE, VATANA, MİLLETE VE ÜMMETE BAKAN AMAÇLARI

Medresetü'z-Zehra'nın bugüne kadar zemin ve zamanın müsaade etmemesinden ertelenmiş olan bu *İslam Üniversitesi* düşüncesinin kendine has bir metodolojisi ve müfredatı bulunmaktadır.

Medresetü'z-Zehra kendine has müfredatı, metodolojisi ile bir medeniyet projesidir.

Medresetü'z-Zehra İslam medeniyeti zincirinin güçlü bir halkasıdır.

Modern dönem eğitim sistemi, birçok noktada bu medeniyet zinciri ile çatışmaktadır.

Bu nedenle **Medresetü'z-Zehra** projesi mevcut sistemin doğrularıyla barışık, aynı zamanda yanlışlarının da bertaraf edildiği bir bakış açısıyla tasarlanmalıdır.

Bu bakış açısının kendine has bir eğitim içeriği ve metodolojisi vardır.

1. Bireye Yönelik Amaçları

Kâmil insan yetiştirmek. Kişinin inanç amel bütünlüğünü sağlamak,

İnsanın kendisiyle olan ilişkisi. Tahkiki imanı kazanmak rızâ-yı ilahiye amaç edinmiş, amel-i salih ve takva ile donanmış her türlü hukuka saygılı insan yetiştirmek.

Amacı olan, idealist, ilkeli, karakter sahibi olup İslam ahlakıyla ahlaklanmak.

İnsanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamayı amaçlamak. Hanefilerin fıkıhın tarifinde olduğu gibi, *insanın amel yönüyle leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir*, manasının tahakkuku.

İslam'ın güzel ahlakı olan hoşgörü, müsamaha, muhabbet, şefkat, müspet hareket eden ve sağduyulu insanlar yetiştirmek.

Vatanını, milletini ciddi ve samimi seven, umumi menfaat karşısında şahsî menfaatini terk eden,

Ümmeti tanıyan ve bilen, onların problemlerinin çözümü için düşünen, üreten ve paylaşan bireyler yetiştirmek.

Dünya barışına katkı sağlayan donanımlı kişiler yetiştirmek.

İlim öğrenmeye yönelik yüksek amaçlar edinen, ilmî kaynaklara vâkîf olan; ilmî konuları toplumun sorunlarını çözmeye kullanabilen insan yetiştirmek.

İslam medeniyetini yeniden inşâ etmek, ilâ-yı kelimetullahın bekası, memleketin maddi ve manevi yükselişini amaç edinmek, İslam medeniyetinin günümüz modern çağa entegrasyonunda gayret sarf eden ve kendini geliştiren insanları yetiştirmek.

Din ve bilim arasında uzlaştırıcı bir bakış açısı yakalayarak, Kur'an'ın bakış açısıyla olayları değerlendirebilmek.

2. Vatana Ait Amaçları

Halkımız arasındaki iman ve İslam'a ait şüpheleri ilmî olarak izah edip gidermek. Eğitim noktasında eksiklikler, yanıltıcı kaynaklardan gelen aksaklıkların giderilmesi. Dinî ve millî değer yargılarının benimsememesini sağlamak.

Eylemsel olarak, vatan evladını doğru yolda tutmak, hikmet, şecaat, iffet gibi temel değerler üzerinde yetiştirmek.

Kalkınma yönüyle, millî ve manevî değerler ekseninde memleketin yükselişine katkı sunmak.

Ahlaken, millî bir ailenin hanesi hükmünde olan vatanımızda İslam'a yakışan doğruluğu ve doğru İslamiyet'i yaşamakla, bunların zıddına olan kötü ahlakların terkedilmesine çalışmak.

Toplumsal düzen olarak; güvenlik, merhamet, kardeşlik ve adalet duygularının kazandırılması sonucunda oluşarak toplumsal düzenin tesisini sağlamak. Aile kurumunu insanî ve İslamî hassasiyetlerle desteklemek ve korumak.

3. Ümmete Yönelik Amaçları

İslam âleminin muhabbet ve takdirini kazanmak.

İttihâd-ı İslam'a vesile yapmak,

Zararlı cereyanlara karşı (pozitivizm, materyalizm, darvinizm vs.) Kur'anî bakış açısı geliştirmek.

4. İslam Medeniyeti Açısında Medreset'ü-Zehra'nın Amacı

- a. Tevhidî bakış açısı kazandırmak.
- b. Mektep, medrese, tekke (zaviye) birlik ve ahengini sağlamak.
- c. İslamî değerleri kişi ve toplumların içselleştirecek şekilde aktarmak.
- d. İslam dininin (ehl-i sünnet olarak) temel esaslarını muhafaza ve doğru anlatılmasını sağlamak.

SONUÇ

Bediüzzaman Said Nursî'nin eğitim öğretim modelinin bütün yönleriyle incelenmesi aslında bir doktora konusudur.

Özellikle yaşadığı dönem itibarıyla, devletin kurum ve kuruluşlarındaki bozulmalar bir çelişkiler yumağını andırmaktaydı.

Koca Osmanlı Devleti'ndeki bozulmalar, zamanın birtakım aydınları gibi, O'nun da dikkatini çekmişti.

Emperyalist devletlerin bitmek tükenmek bilmeyen açgözlülükleri, batıdan gelen Pozitivizm, Marksizm, Darvinizm ve Kominizm gibi akımlara, Anadolu insanının hazırlıklı olmadığını fark eden Bediüzzaman Said Nursî, bir an evvel bu sarmaldan çıkmanın çarelerini aramaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

Bediüzzaman Said Nursi, *Âsâr-ı Bedi'iyye*, "Muhakemat" baskı yeri ve tarihi yok.

Bediüzzaman Said Nursi, *Divân-ı Harb-i Örfî*, İstanbul 1978.

Bediüzzaman Said Nursi, *Divân-ı Harb-i Örfî*, İstanbul 1978.

Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016.

Bediüzzaman Said Nursi, *Sünûhat*, İstanbul 1977.

Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler, Lemalar, Şualar, Emirdağ Lahikası I-II ve Diğer eserlerinden yararlanmıştır.*

İbrahim Canan, *en-Nur*, sayı 2, İstanbul 2010.

İLETİŞİM VE BEDEN DİLİ: KÂİNAT VE MEVCUDATIN SESSİZ KONUŞMASI (*COMMUNICATION AND BODY LANGUAGE: THE SILENT SPEECH OF THE UNIVERSE AND BEINGS*)

Ersan ÖZ

Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF.

E-Posta / E-Mail: ersan.oz@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1847-8841

Bünyamin HAN

Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Kütahya, Türkiye
*Assoc. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Education, Educational Sciences,
Kütahya, Türkiye*

E-Posta / E-Mail: bunyaminhan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0204-5686

1. GİRİŞ

İletişim tüm canlılar için hayati bir öneme sahip bir işlev olarak kabul edilmektedir. İletişim yazılı, sözlü, görsel ve sözsüz olabildiği gibi beden dili ile de yapılabilmektedir. Beden dili yalnızca insanlar arasında değil, aynı zamanda kainattaki tüm canlılar ve hatta cansız varlıklar arasında da önemli bir iletişim aracıdır. Bu sözsüz dil, sözlü iletişimin ötesine geçerek duyguların, ihtiyaçların ve niyetlerin ifade edildiği evrensel bir işlev görür. Kişilerarası etkileşimlerin ötesinde, beden dili yaratılışın dokusuna derinlemesine yerleşmiştir ve burada iletişim, hayatta kalma ve denge için bir araç görevi görür.

Bu çalışmada, beden dilinin kainattaki varlıklar arasında bir iletişim mekanizması olarak nasıl işlediğini incelemekte ve bu iletişim türünün Yaratıcının mükemmel tasarımının sanatsal bir ifadesi olarak rolünü vurgulamaktadır. Çalışma, beden dilinin insan etkileşimleriyle sınırlı olmadığını, hayvanlara, bitkilere ve hatta ekosistemlere kadar uzandığını, hayatta kalmayı, üremeyi ve çevresel uyumu kolaylaştırdığını vurgulamaktadır. İnsanlar duygularını ifade etmek için beden dilini kullanırken, diğer varlıklar açlık, tehlike veya üreme gibi temel ihtiyaçlarını sözel olmayan ipuçlarıyla iletir. Bu birbirine bağlı sistem, her varlığın uyum ve dengeyi korumaya katkıda bulunduğu yaratılıştaki dengeyi vurgular.

Bu kapsamda beden dili evrensel bir dil olarak karşımıza çıkar ve canlı-cansız tüm varlıklar arasında iletişim, hayatta kalma ve dengeyi korumanın sanatsal bir aracı olarak işlev görür. Bu dili anlamak, insanlığın kainattaki yaşamları ve ekosistemleri daha iyi anlamasını ve saygı duymasını sağlar. Bu araştırma, beden dilinin yaratılışın birbirine bağlı ve amaçlı tasarımında ilahi bir ifade olarak oynadığı rolü vurgulamayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İletişim

İletişim, bireysel ve toplumsal düzenin temelini oluşturan insan yaşamının temel bir yönüdür. Bireyler veya gruplar arasında bilgi, fikir, duygu ve niyet alışverişi sürecidir ve bireyler arası işbirliği, anlayış ve düzen bu sayede oluşur ve devam eder. Dini kaynaklara göre, iletişim Allah'ın insanlara verdiği bir hediyedir. Kuran'da (İsra Suresi, 17:36) "Konuşurken güzel söz söyleyin" emri verilir, bu da sözlü iletişimin önemini vurgular. Ayrıca İslam'da beden dilinin önemi de anlatılır; örneğin, kişinin yüz ifadesi ve bedeniyle başkalarına tebessüm etmesi önerilir.

İnsan hayatındaki yeri ve önemi bakımından değerlendirildiğinde iletişim olgusu, insan olmanın bir gereği olarak kabul edilmektedir. İnsanın sosyalleşme sürecinde kullanmış olduğu en temel unsurlardan birinin iletişim olduğu söylenebilir. Bu yönüyle iletişim, canlı olmanın ve canlılığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan, sosyal bir varlık olarak içinde bulunduğu toplumla bir paylaşım gereksinimi içerisindedir (Han, 2021). İletişim, bireyler ve gruplar arasında ortak anlayış oluşturmak için hayati öneme sahiptir. Farklılıkları kapatmaya, niyetleri netleştirmeye ve hedefleri uyumlu hale getirmeye yardımcı olur. Kişisel ilişkilerde, işyerlerinde veya topluluklarda olsun, etkili iletişim güveni teşvik eder ve çatışma potansiyelini azaltır (Guffey & Loewy, 2021). Profesyonel ortamlarda iletişim, ekip çalışması ve iş birliği için vazgeçilmezdir. Açık ve net iletişim kanalları, ekip üyelerinin fikir paylaşmasını, geri bildirim sağlamasını ve ortak hedefler doğrultusunda çalışmasını sağlar. Ayrıca, etkili liderler ekiplerini motive etmek ve yönlendirmek için iletişimi kullanarak liderliği de destekler (Robbins & Judge, 2019). Kişisel düzeyde iletişim bireylerin duygularını ifade etmelerine, destek aramalarına ve başkalarıyla ilişkilerini güçlendirmelerine olanak tanır. Çalışmalar, sağlıklı iletişimin duygusal refahı sürdürmede ve sağlıklı ilişkiler kurmada önemli bir faktör olduğunu göstermiştir (Burlison, 2003).

İletişim, çeşitli bakış açılarının değişimine dayandığı için özgünlüğü ve yeniliği teşvik eder. Açık diyalogun teşvik edildiği ortamlarda, bireyler yeni fikirler ve çözümler üretir ve bu da toplumlarda ilerleme ve uyumu sağlar (Carmeli vd., 2010). Etkili iletişim, çeşitli kültürleri ve toplumların birlikte yaşamaları için çok önemlidir. İnsanların kültürel değerlerini paylaşmalarını, yanlış anlaşılmalara çözmelerini ve hoşgörü ve kapsayıcılığı sağlar. Giderek küreselleşen bir

dünyada, kültürlerarası iletişim becerileri her zamankinden daha kritik hale gelmiştir (Gudykunst, 2003).

2.2. İletişim Türleri

İletişim; biçimine, amacına ve bağlamına göre çeşitli türlere ayrılabilir. Bu türleri anlamak, iletişim becerilerini geliştirmek ve farklı durumlar için uygun yaklaşımı seçmek için önemlidir.

2.2.1. Yazılı iletişim

Yazılı iletişim, mektuplar, e-postalar, raporlar ve sosyal medya gönderileri gibi yazılı metin aracılığıyla iletilen herhangi bir mesajı içerir. Kalıcılığı ve gelecekte referans olması için bilgileri belgeleme özelliği nedeniyle değerlidir. Ancak, yanlış anlaşılmaları önlemek için açıklık ve kesinlik gerektirir (Locker & Kienzler, 2014).

2.2.2. Sözlü iletişim

Sözlü iletişim, mesajları iletmek için konuşulan veya yazılı dilin kullanılmasını içerir. Genellikle yüz yüze görüşmelerde, konuşmalarda, e-postalarda veya yazılı belgelerde kullanılan en doğrudan iletişim biçimidir. Sözlü iletişim, kesinliği ve anında olması nedeniyle değerlidir ve hem kişisel hem de örgütsel bağlamlarda önemlidir (Mehrabian, 1981).

2.2.3. Sözsüz iletişim

Sözsüz iletişim jestleri, yüz ifadelerini, beden dilini, ses tonunu ve diğer sözsüz ipuçlarını kapsar. Araştırmalar, iletişimin önemli bir bölümünün sözsüz olduğunu, çünkü bu ipuçlarının genellikle duyguları ve tutumları kelimelerden daha etkili bir şekilde ilettiğini göstermektedir (Knapp vd., 2014). Örneğin, bir gülümseme dostça bir iletişimi ifade edebilirken, somurtma ise kapalı iletişime işaret edebilir.

Sözsüz iletişimin önemli bir türü olan beden dili, bireylerin duyguları nasıl ilettiği, bağlantılar kurduğu ve mesajları nasıl yorumladığı konusunda önemli bir rol oynar. Mehrabian'ın (1972) öne sürdüğü gibi, yüz yüze iletişimde iletilen mesajın %55'i beden diline, %38'i ses tonuna ve yalnızca %7'si konuşulan gerçek kelimelere bağlıdır. Bu istatistik bağlama bağlı olup evrensel olarak genelleştirilmesi zor olsa da kişilerarası iletişimde beden dilinin önemini vurgu yapmaktadır.

2.2.4. Beden dili

Beden dili, yüz ifadeleri, jestler, duruş, göz teması ve el-kol hareketleri dahil olmak üzere çok çeşitli sözsüz ipuçlarını kapsar (Navarro & Karlins, 2017). Bu ipuçları genellikle kendiliğinden ve istemsizdir ve bir kişinin duyguları ve niyetleri hakkında fikir verir. Örneğin, beden dili ve

kültürler arasında tanınan mutluluk, üzüntü, öfke ve korku gibi evrensel duygular tanımlanmıştır (Cangil, 2004).

Vücut dili iletişimde birden fazla işlev görür. Sözlü mesajları tamamlar, sıklıkla konuşulan sözcükleri güçlendirir veya çeliştirir (Knapp, et al., 2014). Mutluluk, korku, öfke, şaşkınlık, üzüntü ve tiksinti duyguları ile ilgili bu hareketler, kökenleri bakımından evrenseldirler, tüm insanlarda doğuştan ortaktırlar. Ancak, toplumsallaşma sürecinde kültüre göre biçimlenir ve zenginleşerek bir ölçüde farklılaşırlar (Baltaş & Baltaş, 2000).

Profesyonel bağlamlarda, vücut dili güvenilirlik ve yeterlilik algılarını önemli ölçüde etkiler. Çalışmalar, kendine güvenen duruşların ve sabit göz temasının otorite algılarını artırabileceğini, kıpırdanmanın veya göz temasından kaçınmanın ise güvenilirliği zayıflatabileceğini göstermektedir (Pease & Pease, 2004). Benzer şekilde, kültürler arası etkileşimlerde, yanlış iletişimi önlemek için kültüre özgü vücut dilini anlamak esastır (Cangil, 2004).

Vücut dilinin psikoloji, iş, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda çeşitli uygulamaları vardır. Örneğin, terapide, bir danışanın sözel olmayan ipuçlarını gözlemlemek, psikologların sözlü olarak ifade edilemeyen altta yatan duyguları ve sorunları belirlemesine yardımcı olabilir (Argyle, 2013). İş görüşmelerinde, sözel olmayan mesajların farkında olmak, aldatmayı tespit ederek veya karşı tarafın katılımını ölçerek sonuçları iyileştirebilir (Goman, 2011). Beden dili üzerine yapılan araştırmalar, insan ilişkilerindeki rolünü vurgulamıştır. Erken çocuklukta çocuklar ailelerindeki iletişim unsurlarını dikkate almaktadırlar (Kazan & Sarısoy, 2021). Benzer şekilde, romantik ilişkiler genellikle yakınlık ve güven oluşturmak için sözel olmayan iletişime dayanır (Burgoon, et al., 1996). Beden dili önemli olmasına karşın yorumlanmasında dikkat edilmelidir. Bireysel farklılıklar, kültürel öğeler ve bağlamsal faktörler, sözel olmayan ipuçlarının nasıl ifade edildiğini ve algılandığını etkileyebilir (Matsumoto, 2006).

2.3. Hayvan İletişiminde Beden Dilinin Rolü

Beden dili, insan iletişimde önemli olduğu gibi hayvanların birbirleriyle ve çevreleriyle nasıl iletişim kurduğunda da temel bir rol oynar. Genellikle karmaşık sözel sistemlere dayanan insan dilinin aksine, hayvanlar mesajları iletme için ağırlıklı olarak duruş, jestler, yüz ifadeleri ve diğer fiziksel davranışlar gibi sözel olmayan ipuçlarını kullanırlar. Bu iletişim biçimi, hayvanlar aleminde hayatta kalma, üreme ve sosyal etkileşimler gibi birçok hayati işlev için çok önemlidir.

Hayvanların beden dili, türe ve bağlama bağlı olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Örneğin, köpekler ve kediler gibi memeliler, duyguları ve niyetlerini belirtmek için çeşitli duruşlar ve yüz ifadeleri sergiler. Bir köpeğin kuyruğunu sallaması mutluluk veya heyecan belirtisi olabilirken, düz kulaklar ve açık dişler saldırganlık veya korku belirtisi olabilir (Bekoff, 2002). Benzer şekilde, kediler

tehdit edildiklerinde sırtlarını kamburlaştırır ve daha büyük görünmek için tüylerini kabartırlar; bu, savunmacı vücut dilinin klasik bir örneğidir (Bradshaw, 2013).

Kuşlar da iletişim kurmak için genellikle kanat hareketleri, baş eğme ve tüy sergileme kullanarak beden dilini büyük ölçüde kullanırlar. Örneğin, tavus kuşları eşlerini çekmek için kuyruk tüylerini ayrıntılı kur gösterilerinde yelpazelerler; bu davranış aynı zamanda sağlık ve genetik uygunluğu da iletir (Petrie, 1994). Buna karşılık, bazı kuş türleri sosyal hiyerarşilerde tehdit veya teslimiyeti belirtmek için ince baş veya gaga hareketleri kullanır (Goodwin, 1983).

Yunuslar gibi deniz hayvanları, sürüleriyle etkileşim kurmak için vücut duruşları, kuyruk şaplakları ve göğüs yüzgeci hareketlerinin bir kombinasyonunu kullanır. Yunuslar, şakacı bir iletişim biçimi olarak baş aşağı yüzme veya tekrarlanan sıçramalar sergileyebilirken, daha sert duruşlar stres veya tehlike sinyali verebilir (Connor, et al., 1992).

Avcı-av etkileşimlerinde, vücut dili bir savunma mekanizması olarak hizmet edebilir. Birçok av türü, avcıları caydırmak için görsel sinyaller kullanır, örneğin ceylanların zindeliklerini ve hızlarını belirtmek için havaya sıçradıkları "sıçrama" davranışı gibi (Caro, 1986). Benzer şekilde, mürekkep balığı gibi bazı hayvanlar, yırtıcıları kamufle etmek veya korkutmak için dinamik renk değişimleri ve vücut duruşları kullanır (Hanlon & Messenger, 2018).

Vücut dili tür içi etkileşimlerle sınırlı değildir; aynı zamanda türler arası iletişimi de kolaylaştırır. Köpekler ve atlar gibi evcil hayvanlar, vücut dilleri ile insanlarla etkili bir şekilde etkileşim kurabilirler. Örneğin köpekler, insanlardan besleyici davranışlar elde etmek için kaş hareketleri gibi yüz ifadeleri kullanırlar (Kaminski vd., 2019). Atlar, ruh hallerini ve niyetlerini insanlara iletme için kulak yönelimini ve baş hareketlerini kullanırlar ve karşılığında genellikle insan mesajlarına yanıt verirler (Wathan & McComb, 2014).

3. EVRENSEL YARATILIŞ DİLİ: MEVCUDATIN BEDEN DİLİ

Canlı ve cansız varlıklarda gözlemlenebilen karmaşık iletişim kalıpları, dengeyi, amacı ve ilahi sanatı yansıtan evrensel bir dilin göstergesidir. Sözlü olmayan bir iletişim biçimi olan beden dili, insan etkileşiminin ötesine geçerek çeşitli organizmalardaki ve kainattaki olaylardaki hareketleri, ifadeleri ve değişimleri kapsar. Bir kuşun kanat hareketlerinden bir çiçeğin açmasına kadar, bu beden dili ifadeleri, yaratılışın hayatta kalmayı sürdürmek, ihtiyaçları ifade etmek ve ekolojik uyuma katkıda bulunmak için nasıl iletişim kurduğuna örnek teşkil eder.

Türler arasında iletişim yöntemlerinin çeşitliliği ister hareket, ifade, ister diğer vücut sinyalleri yoluyla olsun hayatta kalmayı, üremeyi ve dengeyi sağlayan evrensel bir dili gösterir. İslam inancına, dünyadaki bu tür karmaşıklıkları genellikle ilahi bir sanat eseri olarak görür. Kuran,

"göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder" (Kuran 57:1) diyerek tüm yaratılışın, Yaratıcısına tanıklık eden bir "dile" sahip olduğunu ifade eder.

İslam inancının bakış açısından, bu iletişimsel davranışların amaçlı yapısı ilahi hikmetin bir yansımasıdır. Kuşların kanat çırpışları, çiçeklerin çiçek açma ritimleri ve hatta memelilerin sözsüz sinyalleri rastgele değil, dengeli bir sistemin kasıtlı unsurlarıdır. Her organizmanın ekolojik sistemi içinde iletişim kurma yeteneği, yaşamı sürdürmeyi ve Yaratıcının sanatını göstermeyi amaçlayan uyumlu bir tasarıma işaret eder. Bu konuyu Nursi (1991) şu şekilde ifade etmektedir: "*Güya göklerin ve zeminin müteharrik mevcutları ve hareketleri, onların o konuşmalarındaki kelimelerdir; ve taharrük ise, bir tekellümdür. Demek, faaliyetten gelen harekât ve zevâl, bir tekellümât-ı tesbihiyedir. Ve kâinattaki faaliyet dahi, kâinatın ve envânın sessizce bir konuşması ve konuşturmasıdır.*"

Vücut diliyle iletişim ayrıca yaratılışın birbirine bağlılığını vurgular. Örneğin bir ceylanın zıplaması sözsüz ipuçlarıyla yapılan bir iletişimdir. Bu şekilde hayata uyum sağlayarak ekosistemlerin dengesine katkıda bulunur ki bu durum yaratılışın uyumunda kök salmış bir süreçtir (Caro, 1986). Kuran (55:7-8) yaratılıştaki denge hakkında şöyle der: "Göğü yükseltti ve dengeyi koydu ki, dengeyi bozmayasınız." Bu denge yalnızca görünür yapılarla değil, aynı zamanda tüm canlı ve cansız varlıkların paylaştığı, çoğunlukla söylenmeyen, ince bir dille de sağlanır.

3.1. Kuşların Kanat Hareketleri

Kuşlar, beden diliyle iletişimin varlığına açık bir örneklik sunar. Kanat çırpma, bağlama bağlı olarak birden fazla amacı ifade edebilir. Örneğin, hızlı çırpma heyecanı veya uçuşa hazırlığı gösterebilirken, daha yavaş, kasıtlı kanat hareketleri kur yapma gösterisi veya bölgesel hakimiyeti iddia etme aracı olarak hizmet edebilir. Kuşların vücut dili üzerine yapılan araştırmalar, bu hareketlerin genellikle türdeşlerine veya hatta yırtıcılara kritik bilgiler taşıdığını, kuşların tehlike konusunda uyardıklarına, eş çekmelerine veya varlıklarını göstermelerine yardımcı olduğunu göstermektedir (Goodwin, 1983). Bu karmaşık görünen davranışlar, aynı zamanda yaratılıştaki karmaşık tasarımı da vurgular ve kuşların ekosistemlerdeki rollerini yerine getirirken hayatta kalmalarını sağlar.

3.2. Köpeklerin Göz Teması ve İfadeleri

Duygusal ifadeleriyle bilinen köpekler hem insanlarla hem de diğer hayvanlarla iletişim kurmak için göz teması ve yüz hareketlerini kullanır. Çalışmalara göre köpeklerin iç kaşlarını kaldırma yeteneği insanlardan bakım tepkileri alan bir özelliktir ve insanlarla bağlarını güçlendirir (Kaminski vd., 2019). Bir köpeğin bakışı, sevgi, korku veya hakimiyet gibi duyguları iletebilir ve sosyal hiyerarşilerde gezinmek için temel bir araç görevi görebilir. Vücut dilini etkili bir şekilde

kullanma yeteneği, bir arada yaşama ve hayatta kalma için tasarlanmış amaçlı iletişimin bir örneğidir.

3.3. Çiçeklerin Dili

Sinir sistemleri ve kasları olmayan bitkiler bile beden dili kullanır. Örneğin çiçeklerin açılıp kapanması, çevresel ipuçlarına ve hayatta kalma stratejilerinde kullanılan mekanizmalardır. Çiçekler genellikle polenleşme verimliliğini en üst düzeye çıkarmak için belirli zamanlarda çiçek açar ve arılar veya kuşlar gibi polen taşıyıcılarına hazır olduklarını bildirir (Kevan & Baker, 1983). Yaprakların bu ritmik hareketleri bir iletişim biçimi olarak yorumlanabilir; bitki ile çevresi arasında sessiz ama anlamlı bir diyalog olarak değerlendirilebilir.

Bu iletişim, her organizmanın yaşamı sürdürmede rol oynadığı düzendeki dengeyi yansıtır. Güneş ışığı, sıcaklık ve diğer faktörler tarafından düzenlenen bu hareketlerin hassasiyeti, yaratılıştaki amaçlı tasarıma işaret eder.

3.4. Kedilerin İletişim Biçimi Olarak Miyavlamaları

Kedilerin miyavlamaları ve kuyruk hareketleri, kulak pozisyonları ve mırıldanma gibi eşlik eden vücut dili, beden dili iletişiminin bir başka örneğidir. Kediler sadece memnun olduklarında değil, aynı zamanda acı çektiklerinde de mırıldanırlar ve vücutlarını kullanarak içsel durumlarını diğer hayvanlara veya insanlara iletirler. Bu sinyaller, vücut duruşlarıyla birleşerek hayatta kalmalarını ve sosyal etkileşimlerini destekleyen kapsamlı bir iletişim sistemi oluşturur (Bradshaw, 2013).

Teolojik bakış açısına göre kediler mübarek hayvanlar olarak kabul edilirler. Said Nursi, kedilerin mırımlarını, şu şekilde tercüme etmiştir: “Evet, hazin mırımlarını dikkatle dinlesen, “Yâ Rahîm, yâ Rahîm” çektiklerini anlarsın.” (Nursi, 1991).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyadaki beden dilinin incelenmesi, türleri aşan ve tüm yaşam formlarını birbirine bağlayan evrensel bir iletişim sistemini ortaya koymaktadır. Kuşların amaçlı kanat hareketlerinden ve köpeklerin anlamlı bakışlarından çiçeklerin ritmik çiçek açmasına ve kedilerin miyavlamalarına kadar her davranış, hayatta kalma, etkileşim ve ekolojik uyum için bir mekanizma görevi görür. Bu sözel olmayan sinyaller yalnızca bireysel organizmaların uyum ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda yaratılış içindeki derin bir dengeyi ve birbirine bağlılığı da yansıtır.

İslami bir mercekten bakıldığında, bu iletişim kalıpları kâinata gömülü ilahi sanatı ve kasıtlı tasarımı örneklemeğtedir. Tüm canlı ve cansız varlıkların eylemleri ve biçimleri aracılığıyla "konuşma" kapasitesi, dengeyi koruyan ve yaşamı sürdüren amaçlı bir yaratılışı vurgular. Bu evrensel

dili anlayarak ve takdir ederek, insanlar mevcudata daha fazla saygı duyabilirler. Böylece insanlar mevcudata uyum sağlayabilir ve dünyanın koruyucuları olarak sorumluluklarını yerine getirebilirler.

KAYNAKÇA

- Argyle, M. (2013). *Bodily communication*. Routledge.
- Baltaş, A. & Baltaş, Z. B. (2000). *Beden dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bekoff, M. (2024). *The emotional lives of animals: A leading scientist explores animal joy, sorrow, and empathy—and why they matter*. New World Library.
- Bradshaw, J. (2013). *Cat sense: How the new feline science can make you a better friend to your pet*. Basic Books.
- Burgoon, J. K., Buller, D. B., & Woodall, W. G. (1996). *Nonverbal communication: The unspoken dialogue*. Harper & Row.
- Burleson, B. R. (2003). Emotional support skills. In J. O. Greene & B. R. Burleson (Eds.), *Handbook of communication and social interaction skills* (pp. 551-594). Routledge.
- Cangil, B. E. (2004). Beden dili ve kültürlerarası iletişim. *HAYEF Journal of Education*, 1(2), 69-78.
- Carmeli, A., Brueller, D., & Dutton, J. E. (2010). Learning behaviours in the workplace: The role of high-quality interpersonal relationships and psychological safety. *Systems Research and Behavioral Science*, 26(1), 81-98.
- Caro, T. (1986). The functions of stotting in Thomson's gazelles: Some tests of the predictions. *Animal Behaviour*, 34(3), 663-684.
- Connor, R. C., Smolker, R. A., & Richards, A. F. (1992). Dolphin alliances and coalitions. Coalitions and Alliance. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 415-443.
- Goman, C. K. (2011). *The silent language of leaders: How body language can help - or hurt - how you lead*. Jossey-Bass.
- Goodwin, D. (1983). *Crows of the world*. Queensland
- Gudykunst, W. B. (2003). *Cross-Cultural and intercultural communication*. Sage.
- Guffey, M. E., & Loewy, D. (2021). *Essentials of business communication* (12th ed.). Cengage Learning.
- Han, B. (2021). Sınıfta etkili iletişim. *Yeni nesil sınıflar ve yönetimi* (Ed. Songül Karabatak Müslim Alanoğlu Servet Atik). Anı Yayıncılık.
- Hanlon, R. T., & Messenger, J. B. (2018). *Cephalopod behaviour*. Cambridge University Press.

- Kaminski, J., Waller, B. M., Diogo, R., Hartstone-Rose, A., & Burrows, A. M. (2019). Evolution of facial muscle anatomy in dogs. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(29), 14677-14681.
- Kazan, H., & Sarısoy, S. (2021). Anne-çocuk ilişkisi bağlamında okul öncesi dönemde iletişim becerileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2)
- Kevan, P. G., & Baker, H. G. (1983). Insects as flower visitors and pollinators. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 14(1), 315-345.
- Knapp, M. L., Hall, J. A., & Horgan, T. G. (2014). *Nonverbal communication in human interaction* (8th ed.). Cengage Learning.
- Kur'an-ı Kerim (2024). Diyanet işleri başkanlığı yayınları.
- Locker, K. O., & Kienzler, D. S. (2014). *Business and administrative communication* (11th ed.). McGraw-Hill.
- Matsumoto, D. (2006). Culture and nonverbal behavior. In *Handbook of Nonverbal Communication* (pp. 219-235). Lawrence Erlbaum Associates.
- Mehrabian, A. (1972). *Nonverbal communication*. Aldine-Atherton.
- Mehrabian, A. (1981). *Silent messages: implicit communication of emotions and attitudes*. Wadsworth Pub.
- Navarro, J., & Karlins, M. (2017). *Beden dili*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Nursi, S. (1991). *Risale-i nur Külliyyatından şualar*. Envar yayıncılık.
- Pease, A., & Pease, B. (2004). *The definitive book of body language*. Bantam.
- Petrie, M. (1994). Improved growth and survival of offspring of peacocks with more elaborate trains. *Nature*, 371(6498), 598-599.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). *Organizational behavior* (18th ed.). Pearson.
- Wathan, J., & McComb, K. (2014). The eyes and ears are visual indicators of attention in domestic horses. *Current Biology*, 24(15), R677-R679.

ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ (9-12. SINIF) ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA YARATILIŞ KONUSU (*THE TOPIC OF CREATION IN THE SECONDARY EDUCATION RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS (9TH-12TH GRADE) CURRICULUM AND TEXTBOOKS*)

Mehmet Zeki GÖKSU

*Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye*

*Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of
Philosophy and Religious Sciences, Department of Religious Education, Erzincan, Türkiye*

E-Posta / E-Mail: zeki.goksu@erzincan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0875-2226

1. GİRİŞ

Din, d-y-n kökünden türetilmiş bir kavram olarak ceza/ödül, hesap, galebe, boyun eğme, ibadet ve millet gibi birçok farklı anlamlarda kullanılmış bir isimdir. Dinin terim anlamı ise akıl sahibi varlıkların varlıkları herhangi bir zorlama olmaksızın iyiye, güzele yönlendiren Yüce yaratıcı tarafından konulmuş ilahi bir nizamdır (Karaman vd., 2009, ss. 108-109). Hz. Âdem`den (a.s) beri semavî ve beşerî birçok din ve bunların kendilerine göre inananları olmuştur. İnsanlar arasında dinlerin yayılması ve pratik hayata aktarılması noktasında semavî dinlerde bizzat yaratıcının seçtiği peygamber vasıtasıyla ta`lim şeklinde gerçekleşmiş, daha sonra ise akran öğrenmesi, usta-çırak ilişkisi ve daha sonra sistematik bir öğretim sistemi haline dönüşmüştür. Bu şekilde nesilden nesile aktarılan dinler günümüze kadar ulaşmıştır. İslam dini de günümüze ulaşan ve önemli bir inanan kitlesi olan semavî bir dindir. Hz. Muhammed (sav) ile başlayan öğretim modeli zaman içinde gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır.

İslam dininin inananı çok fazla olan ülkelerden birisi de Türkiye`dir. Türkiye, %99,2`si Müslüman vatandaşların(AA Haber Ajansı, 2014) yaşadığı bir ülke olarak tarif edilir ve bilinir. Dolayısıyla Türkiye`de İslam dinin resmi okullarda bir öğretim programı ile sistematik öğretimi doğal bir durumdur. Ne var ki Türkiye`de özellikle Cumhuriyet sonrasında her zaman hak ettiği önemi görememiş dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında devleti yönetenlerin politik bakışı ve uygulamaları ile halkın talepleri arasında din eğitimi konusunda ciddi fikir ayrılıkları oluşmuş, bu durum milli eğitim şûralarına yansımış, ulusal bir eğitim problemi olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisinde tartışılmış, söz konusu hararetli tartışmalar meclis resmi kayıtlarına da girmiştir (Ayhan, 2014, ss. 24-107). Daha sonra 1949 yılında çok partili hayata geçişle birlikte imam hatip okullarının yeniden açılması (1951) ile din eğitimin de yeni bir aşamaya geçilmiş, 1980`de din eğitimi lehine yapılan yasal değişiklikler bu süreç bir anlamda devam etmiş, 28 Şubat dönemi olarak bilinen 1998-2002 yılları arasında tekrar din eğitiminde yasa dışı anlayışa geri dönülmüş, ancak bu durum da fazla uzun sürmemiştir. 2012 yılında, kamuoyunda 4+4+4 yasası olarak bilinen, yapılan ve yapısal ve yasal değişikliklerle dînî eğitim konusunda aşama kaydedilse bile (Yürük, 2017, ss. 113-135), son dönemlerde bu durumun bir sorun olarak yüksek perdeden seslendirilmesi (Bkz. Cumhurbaşkanı Erdoğan`dan Eğitimde Reform Sinyali, 2020) eğitim- öğretim sisteminde yaşanan sorunların hâlâ tam olarak çözümlenemediğinin göstergesidir.

Türkiye`de zaman zaman yönetime darbeler yapılmış, yaşanan bu darbelerin sadece siyasi olmamış, birçok alana etkisi olmuştur. Bu alanlardan birisi de din eğitimidir. Darbelerin din eğitimi bağlamında en etkili olanı kuşkusuz 12 Eylül 1980 muhtırasıdır. Çünkü bu darbeye sebep teşkil eden sosyal olaylar ve kargaşa ortamının ana nedeni olarak gençliğin dinden uzaklaşması görülmüş, bu durum o dönem hazırlanan resmî raporlara da yansımış (Ayhan, 2014, ss. 294-306), sonrasında gelecek nesillerin dini eğitiminin sağlıklı bir şekilde sağlanması adına 1982 Anayasasının 24. maddesinde din kültürü ahlak bilgisi dersinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alacağı belirtilerek ilk defa Türkiye`de din eğitimi anayasal zorunluluk altına alınmıştır. Yapılan bu değişiklikle 1982 anayasası, “klasik laik kemalizm” çizgisinden -kendine özgü- “İslami laiklik” çizgisine evrilmiştir (Kara, 2013, s. 306).

Devletlerin kanunlarla tespit edilmiş resmi eğitim ideolojileri, öğretim programları vasıtasıyla eğitim alanına yansıtılır. Hiçbir devlet kendi eliyle kendine düşman veya bilim dışı öğretim faaliyetlerinin yapılmasını onaylamaz. Bu bakımdan öğretim programları, öğretim yapan tüm kurumlar için çerçeveyi çizen bağlayıcı metinlerdir.

Ortaöğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (9-12. sınıflar) 2018 yılında daha sonra 2024 yılında maarif yüzyılı modeli olarak tekrar güncellenmiş ve 2024-2025 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak (4. ve 9. Sınıflarda) 2024 öğretim programının uygulanmasına başlanmıştır. Bu bağlamda incelemeye konu olan ders kitapları incelenirken 9. Sınıf DKAB kitabı 2024 öğretim programı, diğer sınıf kademelerine ait ders kitaplarında ise 2018 öğretim programı esas alınmıştır. Programların temel felsefesi ve genel amaçları arasında din ve ahlakla ilgili bilgilerin kavramsal temellerinin oluşturulması ve kavramlar arası ilişkilendirmenin yapılması hedeflenmiştir. Böylece öğrencilerin dini ve ahlaki kavramları yorumlamaları ve araştırma, sorgulama, problem çözme gibi temel becerilerini geliştirmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca Programın vizyonu olarak; “Dinin hayatı anlamlandırma rolünü fark eden; millî-manevi ve ahlaki değerleri benimseyen ....bireyler yetiştirmektir” şeklinde belirtildiği görülmektedir. (Komisyon, 2018; Ortaöğretim DKAB Öğretim

Programı (9,10,11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024). Bu bağlamda dinin içselleştirilmesini sağlayan ve inanç esaslarına bağlılığı güçlendiren yaratılış konusunun, programda bir şekliyle var olması hususunun irdelenmesi önemlidir. Bu bağlamda yaratılış konusu, sınıflar bazında, öğretim programında yer alan kazanımlar doğrultusunda ders kitaplarında ele alınış biçimi tartışılacaktır.

2. PROBLEM DURUMU

Ortaöğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi (9-12. sınıflar) öğretim programında ve ders kitaplarında yaratılış konusunun nasıl yer aldığıın tespiti araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

3. AMAÇ

Ortaöğretim din kültürü ahlak bilgisi (9-12. sınıflar) öğretim programında yaratılış konusunun, ders kitapları da göz önünde bulundurularak nasıl yer aldığıın tespiti ve görülen eksiklikler hususunda öneriler sunulması araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

4. YÖNTEM

Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

Öğretim Programı ve Ders Kitapları incelenmesi sonucu elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır.

5.1. DKAB Dokuzunu Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Ortaöğretim DKAB öğretim programında 9. sınıflar “Din ve İslam” ünitesinde “İnsanın Doğası ve Din.” başlığı altında “İnsan doğası ile din arasında ilişki kurar.” kazanımı ile ele alındığı görülmektedir. Kazanımın açıklamasına bakıldığında; “İnsan doğasının maddi ve manevi yönüne değinilir; tarih boyunca insanın inanma ihtiyacının nedenleri Kur’an-ı Kerim’den ilgili ayetlerle ele alınır; dinin insan hayatındaki yeri ve önemi örneklerle açıklanır.” şeklinde kazanım sınırları çizilmektedir (Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı, 2018). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında yenilenen ortaöğretim DKAB öğretim programında 9. sınıflar “Allah-İnsan İlişkisi” ünitesinde ise; odak noktanın Allah-insan ilişkisi olduğu, Kur’an ve Temel İslam kaynakları esas alınarak insanın yaratılışının ve özelliklerinin ayetlerden tefekkür edilip sorgulanabilmesi, insanın hakikati arayan bir varlık olarak düşünülebilmesi ve Allah (c.c.) ile iletişimin ibadet ve duayla gerçekleştiğinin yansıtılmasının amaçlandığı ifade edildiği ve bu amaçları yansıtan kazanımlara yer

verildiği görülmektedir(Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9,10,11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024).

Yeni öğretim programına göre hazırlanmış DKAB 9. sınıf ders kitabı incelendiğinde 1. Ünite adının “Allah-İnsan ilişkisi” olduğu ve 1. konunun ise insan ve insanın yaratılışı olduğu görülmektedir. Ayrıca üniteye başlarken kısmında “Hiçbir şey tesadüfen veya kendiliğinden oluşmaz. Onları var eden bir güç ve irade bulunur. Her varlık belli bir amaçla yaratılmıştır. Onlarda gördüğümüz denge ve ahenk, bu yaratmanın amaçsız olmadığına kanıtıdır.” şeklinde bir girişten sonra arı örneği üzerinden “İnsanlar için güzel nimetlerden olan balı yapan arıların yaratılış amacı ne olabilir? Arıların bal yapmak dışında dünyaya ne gibi katkıları vardır? İnsanın ve diğer bütün varlıkların da arılar gibi belli amaçlarla yaratıldığını söyleyebilir miyiz? Bu yaratılışın amacı ne olabilir?” şeklinde sorularla üniteye başlanmıştır. Ünitenin ilk konusu olan İnsan ve İnsanın Yaratılışı” başlığı altında ise insanın yaratılış süreci yarılmış insanın özellikleri ile ilgili öğrencilerin aklına gelen soruları gruplar oluşturarak yazabilecekleri ve devamında bu soruların sınıfça tartışılması önemli bir etkinlik örneği olarak göze çarpmaktadır. Aynı ünitenin devamında ise Yaratılış ile ilgili birçok ayetlere (Kamer 54/49, Rahman 55/5, Yunus 10/5, En`am 6/2 vb.) ve bu bağlamda görsellere yer verildiği, konunun sonuna doğru yukarıda ayetlerde anlatılan insanın yaratılışı ile ilgili, karekod ile Kur`an ayetlerini EBA platformundan görebilecekleri bir yönlendirme ile birlikte , hangi unsurlardan yaratıldığı, yaratılışın aşamaları ve amacının öğrenciler tarafından ifade edilmesine fırsat veren bir doldurma etkinliğine yer verildiği akabinde ise insan yaratılışını öğrencilerin sorgulamalarına ve değerlendirmelerine fırsat veren etkinliklerle konunun tamamlandığı görülmektedir.(Şimşek vd., 2024, ss. 11-15)

İnsan ve İnsanın Yaratılışı ünitesinin ikinci konusu olarak “Doğruyu Arayan Bir Varlık Olarak İnsan” konusunda ise üniteye başlarken sorularında yeni bir fotoğraf makinesi alındığında kullanımını öğrenmek için kullanım kılavuzunu incelemenin gerekliliği üzerinden yola çıkarak ilahi kitaplar ve gönderilen peygamberler ilişkisi kurulmuştur. Daha sonra kitapta bir beyin fırtınası etkinliği ile “insanın bilgiye ulaşma yolları” `nın öğrenciler tarafından buldurulması ve ortaya atılan fikirlerin değerlendirilmesinin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca ilgili metinde okuma ve öğrenmenin ve kâinat üzerine düşünmenin gerekliliği üzerinde ayetlere (Alak 96/1-5, İnsan 76/3 vb.) yer verilmiş, devamında “...Allah`ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıkta, O`na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır.” (Yunus, 10/6) ayeti verilerek işaret edilen hususların öğrenciler tarafından tahmin edilmesi etkinliğine yer verilmiştir. Konunun sonuna doğru tefekkür boyutu irdelenmiş ve bir engelli resmine yer verilerek dereceli puanlama anahtarı kullanılarak tefekkür ile fıtrat, hadi, ilim gibi kavramlarla ilişkilendirilme etkinliği öğrenciler için hazırlandığı görülmektedir(Şimşek vd., 2024, ss. 16-20).

Üçüncü Konu olan “İbadet ve Dua Eden Bir Varlık Olarak İnsan” konusunda ise Yüce yaratıcı ile kurulan bağın dua ve ibadet ile olduğu hususunu vurgulayan ayetlere yer verilmiş bu konuda bol bol tartışma etkinliklerine yer verilmiş ve görsellerle desteklenmiştir. Son konu olan “Kur`an`dan Mesajlar”`da ise Rum suresi 17-27. ayetlerinin Arapça metin görselleri ile birlikte meallerine ve açıklamalarına yer verilmiş ayetlerin mesajlarını belirleyen bir çalışma yaprağı etkinliği ile konu tamamlanmıştır. Son olarak ünite değerlendirmesi ile bütün ünitenin detaylı bir şekilde değerlendirildiği ölçme değerlendirme soruları ile ünitenin tamamlandığı görülmektedir(Şimşek vd., 2024, ss. 21-43).

Geçen yıl 2018 müfredatı ve işlenen kitaplara bakıldığında “Din ve İslam” adlı 2. Ünite de İnsanın doğası ve din adlı konu altında oldukça özet bir şekilde 2 sayfada işlendiği görülmektedir. Sonuç olarak yeni müfredatta daha fazla yer verildiği görülmektedir(Taşın, 2023, ss. 37-38).

5.2. DKAB Onuncu Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Ortaöğretim DKAB 10. Sınıf öğretim programında 1. Ünite de “Allah İnsan İlişkisi”`nin ele alındığı bu bağlamda “Allah İnancı ve İnsan”, Allah`ın Varlığı ve Birliği”, “Allah`ın İsim ve Sıfatları”, Kur`an-ı Kerim`de İnsan ve Özellikleri”, “İnsanın Allah İle İrtibatı” başlıklar altında konulara yer verildiği ve bu başlıkları açıklayan kazanımlarla ele alındığı görülmektedir.(DKAB dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9,10,11,12. Sınıflar), 2018)Bu ünitenin 2024 DKAB öğretim programında daha da geliştirilerek dokuzuncu sınıf 1. Ünite olarak yer verilmiştir. (Bkz. Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9,10,11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024)

Ortaöğretim DKAB 10. Sınıf ders kitabında ise öğretim programında belirtilen konu başlıkları altında yer verildiği, “Allah, sizinle beraberdir.” (Muhammed, 47/35) ayetinden ne anlıyorsunuz? sorusuyla başlandığı, ilgili metinde iyi işler yapanlarla Allah`ın beraber olacağını ifade eden bazı ayetlere (A`raf, 7/56, Ra`d, 13/28, Nahl, 16/97) gibi ayetlere yer verildiği ve görsellerle desteklendiği, Allah`ın varlığı ve birliği, kainatın yaratılışı konusunda bazı ayetler yer verildiği (Ğaşiye, 88/17, Tarık, 86/05, Nahl, 12-14) Allah`ın Zatî ve sübutî sıfatlarının açıklandığı ve yine ayet ve hadislere yer verildiği (Yasin, 36/82, Buhari éلمان”,37 vb.), yaratılış yaratıcı ve yaratılan mahluklar yönlerinden ele alındı ve son olarak da Kur`an`dan mesajlar başlığı altında bazı ayetlere (Rûm, 30/18-27) yer verildiği görülmektedir (Kalelihan, 2023, ss. 13-37).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında Yenilenen Ortaöğretim DKAB 10. Sınıf Öğretim Programında ise 1. Ünite olan “İslam`da Varlık ve Bilgi” ünitesinde Allah-Alem ilişkisinin tefekkür ederek sorgulanmasına imkân veren kazanımların bulunduğu, 2. Ünite olan “Allah`ı Tanımak” ünitesinde ise odak nokta Allah`ı tanımak olmakla birlikte öğrencilerin Allah`ın varlığının delilleri üzerinde akıl yürütebilmesi isim ve sıfatlarının hayata yansımalarını sentezlenmesi amaçlanarak

yaratıcı veçhesiyle yaratılış konusunun anlatıldığı söylenebilir(Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9,10,11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024).

5.3. DKAB On birinci Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Ortaöğretim DKAB 11. sınıf öğretim programında “Dünya ve Ahiret” ünitesinde “Varoluşun ve Hayatın Anlamı” başlığı altında “Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemini fark eder.” ve “Dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında ilişki kurar.” kazanımları ile ele alındığı ayrıca “İnançla ilgili yaklaşımları tartışır.” Kazanımı bağlamında teizm, deizm, pozitivizm, ateizm gibi inanç yaklaşımlar açıklanırken bağlamlarında yaratılış konusuna değinilmektedir(DKAB dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9,10,11,12. Sınıflar), 2018).

Ortaöğretim DKAB 10. sınıf ders kitabında ise “Varoluşun ve Hayatın anlamı” başlığı altında “Sizce hayatın anlamı nedir?” sorusu ile başlandığı, ilgili metin ve görseller incelendiğinde dünya hayatının anlamı ile ahiret hayatının anlam kazandığına vurgu yapıldığı bu hususu ifade eden ayetlere (Duhân, 44/38; Kehf, 18/7; Mülk, 67/2) yer verildiği daha sonra ahiret hayatı hakkında bilgi verildiği görülmektedir(Doğan, 2023, ss. 12-16).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında yenilenen ortaöğretim DKAB 11. sınıf öğretim programında ise direkt yaratılış konusunda herhangi bir konu başlığı ya da kazanım tespit edilememiştir(Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9,10,11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024).

5.4. DKAB On ikinci Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Ortaöğretim DKAB 12. Sınıf öğretim programı ve ders kitabında yaratılış konusuna vurgu yapan herhangi ünite, konu başlığı ve kazanıma rastlanılmamıştır. Yine Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında yenilenen Ortaöğretim DKAB 12. Sınıf Öğretim Programında da direkt yaratılış konusunda herhangi bir konu başlığı ya da kazanım tespit edilememiştir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yaratılış konusu özellikle ortaöğretimde bulunan öğrencilerin gelişim düzeyleri nazara alındığında kimliğini inşa etmeye çalışan genç bireylerin ilgi alanlarına giren ve Necisin, nereden geliyorsun ve nereye gidiyorsun? gibi hayatın anlamını arayan sorulara cevap bulmaları açısından önemlidir. Bu bakımdan din öğretim programları arasında yer bulmaları önemli ve gerekli bir durumdur.

Kademeli olarak uygulamadan kaldırılacak olan 2018 DKAB öğretim programında ve ders kitaplarında yaratılış konusu incelendiğinde 9. Sınıf öğretim programında kazanım olarak ve ders kitabında 2 sayfada yer verilmiştir. Ancak 9. Sınıf öğretim programı 2024-2025 eğitim öğretim

yılında uygulamadan kaldırılmış ve ders kitabı yeni müfredata göre düzenlenmiştir. Bu bakımdan bu husus hakkında tartışma ve değerlendirme yapılmamıştır.

DKAB 2018 öğretim programına göre okutulmaya devam edilen 10. sınıf kazanımları ve ders kitabında yaratılış konusu Allah insan ilişkisi bağlamında detaylı bir şekilde yaratıcı ve yaratılan mahlukat penceresinde detaylı bir şekilde incelendiği görülmüştür. Ortaöğretim DKAB öğretim programı ve ders kitapları içinde yaratılış konusuna en fazla yer verilen 10 sınıf düzeyi olduğu söylenebilir.

DKAB 2018 öğretim programına göre okutulmaya devam edilen 11. sınıf kazanımları ve ders kitabında yaratılış konusu varoluş ve hayatın anlamı bağlamında yer bulmuş esas olarak ahiret konusunu ele alan bu ünite de dünya hayatının anlamlılığı ve ahiret bağlantısı kurularak yaratılış konusuna değinilmiştir. Ahiret hayatı ile bağlantı kurularak anlatılması, özellikle “Varoluşun ve Hayatın Anlamı” konusu ile ahiret hayatına geçmeden dünya hayatı ile ilişkilendirilmesi her iki hayatın birbirini anlamlı kıldığını vurgulaması, yaratılış penceresinden bakıldığında gayet yerinde bir durumdur. Ayrıca yaratılış konusuyla ilgili deizm, teizm, pozitivizm gibi inanç yaklaşımıyla ilişki kurulması da öğrencilerin konuya eleştirel bakış açısıyla öğrenmelerini sağlaması bakımından önemlidir.

DKAB 2018 öğretim programına göre okutulmaya devam edilen 12. sınıf kazanımları ve ders kitabında yaratılış konusuna yer verilmediği görülmüştür. Yaratılış gibi önemli bir konunun 12. Sınıf öğretim programı ve ders kitaplarında yer bulması beklenen bir husustur. Bu bakımdan anılan öğretim programında ders kitabında bulunan ilk ünite olan “İslam ve Bilim” ünitesinde canlıların yaratılışında Kur`an`ın bakışı ve bilimin gelişim gösterdikçe bu gerçekleri görebildiği hususuna yer verilebileceği düşünülmektedir.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında yenilenen Ortaöğretim DKAB 9. sınıf öğretim programı ve ders kitabında yaratılış konusu oldukça detaylı ve ele alınmıştır. Aslında Eski öğretim programında 10. sınıfında yer alan Allah İnsan ilişkisi ünitesi 2024 öğretim programında 9. Sınıfın ilk ünitesi olarak yerleştirilmiş ayrıca hem içerik bakımından hem de dersin işlenişinde ele alınan etkinlikler bakımından daha etkili daha içeriği geliştirilmiş bir şekilde yeni öğretim programında ve ders kitabında yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu haliyle yaratılış konusu liseye başlayan 9. Sınıf öğrencileri için daha çekici ve daha etkili olduğu düşünülmektedir.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli DKAB 2024 10. sınıf öğretim programında Allah-alem ilişkisi tefekkürî boyutta ele alınmış, öğrencileri Allah`ın varlığının aklî delilleri üzerinde Allah`ın isim ve sıfatları vasıtasıyla düşünmelerini sağlayacak bilgi ve etkinliklere yer verilmiştir. 9 sınıfta Allah insan ilişkisinden sonra 10. sınıfta insan alem ilişkisinin yaratılış bakımından ele alınması öğretimde sarmallık ilkesinin yerine getirilmesi bakımından önemlidir. Öğrencilerin zihin dünyalarının din eğitimi boyutunda yapılandırılması bakımından yerinde bir durumdur.

Yenilenen DKAB 2024 11. Sınıf ve 12. öğretim programında direkt yaratılış ile ilişkilendirilecek bir konu başlığı ve kazanıma rastlanmamıştır. Oysa 2018 öğretim programı ve 11. Sınıf ders kitabında yer aldığı şekli ile ahiret hayatı ve dünya hayatının birbirini anlamlandırıldığı bakış açısıyla en azın o haliyle yeni öğretim programında yer alması gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak ortaöğretim DKAB öğretim programı ve ders kitaplarında yaratılış hususunun mevcut haliyle yer asılması sevindirici bir durum olması ile özellikle Türkiye Yüzyılı Maarif modeli ile güncellenen DKAB 2024 öğretim programında 11. 12. sınıflarda yer yer verilmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan öğretimde sarmallık ilkesi bağlamında yaratılış hususunun 11. Sınıfta “İnançla İlgili Meseleler” ünitesinde deizm, teizm ve ateizm gibi inanç problemleri bağlamında İslam`ın Allah inancı ve Allah`a kul olmanın gerekliliği, dünya ve ahiret hayatında mutlu olmanın ancak bu yolla gerçekleştirilebileceğinin vurgulanması, 12. sınıfta ise “Güncel Dini Meseleler” ünitesinde bağımlılığın bir nedeninin de inançsızlığın ortaya çıkardığı boşluk ve dünya hayatı sonrasında ebedi bir hayatın yokluğunun insanda yarattığı boşluğun ancak Allah`a ve ahiret gününe inanmakla doldurulacağının müdellel bir şekilde öğretim yapılmasıyla mümkün olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AA Haber Ajansı. (2014, Temmuz 15). Türkiye Nüfusunun %99.2'si Müslüman. *TRTHABER*. <https://www.trthaber.com/haber/yasam/turkiye-nufusunun-yuzde-992si-musulman-136243.html>
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye’de Din Eğitimi* (C. 1-3). DEM Yayınları.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan`dan Eğitimde Reform Sinyali. (2020, Ekim 19). [Gazete]. <https://www.sozcu.com.tr/2020/egitim/cumhurbaskani-erdogandan-egitim-reformu-sinyali-6087768/>
- DKAB dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9,10,11,12. Sınıflar) (2018).
- Doğan, R. (2023). *DKAB 11. Sınıf Ders Kitabı*. Gezen Yayınları.
- Kara, İ. (2013). *Türkiye`de Milli Eğitim İdeolojisi* (7. bs). İletişim Yayınları.
- Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canpulat, M., Gelişgen, A., & Ural, İ. (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Tavaslı Matbaacılık.
- Komasyon. (2018). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5,6,7,8. Sınıflar)*. MEB.
- Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı (9,10,11 ve 12. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (2024).
- Şimşek, M. E., Bektaş, A., Taşkıran, A., Şentürk, A., Yılmaz, A., Özudoğru, F., Aldemir Emek, H., & Özyayın, S. (2024). *DKAB Ders Kitabı (9. Sınıf)*. MEB Devlet Kitapları.
- Taşın, Z. (2023). *DKAB 9. Sınıf Ders Kitabı*. Erkad.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2709 3 (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

Yürük, T. (2017). *İlk ve Ortaöğretimde Din Öğretimi (Din Dersleri) Din Eğitimi El Kitabı* (R. Doğan & R. Ege, Ed.; 5. bs). Grafiker Yayınları.

DİJİTAL ÇAĞDA YENİ MEDYA PLATFORMLARININ PSİKO-SOSYAL HEGEMONYASI: ALGI YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN GENÇLİĞİN İNANÇ PROBLEMLERİ ÜZERİNE BİR TAHLİL (*PSYCHO-SOCIAL HEGEMONY OF NEW MEDIA PLATFORMS IN THE DIGITAL AGE: AN ANALYSIS ON YOUTH'S BELIEF PROBLEMS FROM THE PERSPECTIVE OF PERCEPTION MANAGEMENT*)

Hayati ADALAR

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı,
Manisa, Türkiye

*Assoc. Prof. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Education, Department of Social
Studies Education, Manisa, Türkiye*

E-Posta / E-Mail: adalarhayati@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6083-1055

GİRİŞ

Dijital çağ, teknolojinin en yoğun şekilde hissedildiği ve bilginin her yönüyle birey ve toplumun yaşamında önemli bir yer tuttuğu bir dönemi tanımlar. Bu dönemde bilgisayar ve internetin icadı, toplumsal değişimlerin en güçlü itici gücü haline gelmiştir. Bu teknolojiler, toplumu hızla dönüştüren bir güç olarak, farklı alanlarda köklü değişikliklere yol açmış ve dijitalleşme kavramı, bu dönüşümün kapsamını tanımlamak için kullanılmaktadır. İnternet ve sosyal medya, dijitalleşmenin en temel iki bileşenini oluştururken, Türkiye de dijitalleşme açısından yüksek bir seviyeye sahip ülkeler arasında yer almaktadır (Çakmak, 2023).

Yirmi birinci yüzyılda dünyevileşme ve tüketim kültürünün ön planda olduğu göz önüne alındığında, gençlere yönelik yayınların da bu doğrultuda şekillendiği söylenebilir. Manevi bir bakış açısıyla hayatı ele alan ve yaşamın sadece bu dünyadan ibaret olmadığını savunan dini içerikli yayınlar yaygın bir şekilde varlık gösterirken, bunların karşısında gençlerin düşüncelerini etkileyen ve "din karşıtı" olarak değerlendirilebilecek yayınlar da önemli bir alan oluşturmaktadır. Bu çerçevede, hem dünya genelinde hem de Türkiye'de gençlerin dindarlık ve inanç seviyelerinde yaşanan düşüş, söz konusu yayınların ve faaliyetlerin etkisini gözler önüne seren bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Aygün, 2017; Sevinç, 2017).

Bu durumu bilim ve din ikilemi ve sosyo-kültürel faktörler odağında iki önemli olgu çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Birinci husus, günümüzde din, bilim ve felsefe alanlarındaki yayınlarda belirgin bir din karşıtlığının ön plana çıktığına işaret etmektedir. Bu perspektife göre, "madde" tek gerçeklik olarak kabul edilirken, "evrim" bu gerçekliğin ideolojik temelini oluşturmaktadır. Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Daniel Dennett ve Sam Harris gibi "yeni ateist" düşünürler, bilimin insanlık için tek rehber olduğunu savunmakta ve bilimden ahlaki meseleler de dâhil olmak üzere birçok konuda yol göstermesini beklemektedirler. Onlara göre din, bilgi kaynağı olmaktan çok, mitolojik anlatılar ve sanılardan ibarettir. Bilim ise test edilebilir ve duyumsanabilir özelliklere sahip olduğu için insan yaşamına katkı sağlayacak tek geçerli veriyi sunmaktadır. Evrim teorisi, varoluşu açıklayan en önemli yaklaşım olarak kabul edilmektedir ve artık tabiatın yaratıldığı düşüncesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Din karşıtı düşünürler, bilimin prestijinden faydalanarak dini mitoloji ile ilişkilendirmekte ve dini düşüncüyü itibarsızlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu görüş sahipleri, dinin epistemolojik değerini tamamen reddetmekte ve hakikatin yalnızca bilim aracılığıyla bilinebilir olduğuna inanmakta, bilimi mutlak bilgi kaynağı olarak kabul etmektedirler (Bilgili, 2017). İkinci önemli etken, sosyo-kültürel faktördür. Aydınlanma döneminde Batı'da Hıristiyanlık üzerine yapılan eleştiriler, zamanla tüm dinlere yöneltilen genel bir eleştiriyi doğurmuştur. Modern dönemde, seküler-hümanist dünya görüşü, Aydınlanma'nın pozitivist, hümanist ve katı rasyonalist felsefi düşüncelerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu zihinsel altyapının üzerine, sanayi toplumunun yoğun iş temposu ve modern kent yaşamının dinamikleri eklendiğinde, din, zihinlerden ve günlük hayattan giderek çekilmiştir. Din, artık sadece kıssalar, nadiren karşılaşılan fikhî meseleler, rüya yorumları, tarikat-cemaat yapılanmaları ve ilahiyat tartışmaları gibi konulara indirgenmiş, dinin insanlara sunduğu huzur ve saadet ise adeta kurban edilmiştir. Bu bağlamda, gençler için dinî inanç ve ritüellerin yer bulmadığı bir ortamda, bilim onların dini olarak kabul edilmekte, futbol, müzik ve sosyal medya gibi etkinlikler ise günlük ritüelleri haline gelmektedir (Ünverdi, 2020).

Din karşıtı akımlar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de gençlerin ilgi alanını oluşturmaktadır. Bu durum şaşırtıcı ya da olağanüstü olarak görülmemelidir, çünkü gençlik her zaman toplumda yeniliği, aykırılığı, değişimi ve dinamizmi temsil etmiştir. Genç, sorgulayan, araştıran ve tartışan bir bireydir. Bu yüzden, "ateizm yayılıyor, deizm ilerliyor" gibi ifadeler karşısında şaşırmamak gerekir. Günümüzde gençlerin ateistik yayınlara gösterdiği ilgi, bu eğilimin doğal bir yansımasıdır (Ünverdi, 2020).

Her kesimden insanın fikirlerini rahatlıkla ifade edebildiği sanal ortamlar, özellikle sosyal medya ve internet paylaşım siteleri aracılığıyla geniş bir etki alanına sahiptir. Özellikle son yıllarda, İslâmî anlayışla örtüşmeyen ve inkârcı ya da reddiyeci içeriklerin paylaşıldığı platformlar, YouTube, Instagram, Twitter gibi sosyal medya araçları üzerinden hızla yayılarak büyük takipçi kitlelerine ulaşmaktadır. Bu tür platformlar, bir yaratıcının varlığını, ölümden sonra hayatı ve din ile ahlak

ilişkinini reddederek hayatı sadece bu dünyaya indirgemektedir. Özellikle gençleri hedef alarak onların inanç dünyalarını sarsan bu yayınlar, dini bilgi seviyeleri düşük olan bireylerin dinden uzaklaşmasına yol açabilmektedir. Dikkatli bir tahlil yapıldığında bu tür sosyal medya platformlarının, özellikle “bilim ve felsefe” kavramları üzerinden -psikolojik ve sosyolojik- ekseninde güçlü bir hegemonik etki ve algı yönetimi stratejisi takip ederek özellikle de gençler arasında postmodern ve paranormal inanç problemlerinin artmasına öncülük ettiği söylenebilir. İster bilimsel ve felsefi ister dini açıdan bakılsın, insan için esas olan “hakikati aramak”tır. Bu arayış, hak ve batıl arasındaki farkı ortaya koyarken, normlar ve sapmalar arasındaki ayrımı yapabilme yeteneğini de gerektirir. Sonuç olarak, bu ikilem, bireyi dini inanç ve inançsızlık arasında bir tercihe yönlendirmekte ve bu durum, kişinin inanç dünyasında önemli bir çatışma yaratmaktadır.

Risale-i Nur külliyatında bu duruma şöyle işaret edilmiştir: “İnsan fıtraten mükerrem olduğundan, hakkı arıyor. Bazan bâtil eline gelir; hak zannederek koynunda saklar. Hakikati kazarken, ihtiyarsız, dalâlet başına düşer; hakikat zannederek kafasına giydiriyor (Mektubat: 471).” Diğer yandan bu tür platformların yürüttüğü algı yönetimi ile gençler arasında bir popüleriteye dönüşen -bilimsel ve felsefi bir dille konuşma trendinin- genç zihinleri ve ruhları afaki âlemde nasıl boğdurduğuna ve hakikat arayışı yanılışıyla batıla nasıl sürüklendiklerine ilişkin psikolojik ve sosyolojik bir tahlil yapılması oldukça önemlidir. Yine Risale-i Nur külliyatında bu duruma işaret eden; “Fünûn-u hikmetten gelen zülûmat-ı ruhiye, ruhumu kâinata boğduruyordu (Lem’alar: 239).” ibaresi dikkat çekicidir. Bu araştırma, ortaya konulan problem çerçevesinde genel bir tahlil yapmayı amaçlamaktadır. Özellikle, gençlerin “Tevhidi Bakış Metodolojisi”ni kazanabilmeleri için dijital medya platformlarının algı yönetimiyle nasıl etkili bir şekilde başa çıkılabileceğine dair bir tartışma zemini oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca, dijital çağda ortaya çıkan inkârcı sosyal medya platformlarının psiko-sosyal hegemonyası ve algı yönetimi bağlamında şekillenen inanç problemlerine ilişkin, Risale-i Nur Külliyatı’ndan nasıl faydalanılabileceği konusunda bazı tespitlere yer verilmiştir.

Dijital (yeni) Medya, Algı Yönetimi ve Hegemonya

Medya, hayatı kolaylaştırırken, gerçeklik ve kurgu arasındaki uçurumu derinleştirir. İnsanlara farklı deneyim alanları sunarak, bireylerin gerçeklik algısıyla medya gerçekliği arasındaki farkı ortaya çıkarır ve toplumsal gerçekliğin yapılandırılmasına katkı sağlar. Medya aracılığıyla kitlelere kurgulanarak ve şekil değiştirerek ulaştırılan bilgi, gerçeklik olmaktan çıkmakta, bu yeni gerçekliğin hakikat ile bir ilgisi bulunmamakta, dezenformasyon halini almaktadır. Amerikalı siyasetçi Henry Kissinger’ın de (2016: 67) belirttiği gibi, “Bir şeyin gerçek olması pek o kadar önemli değildir; fakat gerçek olarak algılanması çok önemlidir”. Teknolojik imkanların gelişmesi ve enformasyonun hızlı aktarımı sayesinde yeni bir görünüm kazanan algı yönetimi; insanlık tarihinin her döneminde var olmuştur. Bireyin zorunlu ya da kendi rızasıyla ikna edilerek, algılarının manipüle edilmesini

amaçlayan algı yönetimi sayesinde, bireyleri herhangi bir konuda yönlendirmek mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla medya aracılığıyla yayılan kurgulanmış bilgi, gerçeği yansıtmaktan çıkıp dezenformasyona dönüşür. Teknolojik gelişmelerle birlikte algı yönetimi daha etkin hale gelmiş ve bireylerin algıları, sosyal medya gibi araçlar üzerinden şekillendirilmeye başlanmıştır. Sosyal medya platformlarında bilgi hızla yayılmakta ve etkileşimli iletişimle algı yönetimi daha da güçlenmektedir. Ancak, bu platformlarda nesnel gerçeklikten koparılan bilgi, doğruyu seçmeyi zorlaştırmakta ve medyanın ideolojisiyle özdeşleşen bilgi, toplumsal gerçekliği etkilemektedir (Utma, 2020). Dijital dünya, bilginin miktarını artırarak ona hızlı bir şekilde erişim imkânı sunarken, aynı zamanda bilginin niteliğini zayıflatmakta ve dolayısıyla doğruluğunu kaybetmesine yol açmaktadır. Bu durum, dijital çağın en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Umut, 2021).

Günümüzde gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen sosyal medya; Facebook, Twitter, Instagram gibi platformlarıyla yaşamın pek çok alanında kişilerin algılarını, davranışlarını, seçimlerini etkileyen bir boyuta ulaşmıştır (High ve Solomon, 2010: 130). Başbüyük'ün de (2014:59) belirttiği gibi; “Geleneksel medya karşısında sosyal medya, kullanıcı temelli bilgi üretimine imkân sağlaması, üretilen mesaj ve bilginin çok hızlı bir şekilde, uzun mesafelere ve büyük kalabalıklara en ekonomik şekilde ulaştırılması, geniş ve herkese açık kullanımı nedeniyle üretilen bilginin kullanıcılar arasında denetiminin hızla sağlanması (kısa sürede yalanlanması ya da doğrulanması) özellikleri ile algı yönetimi, kamuoyu oluşumu ve kamuoyunun yönlendirilmesi alanlarında güçlü etkilere sahiptir.” Sosyal medya platformlarında nesnel gerçeklikten koparılan bilgi, yeniden kurgulanarak hedef kitlelere iletilmektedir. Sanal alemde bilgi bombardımanı altında binlerce bilgi arasından en doğruyu seçmek giderek zorlaşmakta, tüketim metası haline getirilen bilgi; medyanın ideolojisi ve bilgiyi üreten kurum ve kişilerin ideolojileri ile özdeş hale gelmektedir (Utma, 2020).

Algı yönetimi kavramı, ilk defa Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından tanımlanmıştır. ABD Savunma Bakanlığı'ndan yapılan tanıma göre algı yönetimi, “Kitlelerin duygu, düşünce, amaç, mantık, istihbarat sistemleri ve liderlerini etkileyerek, seçili bilgilerin yayılması ve/ veya durdurulması; bunun sonucunda hedef davranış ve düşüncelerinin hedefleyenin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesidir (URL-1). Nye (2005)'e göre algı yönetimi, propaganda faaliyetlerini kullanarak bireylerin düşünce ve fikirlerinde değişiklik meydana getirmeyi ve onları ikna etmeyi sağlayan bir yöntemdir. Dahası algı yönetimi, psikolojik harekatın bir şeklidir. Baudrillard'a göre, yaşanan dünya bir caydırma evrenidir. Bunun en kullanışlı silahını ise “görüntü + söz = medya” olarak tanımlamaktadır (Çağlak, 2019: 112). Psikolojik savaş olarak tanımlanan algı yönetimi tanımlamaları içerisinde genellikle propaganda, dezenformasyon, misenformasyon ve manipülasyon gibi kavramları barındırmaktadır. Dezenformasyon, bir bilginin bilinçli olarak yanlış iletilmesidir. Misenformasyonda kasıt ve kötü niyet bulunmazken, dezenformasyon da bilinçli olarak kasıt ve kötü niyet bulunmaktadır. Yakın geçmişte özellikle de Vietnam Savaşı'nda, Körfez

Savaşı'nda ve Irak Savaşı'nda medyanın etkin şekilde kullanılarak dezenformasyona fazlaca başvurulduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Manipülasyon ise, bilgilerin, verilerin bireyleri veya grupları etkilemek için eklenerek ya da çıkartılarak değiştirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda özellikle medya bireyleri farklı amaçlar için yönlendirmeye, manipüle etmeye, yalan ve yanlış bilgiler üretmeye hevesli birey ve kurumlar için önemli bir ortam oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül saldırılarından sonra medyayı denetimi altına alması ve bu sayede kamuoyuna sunduğu benzer haberler ve görsellerle kamuoyunu manipüle etme çabaları önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Utma, 2022). Burada araştırmanın bağlamı kapsamında hegemonya kavramına da yer vermek gerekir. Çünkü bu algı yönetimi süreci özünde hegemonik bir etki oluşturmaktadır.

Hegemonya kavramı, toplumdaki temel ekonomik süreçler üzerinde güçlü bir üstünlük sağlamış olan başat bir egemen kesimin ya da sınıf ittifakının, bir toplumun yaşam biçimlerini, geleneklerini hayat düzeylerini, adetlerini, kültür ve medeniyetlerini şekillendirecek şekilde toplum üzerinde sağladığı hâkimiyeti geliştirdiği ve yaydığı tüm süreçleri kapsamaktadır (Hall 1985'den aktaran Ergun: 2015: 1449). Gramsci'ye göre (Akt. Koçyiğit, 2022) hegemonik egemenlik ilişkileri doğrudan değil dolaylı olarak, açıktan değil örtük şekilde işlemektedir. Bu sebeple bu alan egemen kesimin denetimindedir. İşte tam da bu nokta da egemen kesim çıkarlarını korumak, egemenliğini devam ettirmek ve gücünü meşru bir zemine oturtarak toplumdaki çoğunluğu kendi lehine ikna edebilmek için belirli ideolojileri, kültürleri ve araçları kullanır. Bu araçların başında gelen medya "rızanın üretimi" olarak adlandırılan diyalektik sürecin asli bir parçası haline gelir. Yani kısacası rızanın üretimi ve toplumların ikna süreci medya sayesinde vücut bulur. Bu sebeple medya, ideoloji ve hegemonya birbiri ile yakından ilişkili kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçyiğit, 2022; Güneş, 2001,).

Dijitalleşmeyle birlikte hegemonya algısı ve aygıtları da değişime uğramış ve uğramaya da devam etmektedir. Medya ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarının çok yoğun olarak kullanımı neticesinde hegemonya da aygıt seçimini bu alana doğru kaydırmış ve bu alan yeni hegemonya tanımının retorik alanı haline almaya başlamıştır. Hegemonya, kendiliğinden rıza süreçleriyle, egemen görüşlerin toplumsal kesimlerde yarattığı hâkim kanı ile kendini ortaya koyar. Burada oluşan hâkim kanı sayesinde, kişiler teknolojik imkanlardan yararlanırken kişisel verilerinin paylaşılmasına gönüllü, gönülsüz ya da yanlış bir bilinçle izin verir. Çünkü kişiler, teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanmayı bütünüyle reddedemez. Bu alanda uzun zamandır var olan hegemonik yönlendirme, kişilerin reddedemeyeceği ya da tek başına karşı koyamayacağı hegemonik bir üstünlüğe evrilmiştir (Acar, 2022).

Dijitalleşme ve Postmodern İnanç Problemleri

Dijitalleşme, hem dünya genelinde hem de Türkiye'de hayatın her alanında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerin en belirgin olduğu alanlardan biri, epistemoloji ve aksiyoloji yani bilgi ve ahlak alanlarıdır. Bilgi ve ahlak, inancın temel dinamiklerini oluşturan unsurlar olduğundan, dijitalleşmenin etkisi, inanç boyutunda da kendini yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Bu değişim bazen olumlu sonuçlar doğurabilse de, genellikle negatif bir yönde gelişmiştir. Dijitalleşmenin ivme kazandırdığı epistemolojik ve aksiyolojik sorunların, din değiştirme veya dinden çıkma gibi inanç hareketlerini artırdığı, dolayısıyla negatif bir değişim olarak değerlendirilmektedir (Çakmak, 2023). İşleyen'e göre (2020), dijitalleşmenin oluşturduğu epistemolojik problemler dini bilgi noktasında da kendini hissettirmiştir. Bireylerin inançlarını öğrenecekleri, dini konularda bilgi elde edebilecekleri kaynaklar büyük oranda çeşitlenmiş ve artmıştır.

Dijitalleşmenin bireylerin din algısı üzerindeki etkisi, özellikle sekülerleşme ile birlikte oluşan dini yaklaşımlar, dijitalleşme ile dindarlık arasındaki ilişki ve dini söylemler gibi konuları gündeme getirmektedir (Haberli, 2019). Ayrıca, din değiştirme veya dinden uzaklaşma bağlamındaki çalışmalarda medya ve internetin etkisi de kısmi olarak ele alınmıştır (Şener, 2021; Turanalp, 2016; Gürses ve İrk, 2018). Modernizmle birlikte gelişen sekülerleşme, kutsal olanı dönüştürmüş ve özellikle bireylerde ciddi manevi sarsıntılara yol açmıştır. Bu konuda yapılan akademik tartışmalar ve halk arasındaki görüşler oldukça yaygındır. Son dönemde gerçekleştirilen nicel araştırmalar, bireylerin ailelerinden ve toplumlarından edindikleri inançları terk ettiklerini ve başta ateizm ve deizm olmak üzere çeşitli felsefi ve yeni dini hareketlerin etkisi altında kaldıklarını ortaya koymaktadır (Küçükkural, 2021; Aksoy ve Türkölmez, 2020; İşliyen, 2020). Bu inanç hareketliliği, genellikle dinden çıkma veya din değiştirme olarak adlandırılmaktadır.

Ünverdi (2020), çeşitli internet siteleri ve bazı sosyal medya hesaplarının, binlerce takipçisiyle ateist propaganda yaptığına dikkat çekmektedir. Bu platformlar, Tanrı inancının reddi, dinin bilime aykırı olduğu, dinin şiddet kaynağı olduğu, kadına ikincil bir rol verdiği, günümüz dünyasında geçerliliği olmadığı ve insanın ahlaki değerler için dine ihtiyaç duymadığı gibi söylemlerle gençlere etki etmeyi amaçlamaktadır. İnternette yayılan din karşıtı yayınlar, genellikle bir propaganda biçiminde şekillenmekte ve bu yayınlar aracılığıyla ateistik kitaplar çeşitli formatlarda ücretsiz olarak sunulmaktadır. Ayrıca, sesli kitaplar gibi alternatif formatlarla bu içeriklere erişim daha da kolaylaşmaktadır. Bu durum, insanların bu eserleri ve fikirleri edinmesini hızlandırmakta ve yaygınlaştırmaktadır.

Dijital çağda, özellikle gençlerde görülen iman merkezli problemleri yalnızca inanç değişikliği ile açıklamak, bu sorunun doğru bir şekilde anlaşılması için yetersiz bir yaklaşım olabilir. Dijital dünyada bazı bireylerde görülen inanç değişikliği, aslında "inanç göçebeliği" olarak tanımlanabilecek yeni bir iman temelli inanç ve davranış şekline işaret etmektedir. Bu hareketin "göç" kelimesiyle

ifade edilmesinin nedeni, dijital çağ insanının davranışlarının göçebe toplum davranışlarıyla benzerlik göstermesidir ve bu kavram üzerinden açıklanabilir (Çakmak, 2023). İnanç göçebeliği, bireylerin kabul ettikleri dini geleneğin kutsal anlayışlarını, ritüellerini ve diğer öğelerini yalnızca davranışsal olarak değil, zihinsel olarak da kolaylıkla terk etmelerini, farklı dinler veya dini gruplar arasında geçiş yapmalarını ve inanç ile inançsızlık arasında gidip gelmelerini ifade eder (Can, 2020; Harman, 2016). Bu durum, inançta döngüsel bir hareket yaratır ve bu döngünün bir boyutunun eksikliği, iman noktasında çeşitli problemleri gündeme getirebilir. Dijitalleşmenin yarattığı epistemolojik ve aksiyolojik sorunlar, bireylerin inançlarının her yönünü kapsayan bir tasdiki yaşamasını engeller ve bu da inanç göçebesi bireylerin ve toplumların ortaya çıkmasına yol açar.

Dijitalleşmenin bireylerde oluşturduğu inanç göçebeliği, iki farklı biçimde kendini göstermektedir. Eğer bireyin kültürel bağları koparılmamışsa, bu durumda kişi mevcut dininde bir "göçebe" hayatı yaşayacaktır. Ancak dijital kültür, bireyin geleneksel kültür kodlarını ve bağlılıklarını tamamen değiştirmişse, bu durumda dinler arası geçiş veya inançsızlık şeklinde bir göçebelik söz konusu olur. Burada, benimsenen yeni din veya inançsızlık nihai bir hedef olarak değil, dijitalleşmenin getirdiği tatmin duygusunun geçici bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu noktada, inanç göçebesinin imanı, çok yönlü, esnek ve inanç ya da düşüncenin merkezine oturmayan bir hareket olarak tanımlanabilir (Çakmak, 2023). Dijital çağda bireylerin inanç noktasında gösterdiği bu davranış biçimi, ilk bakışta dinden çıkma veya din değiştirme olarak görülebilir. Ancak, bu durum dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni bir davranış şeklidir. Çünkü dinden çıkma veya din değiştirme, temelde psikolojik ve sosyal sebeplerle insan hayatında köklü değişiklikler ve dönüşümler yaratan bir olgudur. Din değiştirme, inançta ve o inanca bağlı davranışlarda köklü değişiklikleri ifade eder (Kirman, 2004). Bu bağlamda, din değiştirme, inanç ya da inançsızlık merkezli tek yönlü bir karşıtlık hareketi olarak değerlendirilebilir.

Modernizmle birlikte değişen din ve birey ilişkisi, postmodernizmle birlikte daha da farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, insanı inanç açısından tanımlayan üst kimlikler giderek belirsizleşmiş, inanç ve inançsızlık arasındaki sınırlar giderek aşılmaya başlanmıştır. Dijitalleşmenin etkisiyle bu durum daha da belirginleşmiş ve derinleşmiştir. Yapılan araştırmalar, özellikle gençlerin iman ve ateizm gibi inanç temelli kimlikler konusunda ciddi bir ikilem yaşadığını ortaya koymaktadır (Kandemir, 2021). Özellikle modernleşme ile başlayan bu inanç hareketini, bazı bireylerde dinden çıkma olarak görmek yerine, dijital çağın ortaya çıkardığı bir göçebe hareketi olarak değerlendirmek daha doğru olabilir. İnanç noktasındaki bu göçebe davranışının altında yatan temel sebep, imanın tüm boyutlarını yaşayamayarak, özellikle taklidi imanla inançlarını sürdüren bireylerin, dijital çağda kendi inanç ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmalarıdır (Çakmak, 2023).

Gençliğin İnanç Problemlerine Bir Çözüm Olarak Tevhidi Bakış Metodolojisi

Yukarıda sunulan bağlam dikkate alındığında özellikle yeni medya platformlarının, genç zihinleri şekillendiren en güçlü araçlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Asıl sonunun ise bu platformlarda yayılan içeriklerin, genellikle bilimsellik maskesiyle, felsefî bir propaganda ile ve bazen de batıl inançlarla harmanlanmış bir şekilde sunulmakta olduğudur. Gençlerin bu içeriklere gösterdiği ilgi, onların gerçeklik algılarında büyük değişimlere yol açmaktadır. Bu değişim, gençleri bireysel ve toplumsal açıdan kimlik bunalımına sürüklerken, onların hakikate dair arayışlarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle postmodern ve paranormal inançların popülerleşmesi, gençlerin dini ve felsefi bakış açılarını sorgulamalarına neden olmaktadır. Bu süreç, gençlerin sahip oldukları geleneksel inançları gözden geçirmelerine yol açarken, bazen de yanlış ve sapkın inançların benimsenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum, yaşadığımız bu yeni süreç karşısında sahih İslamî kaynaklardan nasıl ve hangi usulle yararlanabileceğimiz ve bu kaynakları gençlerin önün çıkarmak için nasıl bir yöntem takip edebileceğimiz hususunda önemli soruları karşımıza çıkarmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde bu yeni inanç problemleri karşısında etkili usul ve yöntemler sunması ve pratik çözümlere işaret etmesi yönüyle Risale-i Nur Külliyyatı'nda takip edilen Tevhidi Bakış Metodolojisinin dikkate alınmasında yarar görülmüştür.

Risale-i Nur Külliyyatı'nda takip edilen Tevhidi Bakış Metodolojisi, insanın hakikate ulaşabilmesi için doğru bakış açısını kazanması gerektiğini vurgulamakta ve gerçekleri arayışı içinde sağlam bir temel (usul, yöntem) sunmaktadır. İnsan, fıtratında hakikati arama güdüsüyle yaratılmıştır. Ancak, bu arayış bazen yanlış yönlendirmeler ve yanıltıcı bilgilerle sekteye uğrayabilir. Risale-i Nur'da, insanın hakikati ararken zaman zaman yanılabilirliği ve yanlış olanı hak zannederek kabul edebileceği şöyle belirtilmiştir: “İnsan fıtraten mükerrem olduğundan, hakkı arıyor. Bazan bâtil eline gelir; hak zannederek koynunda saklar. Hakikati kazarken, ihtiyarsız, dalâlet başına düşer; hakikat zannederek kafasına giydiriyor (Mektubat: 471).” Bu tespit, dijital medya aracılığıyla gençlerin doğruyu ve yanlış ayırt etme konusunda karşılaştığı zorlukları anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yine bir başka yerde geçen “Fünûn-u hikmetten gelen zülûmat-ı ruhiye, ruhumu kâinata boğduruyordu. (Lem’alar-239)” ifadesi, dijital medyanın gençler üzerinde yarattığı ruhsal ve zihinsel buhranın izahı açısından dikkat çekicidir.

Risale-i Nur Külliyyatı'nda «İman Esaslarına» ilişkin tüm mevzuların temelinde Tevhidi Bakış Metodolojisinin yer aldığı söylenebilir. Bu bağlamda özellikle “32. Söz, 33. Söz, Tabiat Risalesi (24. Lem’a), Ayet-ül Kübra (7. Şua), 2. Şua vb.” gibi eserlerin dikkatlice tahlil edilmesi önerilmektedir. Bu minvalde Risale-i Nur Külliyyatı'nda ortaya konulan bu metodolojiye işaret eden bazı çalışmalar da söz konusudur. Toplaoğlu, Durgun ve Pehlivan (2022) “Cismaniyet Ekseninde Ayetü'l-Kübra” başlıklı araştırmalarında, insanın fıtratındaki hakikat arayışının ve doğru bir istinad noktasına sahip olmanın önemini vurgulayarak Risale-i Nur Külliyyatı'nda insanın hakikate ulaşması için akıl, kalp ve

ruhun uyumlu bir şekilde çalışması gerektiğinin belirtildiğine dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda, dijital dünyanın cazibesinin insanın bu uyumunu bozabildiğine ve sunduğu yüzeysel ve manipülatif bakış açılarıyla insanın hakikate yönelmesini zorlaştırabildiğine işaret etmişlerdir. Bu durum, dijital medyanın sunduğu yanıltıcı bilgilerin, insanın içsel dengesini tehdit ettiğini ve doğruyu arama çabalarını engellediğini ortaya koymaktadır. Örneğin “Kâinattan Hâlik’ını soran bir seyyahın müşâhedâtıdır” girişi ile Ayetü’l-Kübra adlı eserde (Şualar: 105), Allah’a ve diğer inanç esaslarına güçlü bir itikad kazanabilmede öncelikli adımın kâinat kitabını okumanın, varlık aleminde yaratılış inceliklerine ve sanat harikalıklarına insaf ve marifet nazarıyla bakmanın önemini vurgulandığı görülmektedir. Bu minvalde Toplaoğlu, Durgun ve Pehlivan (2022), cismaniyetten (reel hayattan) uzak sanal dünyanın cazibesine kapılmanın insanî istidatları baltalayıp bireyin hürriyetini elinden aldığına ve böylelikle de insanlığın, cemaat/cemiyet ruhu ve ortak akıldan uzaklaşarak sürü psikolojisi ile kolayca kontrol edildiğine dikkat çekmişlerdir. Yine Üzümcü (2020) araştırmasında Risale-i Nur Külliyyatı’nda takip edilen Tevhidi Bakış Metodolojisine işaret etmektedir. Özellikle Risale-i Nur’un bir fihristi olarak değerlendirilen Ayetü’l-Kübra Risalesi’nin esas itibarıyla ulûhiyeti yani tek ve bir olan bir yaratıcının varlığı hakikatini temellendiren bir eser olmakla birlikte, takip ettiği metodoloji bakımından çok önemli usûlî prensipler içerdiğine dikkat çekmiştir.

SONUÇ

Din ve inanç ile ilgili güncel mevzuların başında günümüz insanının din ve inanç ile olan ilişkisi gelmektedir. Çeşitli sebeplerden dolayı gençler başta olmak üzere çoğu insanın din ile ilişkisinin giderek zayıfladığı, deizme, agnostisizme veya ateizme kaydığı söylemi yaygınlaşmaktadır. Bu söylemi doğrulayan çalışmalarla birlikte onu yadsıyan incelemelerin varlığı, mesele ile ilgili genel ve kesin hükümler vermenin aceleci bir tavır olduğunu göstermektedir. Gerek insanların inançla olan ilişkisi gerekse gelecekte dinî inancın insan hayatında nasıl bir rolü olacağı sorusu önemini korumaktadır.

Dijital çağda, yeni medya platformları özellikle gençler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu platformlar, sadece eğlence ve haber kaynağı olarak değil, aynı zamanda insanların düşünsel ve inançsal yönelimlerini şekillendiren önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Algı yönetimi ve psiko-sosyal hegemonyanın bu platformlar aracılığıyla yürütülmesi, gençlerin bireysel ve toplumsal kimlik arayışlarında ciddi etkiler yaratmaktadır. Özellikle bilim ve felsefe kavramları üzerinden bu platformların sunduğu içerikler, gençlerin inanç ve değerler dünyasında ciddi bir çatışmaya yol açabilmektedir.

Günümüzde gençlerin güçlü bir tevhid inancı kazanabilmeleri ve dijital medya platformlarının hegemonik algı yönetimleriyle etkili bir şekilde başa çıkmaları adına neler yapılabileceği üzerine çok yönlü çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda dijital çağda

ortaya çıkan bu tür inkârcı sosyal medya platformlarının psiko-sosyal hegemonyası ve algı yönetimine karşı Risale-i Nur Külliyyatı'ndan nasıl faydalanılabileceği hususu kanaatimizce önemli bir araştırma ve tartışma konusu olarak önümüzde durmaktadır. Risale-i Nur'un okuyucularına sunduğu tevhibi bakış, inanç esaslarına dair derin bir anlayışı ifade eden "tefekkür" kavramının önemine ve bu bağlamda doğru düşünmenin insanın ruhsal ve zihinsel sağlığı üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. Dijital çağda gençlerin karşılaştığı psiko-sosyal hegemonyaya karşı tefekkür etmek, onların doğruyu aramalarına yardımcı olabilir. Bu tür platformlarda gençler sıklıkla derinlemesine düşünmeden, sadece yüzeysel bir bakış açısıyla bilgi alıp, yanlış algılar oluşturabiliyorlar. Bu sebeple, tefekkür etmenin, sadece derinlemesine, ayrıntılı düşünme değil, aynı zamanda doğru düşünme yollarını da içermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Dijital medyada karşılaşılan kesretli ve parçalanmış bilgilerin, genç zihinlerinde evhamı, bireysel ego ve gafleti güçlendirebileceği; bunun da inanç ve değerler dünyasında karışıklıklara yol açabileceği öne sürülebilir. Bu bağlamda, Risale-i Nur'un "tefekkür mesleği" ile şekillenen Tevhidi Bakış Metodolojisi, gençlerin dijital çağda karşılaştıkları karmaşık bilgileri doğru bir şekilde işleyebilmesi için bir kılavuz sunabilir. Risale-i Nur'da ifade edildiği gibi, " "İ'lem Eyyühe'l-Azîz! Tefekkür, gafleti izale eder. Dikkat, teemmül; evham zulûmatını dağıtıyor. Lâkin nefsinde, bâtınında, hususî ahvalinde tefekkür ettiğin zaman derinden derine tafsilat ile tedkikat yap. Fakat âfâkî, hâricî, umumî ahvâlâta teemmül ettiğin vakit sathî, icmalî düşün, tafsilâta geçme. Çünkü icmalde, fezlekede olan kıymet ve güzellik, tafsilâtında yoktur. Hem de âfâkî tefekkür, dipsiz denize benziyor, sâhili yoktur. İçine dalma boğulursun (Mesnevi-i Nuriye: 147)," ifadesinden de anlaşılacağı üzere bilginin yalnızca derinlemesine düşünülerek değil, doğru şekilde tasavvur edilerek anlamlı hale geleceği vurgulanmaktadır. Bu da Tevhid'i bakış açısını kazanmak için gençlere yalnızca bilgi değil, doğru düşünme biçimi ve perspektifi kazandırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Özetle, dijital çağın getirdiği bilgi bolluğu ve algı yönetimi stratejileri, gençlerin zihinlerini şekillendirirken inanç dünyalarında derin değişimlere neden olmaktadır. İnternet ve sosyal medya platformlarında yayılan yanıltıcı bilgiler ve yüzeysel bakış açıları, gençlerin doğruyu ve yanlış ayırt etme becerilerini zorlaştırmakta ve onları inanç temelli bunalımlar içine sürükleyebilmektedir. Bu bağlamda, Risale-i Nur Külliyyatı'nda yer alan Tevhidi Bakış Metodolojisi, gençlerin dijital çağda karşılaştıkları algı yönetimi ve manipülasyonlara karşı bir kılavuz işlevi görebilir, onların hem dini hem de felsefi alanda doğruyu bulmalarına yardımcı olacak sahîh ve sağlam bir temel sunabilir.

KAYNAKÇA

Acar, F., & Gürpınar, B. (2022). Dönüşen Bir Hegemonya Biçimi-"Dijital Hegemonya": Cambridge Analytica Olayı. Işık Üniversitesi Yayınları.

Aksoy, A. & Onur Türkölmez (2020). Dijital çağa demokrasiyi çağırarak: cambridge analytica skandalı. Journal of Political Administrative and Local Studies. 3(1). 41-59.

- Arıcan, S. & Arıcı, H. (2021). Sosyal medyanın gençlerin din algısına etkileri. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8(2). 1062-1106.
- Aygün, F. (2017). Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörler. Mezhepler Tarihi Dergisi. 10(2). 535-536
- Başbüyük O. (2014). Algı Yönetimi ve Bilgi Savaşlarında Sosyal Medyanın Rolü. (Editör: Karabulut, B.). Algı Yönetimi içinde (s. 39-65). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bilgili, A. (2017). Yeni Ateizm ve Eleştirisi. Diyanet Dergisi -Deizm, Ateizm, Nihilizm Kıskaçında İnsanlık- Ankara: August 2017. 23-27.
- Can, S. (2020). Allah'a iman'ın psiko-sosyal temelleri (Maslow'un ihtiyaçlar piramidi bağlamında bir değerlendirme). Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7(2). 473-501.
- Çakmak, Fikrullah (2023). Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği". Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30 (Haziran 2023), 6-31.
- Çağlak, E. (2019). Medyada algı yönetimi aracılığıyla kamuoyu oluşturulması: 1915 Avusturya'sında Broken Hill olayı üzerinden savaş söylemi çözümlemesi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi., 21, 109-125.
- Ergun, L. (2015). Media, ideological hegemony and popular music: Golden microphone song contest Medya, ideolojik hegemonya ve popüler müzik: Altın mikrofon şarkı yarışması. Journal of Human Sciences. 12(2). 1446-1464.
- Güneş, S. (2001). Modern Kitle Toplumunda Medya Kültür İlişkisi. Medya ve Kültür. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gürses, İ. & İrk, E. (2018). İnternet kullanımı ve ergenlerin dini gelişimleri üzerine bir araştırma. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 27(1). 109-135;
- Haberli, M. (2019). Dijital çağda din ve dindarlığın dönüşümü. Medya ve Din Araştırmaları Dergisi. 2(2). 307-315.
- Hall, S. (1985). Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates. Critical Studies in Mass Communication. 2(2), 91-114.
- Harman, V. (2015). Psiko-sosyal kelâm: İman kavramı bağlamında duygu, düşünce ve davranış etkileşimi. Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 1(2), 36-71.
- High, A.C. & D.H. Solomon (2011). Locating Computer-Mediated Social Support Within Online Communication Environments. Computer-mediated communication in personal relationships. 119-136, New York: Hampton Press.
- İşliyen, F. Ş. (2020). Dijital çağda bilginin değişen niteliği ve infobezite: Z kuşağı üzerine bir odak grup çalışması. Selçuk İletişim 13(1). 246-277.
- Kafalı, H. & Eraslan N. M. (2022). Üniversite gençliğinin inanç eğilimleri üzerine nitel bir araştırma. (A qualitative research on the belief trends of university youth). Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty. 9(3). 1119-1156.
- Kandemir, S. (2021). Lise öğrencilerinde din dışı yönelim: Bir ölçek geliştirme çalışması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8(2), 230-256.
- Kirman, M. A. (2004). Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım. Dini Araştırmalar, 6(18).

- Kissenger, H. (2016). Diplomasi. (çev. Kurt, İ.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçyiğit, A. (2022). Dijital çağda medyanın psikolojik gücü: gündem birleştirme yaklaşımı çerçevesinde sosyal medya kullanımı ve algı yönetimi [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükural Ö. vd., (2021). Türkiye’de Spiritüel Arayışlar Deizm, Yoga, Budizm, Meditasyon, Reiki vb. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nye, J. (2005). Yumuşak Güç. Ankara: Elips Kitap.
- Nursi, B. S. (2022). Lem’alar. İstanbul: RNK Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2022). Mektubat. İstanbul: RNK Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2022). Mesnevi-i Nuriye. İstanbul: RNK Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2022). Şualar. İstanbul: RNK Neşriyat.
- Önbaş, Ö., Topaloğlu, N., Durgun, S., & Pehlivan, N. (2022). Cismaniyet Ekseninde Ayetü'l-Kübra. Köprü Dergisi. Kış-2022. 47-56.
- Üzüm, İ. (2022). Ayetü'l-Kübra Risalesi’nde Metodolojik Prensipler. Köprü Dergisi. Kış-2022. 9-23.
- Sevinç, K., & Mehmedoğlu, A. U. (2016). İnançsızlığa yönelmede çevresel ve entelektüel faktörlerin etkisi. İnsan ve Toplum, 6(2), 87-116.
- Sevinç, K. (2017). Ateizmin Boyutları ve Tipleri, İslami İlimler Dergisi. 12(3). 101-132.
- Umut, T. N. (2021). Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme. VIII. Dini Yayınlar Kongresi. 101-115. Dijital Yayıncılık.
- Utma, S. (2020). Algı Yönetimi Kavramı Çerçevesinde Geleneksel Medyada Gerçeklik Algısı. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi. 3(5). 383-3.
- Utma, S. (2022). Medyada Gerçeklik Algısının Dönüşümü Medya ve Dezenformasyon. İksad Yayıncılık.
- Ünverdi, M. (2020). Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri. İlahiyat Akademi Dergisi. 12. 145-182.
- Şener, S. (2021). Sosyal medyanın gençlerin düşünce ve değerlerine etkisi. Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi. 5(3). 529-553;
- Turanalp, M. F. (2016). İnternetin ergenlere olumsuz etkileri üzerine din eğitimi temelli bir yaklaşım. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 16(1). 111-132.
- URL-1: <https://encyclopedia.thefreedictionary.com/perception+management> erişim tarihi: 20.05.2024.

SEYYİD HÜSEYİN NASR'DA ANTROPİK İLKE BAĞLAMINDA YABANCILAŞMA VE KOPUŞ (ALIENATION AND DETACHMENT IN THE CONTEXT OF THE ANTHROPIC PRINCIPLE WITH SEYYED HÜSEYİN NASR)

Osman KARAĞAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

*Assist. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of
Philosophy and Religious Sciences, Department of History of Philosophy, Erzincan, Türkiye*

E-Posta / E-Mail: osman.karaagac@erzincan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4942-3835

1- GİRİŞ

Evren bir güç tarafından insan yaşamına uygun şekilde mi var edilmiştir yoksa tamamen şans ve tesadüfe dayalı olarak mı var olmuştur? Geleneksel dönemde, gözleme dayalı olarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Teistik yaklaşım evrendeki düzen, uyum ve insanın ihtiyaçlarının karşılanmasını öncelerken ateistik düşünce-konuyla alâkalı olarak- kötülükler ve olumsuz çevre koşulları üzerinden bir yaklaşım sergilemiştir.

Modern dönemlerde ise teknolojinin yardımıyla modern fiziğin elde etmiş olduğu veriler ışığında evrenin geneline ve dünyamıza yönelik yeni bulgular elde edilmektedir. Yeni elde edilen bulguların bir öncekini naksetmesi nedeniyle Stephen Hawking (1942-2018)'in *Zamanın Kısa Tarihi* adlı eserinde, Max Born (1882-1970)'un öğrencilerine “bildiğiniz fiziği unutun. Çünkü bildiğiniz fizik altı ay sonra yok olacak” dediğini anlatarak evren hakkında iddialı konuşulmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁹ Aydınlanma dönemi ile birlikte tanrısız bir evren tasavvurunun egemen olduğu dikkate alındığında Hawking'in bu yaklaşımı Tanrı'sız bir evren yaklaşımı adına bir özgüven kaybı olarak değerlendirilebilir.

Evren çok hassas dengeler üzerine kurulmuş bir vaziyettedir. Evrenin sahip olduğu bu özellikler şu şekilde sıralanmaktadır:

---

⁹⁹ Stephen Hawking - Leonard Mlodinow, *A Briefer History of Time* (New York: Bantam Books, 2005), 59.

1. Yaşamın oluşabilmesi için elektron ve proton kütlelerinin mevcut şartlarda olduğu gibi olması gerekir. Eğer proton kütlesi elektron kütesine oranı 1836/1 oranında olmasaydı yaşamın oluşmasını sağlayan moleküller oluşmazdı. Farklı kütlelerde olsalar da proton ve elektronlar elektrik yükleriyle birbirlerini dengede tutarlar. Bu da hem yıldızların oluşumuna hem de atomların oluşumuna sebebiyet vermektedir.

2. Zayıf nükleer kuvvet olduğundan biraz daha güçlü olsaydı, büyük patlama sırasında hidrojen helyuma dönüşürdü. Daha zayıf olsaydı o zamanda ağır elementler oluşmayacak ve yaşam koşulları meydana gelmeyecekti. Eğer hali hazırdaki çekim kuvveti var olandan daha şiddetli olsaydı yıldızlar bu kuvvete dayanamaz kara deliklere dönüşürdü daha zayıf olması halinde ise yıldızların oluşumu gerçekleşmeyecekti.

3. Hayat için vazgeçilmez olan karbon ve oksijen dengesi farklı bir seviyede olsaydı yaşam koşulları oluşmazdı. Hayat için çok önemli olan suyun sahip olması gereken yüzey gerilimidir. Eğer su olması gerek yapıya sahip olmasaydı o zaman bitkiler suyu ne emebilir ne de onu uç noktalara doğru taşıyabilirdi.

4. Hayati öneme sahip bir diğer husus yer çekim kuvvetidir. Bu kuvvet hem galaksilerin, yıldızların ve tüm canlıların var olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için gerekli hassas bir dengede durmaktadır. Çekim kuvvetinin elektromanyetik kuvvete oranı 10^{40} 1 oranında farklı olsaydı bu durum yaşamın oluşumunu engellerdi.¹⁰⁰

Teilhard de Cardin (1881-1955) evrenin yapısının Tanrı'nın varlığını gösteren kesin deliller barındırmadığını ancak kendiliğindenlikle izah edilemeyecek kadar hassas bir görünüm arz ettiğini ifade etmektedir. Evren, adeta misafirine hazırlanan bir ev görünümündedir.¹⁰¹ Gelen misafirin her türlü beklentisinin karşılanması ev sahibinin evi, misafir için hazırladığını göstermektedir. Aynı yaklaşımı Freeman J. Dyson (1923-2020) da da görmek mümkündür. Dayson, evren bizim geleceğimizi bilen bir güç ve bilinç tarafından umulmadık bir şekilde hazırlanmış gibi görünmektedir.¹⁰² Robin Collins de konuya “kardeş hipotezi” üzerinden yaklaşmaktadır. Collins, uzun yıllar sonra gittiğin köyümün girişindeki dağın yamacında “*Hoş Geldin Robin Collins*” yazısı ya dağın, taşların ve rüzgârın birlikte hareket ederek bana hoş bir karşılama yapmaları ya da benim köye geleceğimi bilen kardeşim tarafından gerçekleştirilmiş olabilmesi ile izah edilebilir. Cansız

---

¹⁰⁰ Caner Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015), 423.

¹⁰¹ Teilhard de Chardin, *İnsanın Tabiatındaki Yeri*, çev. H. Hüsrev Hatemi, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 8.

¹⁰² Freeman Dyson, *Disturbing the Universe* (New York: Basic Books, 1979), 251.

unsurların bana böyle bir sürpriz hazırlamaları aklın kabul sınırlarının ötesindedir. Geriye kalan en mantıklı açıklama bu yazının kardeşim tarafından yazılmasıdır¹⁰³

Fizik, kimya, biyoloji ve genetik bilimiyle ilgili gelişmeler yaşama uygun koşulların nasıl oluştuğu ve yaşamın nasıl ortaya çıktığı ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Fizikî açıdan bir bütün halinde evrenin tüm unsurlarıyla birlikte nasıl hareket ettiği ve özellikle dünyanın diğer gezegenlerden hangi hususlardan ayrılarak yaşama elverişli hale geldiği, kimyasal elementlerin ne tür tepkimeler sonucu yaşamı kolaylaştırıcı hale geldiği ve yine biyolojik açıdan yaşamın ortaya çıkışı ve gelişimi ortaya konmaktadır. Diğer taraftan özellikle son zamanlarda genetik biliminde yaşanan gelişmeler de yaşamın sırlarla şifrelerini çözmeye çalışmaktadır.

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre günümüz insanı kozmik bir kopuş ve kaotik bir bunalım yaşamamaktadır. Ona göre:

*“İnsan ve doğa arasında günümüzde gözlemlenen büyük ölçekli ilişki krizi, ilk olarak modernizmin doğduğu Batı’da başlamakla beraber artık küresel bir görünüm almış ve Batı geleneği ve modern zamanlarda bu geleneğe tarihin sınırları ötesinde bir araştırmayı gerekli hale getirmiştir. Din ve doğal düzen arasındaki ilişki sorunuyla ilgili herhangi bir araştırma, günümüzdeki çevre krizinin ruhanî evrelerin sınırlarını aşmayı ve tek bir beşerî kollektivizmin yer ve göğünden günümüz küresel insanlığı oluştururan birçok toplumun birden fazla yer ve göğüne yolculuğunu gerektirmektedir”.*¹⁰⁴

Nasr'a göre evren ve insana yönelik olarak yeni ve bütüncül bir okumaya ihtiyaç vardır. Bu anlayış köklerini geçmişten alan yeni bilimsel verilerle harmanlanarak geleceğe ışık tutucu olmalıdır.

Evrenin insan için ayarlandığı ile ilgili dile getirilen antropik ilke'ye yönelik farklı yaklaşımlar dile getirilmektedir. Bunlar: 1.Zayıf Antropik İlke, 2. Güçlü Antropik İlke, 3. Katılımcı Antropik İlke, 4. Nihâî Antropik İlke, 4. Çoklu Dünyalar üzerinden değerlendirilen Antropik İlkedir.

1.Zayıf Antropik İlke

Batı'da geleneksel dönemde hâkim olan anlayış güneş de dâhil olmak üzere tüm yıldızların dünyanın etrafında döndüğü şeklindeydi. Bu anlayış evrenin içerisinde dünyayı, dünyanın içerisinde de insanı ayrıcalıklı hâle getirmekteydi. Bu anlayış aynı zamanda Kilise'nin resmi görüşü halindeydi.

---

¹⁰³ Collins Robin, “Tanrı, Tasarım ve İnce-Ayar”, *Allah Felsefe ve Bilim* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013), 28.

¹⁰⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 16.

Modern astronominin kurucusu olan Nicholas Copernicus'a (1473-1543) kadar geosentrik (dünya merkezli) bir evren anlayışı hâkimdi. Copernicus'un çalışmaları sonucu evrenin merkezinde güneş olduğu ve dünyanın güneşin etrafında döndüğü keşfedilmiştir. Bu keşif sonucu heliosentrik (güneş merkezli) evren anlayışı kabul görmeye başlamıştır.¹⁰⁵ Dünyanın merkezde olmadığı bu yeni anlayış hem dünyayı hem de insanı merkez olmaktan çıkarmıştır.

Zayıf antropik ilke'de evrende bir hazırlanmışlığın olduğunu fakat insanın bir ayrıcalığının olmadığı dile getirilmektedir. Stephen Hawking(1948-2018) zayıf antropik ilkenin dayanak olarak büyük patlama ile akıllı varlıkların yaşam sahnesine çıkması arasında on milyar yıl vardır. Bu da sistemin soğuması ve yaşama uygun bir hale gelmesi için yeterli bir zamandır. Dolayısıyla bu süreçte tanrısal iradenin dışında bir takım etmenlerin devreye girmesi söz konusu olabilir.¹⁰⁶

John D. Barrow (1952-2020) Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*'de fare yakalayıcısı ve yakaladığı fareler üzerinden yapmış olduğu genellemenin yanlışlığını şu şekilde vurgulamaktadır:

*“Bilim adamlarının bir 'doğal seçim' olarak adlandırdıkları içsel önyargı. Örneğin, tronomerler tüm galaksilerin fraksiyonunu belirlemekle ilgilenebileceğinden bu, belirli parlaklık aralıklarında yatar. Ama eğer sadece gözlemlerseniz, bulunan sayıları bulabileceğiniz ve listeleyebileceğiniz birçok gök ada onların gerçek parlaklığı ve galaksilerin dağılımı ile ilgili resmi elde edemezsiniz. Çünkü galaksilerin tümü görülebilecek kadar parlak değildir. Diğer taraftan yıldızlardan ayırt edilebilecek kadar büyük ve daha parlak olanlar ve sönük olanlar daha rahat görülüyor”.*¹⁰⁷

Zayıf ilke bir taraftan evrenin oluşumunda etkin olan bir bilinç kabul ederken diğer taraftan evrim teorisine boş bir alan bırakmaktadır. Ancak evrim teorisiyle zayıf ilkenin iki noktada ayrıştığı görülmektedir: Birincisi, evrim teorisi doğal seleksiyonu sadece biyolojik dünya için kullanırken zayıf ilke bu sistemi evrenin tümü için değerlendirmektedir. İkinci olarak da akıllı yaşamın doğal seleksiyon yoluyla değil de bir takım kozmik değerlerin gereksinimi ile gerçekleştiği şeklindedir.¹⁰⁸

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Copernicuscu evren modeli insanoğlunun evrende “evini” ve “yerini” kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Nasr'a göre Copernic (1473-1543), sadece evrenin merkezilik konumunu değiştirmedir. Aynı zamanda insanın da dünyadaki merkezi konumunun ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir. Bu yeni anlayışta evren sonsuzdu ve bu sonsuz olan evrenin

---

¹⁰⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 987.

¹⁰⁶ Stephen W Hawking, *Zamanın Kısa Resimli Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 158.

¹⁰⁷ John D. Barrow - Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1986), 2.

¹⁰⁸ M. Sait Kurşunluoğlu, *İnsan-Evren İlişkisi ve Antropik İlke* (Ankara: Elis Yayınları, 2006), 134.

bir merkeze ihtiyacı yoktu. Bu sayede evrenin kozmik ruhu yok edilmiş ve hoyratça kullanılmaya ve tahrip edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁹ Çünkü güneşin merkezde olduğu bu yeni anlayışta doğa canlılık hüviyetini kaybetmiş somut bir maddeye indirgenmişti. Tüm evreni kontrol ve hareket eden ruhani güç yok olunca tüm sistem insanın bilgisine ve kullanımına açılmış oldu.

Nasr, Rene Descartes (1596-1650)'in metafizik, fizik ve bilim üzerinden yapmış olduğu "Ağaç Metaforu",¹¹⁰ Newton (1643-1727) ile birlikte ortaya çıkan "Makine Evren"¹¹¹ anlayışının doğal sonucu olarak ortaya çıkan "Doğa Yasaları" fikrinin yeni bir bilim dili oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu yeni anlayışta bu yeni anlayışta evreni tanımlama ve ortaya çıkan boşlukları doldurma yetkisi insanın eline geçmiştir.

Nasr'a göre ikinci kırılma noktası Charles Darwin (1809-1882) tarafından ortaya atılan evrim teoridir. Ona göre evrim düşüncesi doğanın yüzündeki ilahi hikmetin izlerini silerek yeni bir anlayış ortaya koymuştur. Bu anlayışta canlı cansız tüm unsurlar tesadüfen olduğu için yaşamın herhangi bir gayesinin olamayacağını iddia etmekteydi. Darwin, Aristoteles'in var oluşu açıklarken zorunlu gördüğü "Ereksel Neden" düşüncesini devre dışı bırakarak yerine "Doğal Seksiyon" düşüncesini yerleştirmiştir.¹¹²

Nasr'a göre Batılıların gözünde evrim ve ilerleme metal paranın iki ayrı yüz gibidir. Evrim tabiatın temel yasasıdır. İnsanın ilerleyişi tabiatla uyum içerisindedir. İnsan evrenin bir ürünüdür. İnsanın gelişimi devam etmektedir. Bu ilerleyiş bir gün tüm evrenin bütünleşmesiyle son bulacaktır. Bu süreçte din hâlâ ayakta ve tutarlı olarak kalmak istiyorsa yeni duruma ayak uydurmalıdır.¹¹³

19. yy'da evrim teorisi birçok engelle karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak evrim teorisi çeşitlenmeler yaşamak zorunda kalmıştır. Örneğin bir taraftan Stephen Gould (1942-2002) ve Niles Eldridge kararsız ya da kaotik "Noktalı Denge" den¹¹⁴ bahsetmek zorunda kalmış diğer taraftan evrim teorisinin uzun bir sürece dayalı olan anlayışının aksine ani oluşumu "Organizmacı Devrim" savunan biyologlar ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Nasr, ayrıca Yvus Delage (1854-1920)'nin " Hemen teslim edeyim ki, evrimin herhangi bir zamanda gerçekleştiğine dair kesin bir delil yoktur." ifadesini alıntılıyarak

---

¹⁰⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 138.

¹¹⁰ Rene Descartes, *Metafizik Düşünceler*, çev. Metin Karasan (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 34.

¹¹¹ Isaac Newton, *The System of the World* (Berkeley, Calif: University of California Press, 1973), 543.

¹¹² Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 153.

¹¹³ Seyyid Hüseyin Nasr - Katherine O'Brien, *Kutsalın Peşinde*, çev. Süleyman Erol Gündüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 120.

¹¹⁴ Stephen Jay Gould, *Punctuated Equilibrium* (Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 1.

¹¹⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 155.

ateist olduğunu ifade eden bilim insanlarının dahi evrim düşüncesini terk ettiklerini ifade etmektedir.¹¹⁶

Nasr'a göre tabiatın sekülerleşmesinde Newton'ın önemli bir rolü olmuştur. Zira Newton, tabiatı saat gibi işleyen bir makineye benzetmiştir. Onun bu görüşünden saatin hareketi matematiksel hesaplamalarla formülize edilerek yeni bir tabiat anlayışı ortaya konmuştur. Fiziksel yasalar adı altında Tanrı, evrene müdahale edemez hale getirilmiştir.¹¹⁷

Evrin teorisi bilimsel bir gerçek olmanın ötesinde felsefi ve bilimsel bir hipotezdir. Ancak buna rağmen geleneksel inanca karşı çıkarak Batı'nın yeni dini haline gelmiştir. Nasr'a göre gerek Copernicus ile başlayan ve Newton'la şekillenen evren anlayışı gerek Descartes'in dillendirmiş olduğu Kartezyen anlayış gerekse Darwin'in savunuculuğunu yapmış olduğu "Evrin Teorisi" bireyin dünyasında boşluklar oluşturmuş durumdadır. Yaşamın kutsallığı yara almış tabiatın ezeli olanın izi silinmeye çalışılmıştır. Bu durumdan kurtulmanın yolu evrene ve insana bütüncül bakmaktan geçmektedir.

2. Güçlü Antropik İlke

Zayıf ilkede dile getirilen insan yaşamı için gerekli olan şeyler ile evrendeki fizikî sabiteler arasındaki uygunluk güçlü ilkede kendisini zorunluluk olarak göstermektedir. Çünkü doğa yasaları diye nitelendirilen fizikî sabiteler mevcut hallerinin dışında farklı bir seviyede olsalardı yaşam formunun ortaya çıkması mümkün olmayacaktı. Örneğin şu andaki var olan çekim gücü farklı bir seviye de olsaydı yıldızların kara deliklere dönüşmesi kaçınılmaz olacaktı.¹¹⁸

Güçlü ilkede evrenin yapısının yaşamın gelişimine elverişli oluşu dikkatler sunulmaktadır. Ancak bu gelişim zayıf ilkenin evrim düşüncesine kapı aralamasının aksine bilinçli bir hazırlanmışlığı ifade etmektedir. Hawking, her ne kadar kara deliklerin anlatıldığını aksine karanlık olmaktan öte aydınlık olabileceğini ve bebek evrenler üretebileceğini ifade ediyor olsa da ve onları "geri dönüşü olmayan turistik bölge" olarak tarif etmekte evrenimizin diğer evrenlerden ayrıcalıklı bir mahiyetinin olduğunu kabul etmektedir. Zira o şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır:

"Nasıl olmuş da Evren'in ilk yoğunluğu o kadar dikkatlice seçilmiş? Belki Evren'in kesin olarak kritik yoğunluğa sahip olmasının bir nedeni vardır. Bunun iki açıklaması var görünüyor. Biri

---

¹¹⁶ Nasr - O'Brien, *Kutsalın Peşinde*, 125.

¹¹⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler*, çev. Şahabettin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 63.

¹¹⁸ Stephen W. Hawking, *Hawking on the Big Bang and Black Holes* (Singapore: World Scientific, 1993), 7.

*antropik ilke denen şeydir, şu şekilde ifade edilebilir: Evren bu şekildedir, çünkü olduğu gibi olmasaydı onu gözlemlemek üzere biz burada olmazdık”.*¹¹⁹

Güçlü ilkenin öncelemiş olduğu konulardan biri de evrenin hayranlık uyandıracak şekilde estetik bir güzelliğe sahip olmasıdır. Frederich Tennant (1866-1957)’ın ifade ettiği gibi evrenin güzelliği unsurların birbirleriyle uyumlu hareket etmesi, hem görsel olarak göze, hem de işitsel olarak kulağa hitap etmesi ve bir bütün halinde bir harmoni oluşturması tanrısal bir iradeyi göstermektedir.¹²⁰ Aynı şekilde William Paley (1743-10-805)’in kuşların kanatları ile hava hareketi, balıkların yüzgeçleri ile suyun akışkanlığının oluşturduğu kompozisyonun tanrısal bir güç olmadan gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.¹²¹

Nasr, *İslam Kozmolojisi Öğretilerine Giriş* adlı eserinde İhvan’ın düşüncelerini paylaşarak evrende bir bütünlüğün olduğunu dile getirmektedir. Şöyle ki:

*Evren’de doğal olarak veya sistematik metotlarla düzenlenen her şey, tüm olarak veya parçalara ayrılmış haliyle, her şeyi yaratanın tedbiri ve takdiri ile bir sayı ile uyum içerisinde olacak şekilde önceden düzenlenmiştir. Çünkü sayılar kavramsal olduğu ve maddi olmadığı için onlara artistik bir plan gibi, zaman, hareket, gökler, yıldızlar ve her çeşit gezegenin yaratılışı sırasında başvurulmuştur.*¹²²

İhvan’a göre Tanrı, tabiattaki her şeyi dört grup halinde yaratmıştır. Mesela sıcaklık ve soğukluk, kuruluk ve nemlilikten oluşan dört özellik, ateş, hava su ve topraktan oluşan gelen dört unsur, kan, balgam, sarı ve karasafrandan oluşan dört salgı, dört mevsim, dört yön, dört rüzgâr, takımyıldızlarına göre tayin edilen dört yön, metaller, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan oluşan dört üründen müteşekkil bir sistem vardır.¹²³ İhvan’ın anlattığı evrende güneş merkezi bir rol oynar. Bir ülkenin başkentinin onun ortasında olması gibi Allah güneşi evrenin merkezine yerleştirmiştir. Güneş evrenin kalbidir.¹²⁴

Nasr, insan vücudunun bir şehri andırdığını ifade etmektedir. Ona göre insanın anatomik parçaları, şehrin yapısında kullanılan taşlar, biriketler, metaller ve birbirine bağlı yollar birbirine benzemektedir. Bir şehrin semtleri ve binaları gibi vücut çeşitleri bölümlerden ve biyolojik

---

¹¹⁹ Stephen Hawking, *Kara Delikler ve Bebek Evrenler* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993), 71.

¹²⁰ Fredeich Tennant, *Philosophical Theology* (New York: Cambridge University Press, 1928), II/90.

¹²¹ William Paley, *Natural Theology: Or, Evidence of the Existence and Attributes of the Deity, Collected from the Appearances of Nature*, ed. Matthew Eddy - David M. Knight (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2006), 156.

¹²² Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 59.

¹²³ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 60.

¹²⁴ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 89.

sitemlerden meydana geliyorsa aynı şekilde vücudun uzuvlarında eklemler yoluyla birbirine bağlanmıştır.¹²⁵

Güçlü antropik ilkeye göre Tanrı her şeyi kontrol altında tutmaktadır. Tanrı her şeyi ile mükemmel ve herhangi bir kusur atfedilemeyen bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Boşluk ve karanlık Tanrı açısından kabulü mümkün olmayan bir durumdur. Dolayısıyla evrende herhangi bir boşluk ve karanlık olmamalıdır.

3. Katılımcı Antropik İlke

Katılımcı Antropik ilke kuantum mekaniği ile birlikte değerlendirilen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım Alman fizikçi Max Born (1882-1970) tarafından dile getirilmiştir. Bu yaklaşıma göre kuantum durumunda gözlemci konumunda olan insan belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak kuantum fiziğinde bu durum olanaksızdır. Çünkü enerji ve hareket belirlenemez durumdadır.¹²⁶

Erwin Schrödinger (1887-1961)'in kedi paradoxu olarak bilinen deneyde zamanın farklı yansımalarının olduğunu göstermek için Schrödinger şöyle bir deney yapmaktadır:

“Bir kedi, aşağıdaki şeytani cihazla birlikte çelik bir odada kafese alınır. Bir Geiger sayacında küçük bir radyoaktif madde var, o kadar küçük ki, belki de kursta bir saat içinde atomlardan biri çürür, ama aynı zamanda eşit olasılıkla, belki de çürümeyecek; bu olursa, karşı tüp boşalır ve bir röle vasıtasıyla bir küçük bir hidrosiyamik asit şişesini parçalar ve kedi ölür. Eğer diğer ihtimal gerçekleşecek radyoaktif akıntı gerçekleşmeyecek, şişe kırılmayacak ve kedi ölmeyecek. Cihaz açılmadığı sürece her iki ihtimalde gerçekleşme imkânına sahiptir.”¹²⁷

Schrödinger, bu olayda şöyle bir paradoksun olduğunu ifade etmektedir. Cihazın içerisindeki asit dolu şişe ve kedinin durumu dışarıdaki gözlemci için bir muammadır. Cihaz açılmadığı sürece hangi ihtimalin gerçekleştiğine dair bir bilgi söz konusu değildir. Normal şartlarda cihazın içerisindeki asit kediyi öldürebilecekken belki de kedi bu yeni duruma adapte olarak hayatta kalmış olabilir.¹²⁸

Aynı şekilde Niels Bohr (1885-1962), bir gözlemcinin bilinen fizikî sabitelere göre gözlem yapabileceğini fakat kuantum fiziğine göre belirleyici bir değerlendirme yapmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Çünkü kuantum fiziğine göre uzay ve zaman kavramları anlamını

---

¹²⁵ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 116.

¹²⁶ Max Born, *Physics in My Generation* (New York: Springer, 1989), 9.

¹²⁷ John D. Barrow - Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford [Oxfordshire] ; New York: Oxford University Press, 1986), 465; John Gribbin, *Erwin Schrödinger and the Quantum Revolution* (Hoboken, Jew Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2012), 181.

¹²⁸ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 5; Hawking, *Zamanın Kısa Resimli Tarihi*, 2.

ytirmektedir. Kullanmış olduğunuz aletler de kuantum sistemine uygun olmadığı için yapılan iş tanımlanamaz olacaktır. Dolayısıyla nedensellik de söz konusu olmayacaktır.¹²⁹

Tipler ve Barrow'da Bohr'un olasılıklar üzerinden yapmış olduğu değerlendirmenin ihtimaller üzerinden kurgulandığını ve ihtimaller ortadan kaldırıldığında olasılıklarında yok olacağını ifade etmektedir.¹³⁰

Olasılıklar üzerinden Tanrı'nın iradesi ve gücünün sınırlanma çabası varsayımlar üzerinden sonuç elde etme çabasıdır. Henüz gerçekleşme imkânı bulamayan olasılık da yok hükmündedir.

Nasr, Biruni (973-1048)'den yapmış olduğu alıntıda onun tabiatı çok yönlü inceleyen bir anlayışa sahip olduğunu ifade ederek tabiatı yapay şartlarda gözlemlemenin yanlış sonuçlar çıkaracağını ifade etmektedir. Ona göre eğer bu dünyanın içinde ya da dışında herhangi bir boşluk olmamasına rağmen neden havası boşaltılan cam bir kap, suya batırıldığında suyu yukarı doğru kaldırır. Diğer taraftan buz, karasal parçalara sahip olmasına ve ağır olmasına rağmen neden suyun dibine batmazsa yüzeyinde kalır.¹³¹ Ona göre:

“Çiçeklerle ilgili çok ilginç ve şaşırtıcı bir gerçek vardır: açılmaya başladığında tepeleri bir daire oluşturan yapraklarının sayısı, geometri kurallarına uygundur. Çoğunlukla, geometri kuralları tarafından bulunan konik kesit eğrisi ile değil, krişlerle uyum içerisindedir. 7 veya 9 yapraklı bir çiçek bulmanız çok zordur. Çünkü geometri kurallarına göre onları üçgen halinde bir daire içerisine yerleştirmeniz mümkün değildir. Şimdiye kadar bilinen türlerde farklı sayılarda yaprak bulmak mümkündür. Tabiatın türleri ve cinsleri olduğu gibi koruduğu söylenmelidir. Örneğin, bir ağaçtaki bir narın taneleri sayılacak olursa diğer narlarla aynı taneye sahip olduğu görülecektir.”¹³²

Bu durumda göstermektedir ki evrende herhangi bir boşluk olmadığı için insanî bir müdahale söz konusu değildir. Zira insan ne var olan sistemi değiştirebilmekte ne de sürece müdahil olabilmektedir. Sunî ortamlar oluşturarak elde edilen birtakım bulgular üzerinden genellemeler yapmak ve onun üzerinden bir gerçeklik oluşturma çabası beyhudedir.

4. Nihâî Antropik İlke

---

¹²⁹ Niels Bohr, *Atomic Theory and the Description of Nature* (Cambridge: Cambridge University Press, 1934), 52.

¹³⁰ Barrow - Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, 1986, 458.

¹³¹ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 146.

¹³² Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 147.

Evrenin oluşumu ve bir anlam ifade edebilmesi için insanın varlığının gerekliliğine dayanmaktadır. Evrenin bilinçli bir şekilde var edilme var edilen bu evrenin fark ve idrak edilmesi ancak akıllı ve zeki bir varlığın vücut sahasına çıkmasıyla mümkündür.

Berkeley (1685-1753)'e göre aslolan zihindir. Maddenin gerçek manada bir varlığı söz konusu değildir. Varlığı nedensellik üzerinden değerlendiren Berkeley zihnin kendi kendine var olmayacağını dolayısıyla harici bir güce ihtiyacın olduğunu ifade etmektedir. Zihin için önemli olan şey algılayabilmektir. İdeler ve zihin arasında ilişki kuran Berkeley, idelerin bir anlam ifade edebilmelerinin zihnin algılamasına borçlu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre idelerimizin ve duyularımızın nedeni Tanrı'dır. Bu düşüncesine dayanak olarak iki öncül dile getirmektedir: Birincisi, algılarımızın hem onlara hem de zihinlerimize aşkın olan bir nedeninin olması gerekir. İkinci olarak da bu neden bağımsız olarak var olan madde olamaz.¹³³ Berkeley'in zihnin algılamasına odaklanması ve zihin ile ideler arasında kurmuş olduğu sıkı ilişki evrenin algılanmasında zihnin önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Bu da evrenin anlamlı olabilmesinin yolunun algılama gücü olan insanın varlığından geçmektedir.¹³⁴

Evrenin insan odaklı değerlendirilmesinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan sorun insanın akıbetinin ne olacağıdır. Aynı şekilde evrenin bir sona doğru gidiyor görünmesi de değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Russell (1872-1970)'a göre bilim, ya dünyanın dışında bir yaşam alanı bulacaktır ya da evren kendini yok edip yeniden kendisini yenileyecektir.¹³⁵ Bu anlayışta evren bir bilgisayar gibi görülmektedir. Bilgisayar çökerse yeniden format atılır, programa virüs bulaşırsa antivirüslerle program kurtarılabilir. Ancak böyle bir senaryonun gerçekleşmesi insanlık adına bir özgüven olarak ifade ediliyorsa da diğer taraftan ahlaki açıdan erozyona uğraması kaçınılmaz olacaktır.

Her şeyin bir amacı vardır ve nihaî bir amaca yönelmiştir. Minerallerin nihaî maksadı daha üst bir varlık seviyesine çıkmaktır. Maksadına uygun hareket eden varlıklar bireysel olgunluğa erişirler. Minerallerin bitki ve hayvan seviyesine, bitki ve hayvanların da insan seviyesine çıkmaları yaşanan yolculuğun nihaî amacıdır.¹³⁶

Nasr, İslam inancında Dünya'nın "tarla" olarak isimlendirildiğini ifade ederek, tarlanın ekip biçilerek mahsul alınan bir merkez olmasına dikkat çekmektedir. Bu nedenle o, İslam düşünce sisteminde enkarnasyon düşüncesine yer olmadığını ifade etmektedir.¹³⁷

---

¹³³ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 1487.

¹³⁴ Barrow - Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, 1986, 125.

¹³⁵ Bertrand Russell, *Neden Hıristiyan Değilim*, çev. Ender Gürol (İstanbul: İlke Kitap, 1996), 48.

¹³⁶ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 108.

¹³⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 244.

Nasr, Mevlana Cami (1414-1492)'nin "Kâinat her anda ve her nefeste durmaksızın değişir ve yenilenir." ifadesinin yanlış yorumlanarak Câmî'nin sonsuz bir oluşumu savunduğu değerlendirilmelerinin yapıldığını ifade etmektedir. Oysaki bu düşünce tasavvuf düşünce ikliminde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu yaklaşım ex nihilo (yoktan yaratmayı) doktrininin tamamlayıcısı konumundadır.¹³⁸

Nasr, insanın ebediyet düşüncesinden uzaklaşmasının önemli bir nedeni olarak tarihi sürecin tanrılaştırılmasını göstermektedir. Zira bu düşünce birçok insanın ruhunda dinin yerini almış durumdadır. Bu düşüncenin oluşumunda evrim teorisinin katkısı yadsınamaz bir gerçektir.¹³⁹ Nasr, hiçlik üzerinden varlığın yokluğa mahkûm edilmesinin doğru olmadığı kanaatindedir. Zira varlık ya var edilerek ya da şekillendirilerek ortaya çıkmaktadır. Her iki şartta da yine bir var edici gerekmektedir. Dolayısıyla farazi bir başlangıç ve sonuç kavramı üzerinden varlık okuması yapılamaz.

5. Çoklu Dünyalar Üzerinden Değerlendirilen Antropik İlke

Antropik ilkenin elindeki en güçlü argüman dünyanın dışında herhangi bir gezegende yaşamın olmamasıdır. Çoklu evrenler hipotezi, insanın dünya için, dünyanın da evren için merkezi konumda olmadığını göstermek için dile getirilen bir yaklaşımdır.¹⁴⁰ Bu hipoteze göre evreni oluşturan gezegenler sabun köpüğü gibi birbirinden türeyerek çoğalmıştır. Bu kadar gezegenin içerisinde yaşam formuna sahip bir gezegen çıkmış ise bu durum yine gerçekleşebilir. Diğer taraftan evrenin herhangi bir yerinde yaşamın olmadığına dair kesin bir bilgi elimizde yoktur. Bilimsel faaliyetler devam ediyor. Bilim insanlık için bir çıkış yolu bulacaktır.

Collins'e göre çoklu evrenler hipotezi herhangi bir gerçekliğe sahip değildir. Ona göre ispatlanmamış iki zıt hipotezin gerçeklik ihtimali %50dir. Farklı bir gezegende yaşam koşulları olabilir düşüncesi sadece bir ihtimaldir. Bu düşüncenin gerçekliği ortaya konmadığı sürece dünyanın dışında yaşam yoktur düşüncesi gerçekliğini devam ettirecektir.¹⁴¹

Kuantum teorisi, çoklu evrenler hipotezini savunanlar için bir umut ışığı olmuştur. Atomların hareketlerinin farklı yorumlamalara açık olması "süper uzay" fikrinin olabilme düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yani bu sistem dünyanın dışında bir yaşam alanı oluşturmaya muktedirdir.¹⁴² Aynı

---

¹³⁸ Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 247.

¹³⁹ Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 249.

¹⁴⁰ Barrow - Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, 249.

¹⁴¹ Collins Robin, "Tanrı, Tasarım ve İnce-Ayar", 45.

¹⁴² Barrow - Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, 1986, 249.

şekilde indeterminist bir anlayışla kuantum teorisinin olasılıklara imkân tanınması sistemin kindi içerisinde yeni formlar ve yaşam alanları oluşturacağı düşüncesi dile getirilmektedir.¹⁴³

Nasr'a göre modern fizik(quantum) klasik fizik anlayışının hem devamı hem de tersidir. Newton'ın matematiksel hesaplara dayalı doğa anlayışını devam ettirirken zaman-mekân kavramını ve on sekizinci yüzyılın madde anlayışını reddetmektedir. Newton'ın rölativist düzen anlayışı modern fizik ve geleneksel fizik anlayışında önemli bir görüş ayrılığı oluşturmuştur. Geleneksel fizikte madde ne yaratılabilir ne de yok edilebilir düşüncesi hâkim iken modern fizikte madde enerjiye dönüşebilir durumdadır. Aynı şekilde ışığın hızının transferi konusunda da farklı görüşler ortaya konmaktadır. Modern fizik, geleneksel fiziğin doğayı bölünmez parçacıklardan müteşekkil salt atomcu anlayışının aksine atom altı dünya görüşünü savunmaktadır.¹⁴⁴

Nasr, Bell teoremini modern düzen anlayışına en büyük meydan okuma olduğunu ifade etmektedir. Bu teoreme göre evrenin parçaları kendi içerisinde uyum içerisinde. Bell (1847-1922)'a göre kuantum teoreminin doğru olması durumunda yerel nedenler ve yerellik kavramı anlamsızlaşır. Bell teoremine destek verenlerden bir olan David Bohm (1917-1992)'a göre klasik fiziğin fiziksel dünyanın bölünebilirliği ve tahmin edilebilirliği söz konusu değildir. Ona göre evrende "açık düzen"den ziyade "zımni düzen" ve kesintisiz bir bütünlük söz konusudur. Çünkü parçacıklar açık düzende birbiriyle koordineli olmayabilir. Ancak zımni düzende parçacıklar bir bütünün parçası gibi hareket ederler. Bell, teoreminde öncelikli olarak değerlendirilmesi gereken şey parçadan ziyade bütünün kendisidir. Parçaların hareketleri ancak dolyatağında anlaşılır.¹⁴⁵

Evrende düzensizlik gibi görünen şeylerde dahi bir düzen vardır. Dolayısıyla herhangi bir düzensizlik söz konusu değildir. Diğer taraftan evrenin herhangi bir yerinde yaşam emaresi bulunamaması başka bir evrende yaşam umutlarını söndürmektedir.

6. İnsan Tasvirinin Bozulması ve Geleneksel Antropi'nin Yeniden Keşfi

Nasr, süreç içerisinde bozulan anlayışın Tanrı'yı mutlak güç olmaktan çıkarıp sadece bir düzenleyici olarak görmesi insanın tabiatın efendisi olma düşüncesiyle sonuçlandığını ifade etmektedir. Yeryüzünün sahibi olma düşüncesi zaman içerisinde insanın tabiatı dilediği gibi kullanma noktasına getirmiş nihayetinde tahrip edip insan nesli için uygun olma vasfını ortadan kaldırma noktasına getirmiştir. Ona göre en ateşli hümanistler dahi gelinen bu noktada Dünyayı insandan koruma noktasına gelmişlerdir.¹⁴⁶

---

¹⁴³ John Leslie, *Universes* (London ; New York: Routledge, 1989), 84.

¹⁴⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 156/57.

¹⁴⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 158.

¹⁴⁶ Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 191.

Nasr'a göre en önemli sapma noktası "Halife" insan anlayışından "Prometyen" insan anlayışına geçişle oluşmuştur. Halife olan insan yeryüzünde Tanrı'nın bir elçisidir. Yeryüzü Tanrı'nın onun için hazırlamış olduğu bir misafirhanedir. Dolayısıyla misafir kamış olduğu misafirhanede onu ağırlayan ev sahibinin kendisine emanet ettiği mekâna saygı duyması ve onun istekleri doğrultusunda hareket etmesi gerektiğine inanır.¹⁴⁷ Prometyen insan anlayışında ise insan, yaşamış olduğu evin yegâne sahibidir. Tanrılara kafa tutan bu insan için kutsallıktan sıyrılarak kendi istek ve arzularını tatmin etmelidir. Bu bencillik ortak kullanılan bu evi bireysel istek ve arzuları tatmin etme adına onu yaşanmaz hâle getirmiştir.¹⁴⁸

Nasr'a göre insanın başkaldırması ilk aşamada yaratıcı ile bağın zayıflatılması, koparılması ve insanın tanrılığını ilan etmesi ile neticelenmiştir. Gelinen bu noktada insan tabiatı hoyratça kullanmış birçok felakete sebebiyet vermiştir. Ona göre yapılması gereken şey insanın esoterik yönünün ön plana çıkarılmasıdır. Bu anlayışta yaşam sadece maddeden ibaret olarak algılanmayacak onun ruh tarafı göz ardı edilmeyecektir.¹⁴⁹ Nasr'a göre gelinen bu nokta Batılıların tabiatla ilişkisinin sorunlu olmasından kaynaklanmaktadır. Onlar tabiatı ya tapma ya da hor kullana arasında savrulmuşlardır. Bu anlayış insanlığı çıkmaza sürüklemiştir.¹⁵⁰

Nasr'a göre insanın tabiatla yaşamış olduğu bu krizden çıkış yolu İslamın anlayışının benimsenmesinde geçmektedir. Ona göre

*"İslam, insan ve tabiat arasındaki bağlantı şöyledir: İslâm insanı yeryüzünde Allah'ın hem kulu hem de halifesi, vekili olarak tasavvur eder. Bu yüzden insan, bir yandan Allah'ın takdirine, O'nun emirlerine itaatkâr kullar olarak teslim olmalıdır. Diğer yandan da, tabiatı Allah'ın koruduğu gibi korumak ve onu Allah'ın hükümlerine göre kullanmak suretiyle, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak görevlerini yerine getirmelidir. Tabiat Allah tarafından yaratılmıştır. Gerçekten onun her olayı Allah'ın hikmetinin ve yasalarının bir görüntüsünün yansımasıdır ve bu yasalar, Allah'ın yasalarının belirlediği tabiat yasalarından bağımsız değildir. Çünkü Kur'an, Sünnetullah'tan (Allah'ın tarzı) bahseder."*¹⁵¹

Nasr'a göre insanın Allah tarafından yaratıldığı ve içerisinde yaşamış olduğu mekânın onun için hazırlandığı düşüncesi insanın yaratıcısı ile bağını yeniden kurması için önemli bir nokta olacaktır. Bu da hem kendi hem de evrenin var oluşunu anlamlandırmada kendisine yardımcı olacaktır.

---

¹⁴⁷ Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 172.

¹⁴⁸ Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 173.

¹⁴⁹ Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, 193.

¹⁵⁰ Nasr, *Makaleler*, 61.

¹⁵¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Söyleşiler*, çev. Mahmud Erol Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 183.

SONUÇ

İnsan-evren ilişkisi ile Tanrı inancı arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü evrenin yapısına yönelik dile getirilen uyum, ahenk ve insan dostu şartlar bir var ediciyi gerektirmektedir. Evreni oluşturan unsurlar arasında bir uyumsuzluk ve insan yaşamına aykırılık durumunda Tanrı'nın olmadığı ya da Tanrı'nın sistemi insan merkezli ayarlamadığı düşüncesi hâkim olacaktır.

Antropik ilke ile alâkalı olarak odak kavram “merkez” olma anlayışıdır. Kilise, teolojisini fizikî olarak dünyanın merkezde olduğu bir düşünceyi esas almıştır. Bu düşüncede tüm unsurlar dünyanın etrafında dönmekteydi. Bilimsel çalışmalar sonucunda güneşin merkezde olduğu anlaşılınca evrenin Tanrı ile olan ilişkisinde önemli bir sarsıntı meydana gelmiştir. Ayrıca son zamanlarda keşfedilen birden çok evrenin varlığı da içerisinde bulunduğumuz evrenin ayrıcalığını kaybettiği iddiaları dillendirilmiştir. Aynı şekilde Tanrı ile bağı koparılan sistemin odağında bulunan insan yaşamı da kozmik açıdan anlamını yitirmiştir.

Dünya fizikî olarak evrenin merkezinde olmasa da yaşamın olduğu tek yer olarak “biricik”liğini devam ettirmektedir. Her ne kadar diğer gezegenlerde yaşam için arayışlar devam ediyor olsa da henüz bir ize rastlanmamıştır. Diğer taraftan birçok evrenin keşfedilmesi evrenimizin sıradanlaşmasına sebebiyet vermeyeceği gibi onların tesadüfen meydana geldiği hipotezini de desteklemeyecektir.

Chardin'in de ifade ettiği gibi dünyamız misafirleri için hazırlanmış bir mekân görüntüsü vermektedir. Bilinmelidir ki evin içerisinde bulunan tüm eşyalar misafir/ler tarafından kullanılmaz. Onların kullanılmaması ya da onlar açısından bir anlam ifade etmemesi onların gereksiz olduğu sonucunu doğurmaz.

Nasr'a göre 19 yy'dan itibaren oluşturulmaya çalışılan yeni evren modeli insanı özünden koparmış ve onu anlamsızlığa itmiştir. Çünkü evren sahip olduğu kozmik amacını kaybetmiş kaotik bir zemine sürüklenmiştir. Copernicus'un ortaya koymuş olduğu evren insanı evinden ederek onun evrene yabancılaşmasına sebebiyet vermiştir.

Darwin'in “Doğal Seçilim” Newton'un “Makine Evren” modeli bilim dilinin sekülerleşmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum ereksel neden düşüncesinin ortadan kalkmasını sağlamış, tanrısal müdahalenin olmadığı birtakım boşlukların olabileceği kanaati hâkim olmuştur. Nasr'a göre bu yaklaşım bir faraziyeden ibarettir. Zira evrende herhangi bir boşluk söz konusu olmadığı gibi bunu ihsas edecek herhangi bir işarette söz değildir.

Nasr, evrim teorisiyle birlikte öncelenen ve önemsenen “Tarihî Süreç” fikrinin insanın ebediyet duygusunu kaybetmesine sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu yeni düşünce insanın yeryüzünde Tanrı'nın halifesi olmaktan çıkarılarak Tanrı/lara başkaldırma noktasına getirmiştir.

Sonuç olarak insan, modern dönemde birtakım ilerlemeler ve kazanımlar elde etmiş olsa da nihayetinde Tanrı ile bağını kopararak anlamsızlığa uğramıştır. Tanrı'nın sanatı ve emaneti olarak görülen evren, kozmik anlamını kaybederek acımasızca sömürülecek bir meta haline dönüştürülmüştür. Nasr'a göre yapılması gereken şey evreni ve insanı geleneksel bir anlayışla yeniden okumaktır.

KAYNAKÇA

- Barrow, John D. - Tipler, Frank J. *The Anthropic Cosmological Principle*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1986.
- Barrow, John D. - Tipler, Frank J. *The Anthropic Cosmological Principle*. Oxford [Oxfordshire] ; New York: Oxford University Press, 1986.
- Bohr, Niels. *Atomic Theory and the Description of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1934.
- Born, Max. *Physics in My Generation*. New York: Springer, 1989.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Chardin, Teilhard de. *İnsanın Tabiattaki Yeri*. çev. H.Hüsrev Hatemi,. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Collins Robin. "Tanrı, Tasarım ve Ince-Ayar". *Allah Felsefe ve Bilim*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013.
- Descartes, Rene. *Metafizik Düşünceler*. çev. Metin Karasan. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Dyson, Freeman. *Disturbing the Universe*. New York: Basic Books, 1979.
- Fredeich Tennant. *Philosophical Theology*. New York: Cambridge University Press, 1928.
- Gould, Stephen Jay. *Punctuated Equilibrium*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- Gribbin, John. *Erwin Schrödinger and the Quantum Revolution*. Hoboken, Jew Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2012.
- Hawking, Stephen. *Kara Delikler ve Bebek Evrenler*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1993.
- Hawking, Stephen - Mlodinow, Leonard. *A Briefer History of Time*. New York: Bantam Books, 2005.
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=717101>
- Hawking, Stephen W. *Hawking on the Big Bang and Black Holes*. Singapore: World Scientific, 1993.
- Hawking, Stephen W. *Zamanın Kısa Resimli Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Karaağaç, Osman. *Tanrı ve Evren*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2022.
- Kurşunluoğlu, M. Sait. *İnsan-Evren İlişkisi ve Antropik İlke*. Ankara: Elis Yayınları, 2006.

- Leslie, John. *Universes*. London ; New York: Routledge, 1989.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bilgi ve Kutsal*. çev. Yusuf Yazar. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Makaleler*. çev. Şahabettin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Söyleşiler*. çev. Mahmud Erol Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Nasr, Seyyid Hüseyin - O'Brien, Katherine. *Kutsalın Peşinde*. çev. Süleyman Erol Gündüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Newton, Isaac. *The System of the World*. Berkeley, Calif: University of California Press, 7. pr., 1973.
- Paley, William. *Natural Theology: Or, Evidence of the Existence and Attributes of the Deity, Collected from the Appearances of Nature*. ed. Matthew Eddy - David M. Knight. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2006.
- Russell, Bertrand. *Neden Hıristiyan Değilim*. çev. Ender Gürol. İstanbul: İlke Kitap, 1996.
- Seyyid Hüseyin Nasr. *Tabiat Düzeni ve Din*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Taslaman, Caner. *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 15. Basım, 2015.